

**AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

Hamza ÇAKIR

**MEDRESE ÖĞRENCİLERİNİN POPÜLER DİNDARLIK DÜZEYLERİ:
TİLLO ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAFA

Ağrı-2020

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Medrese Öğrencilerinin Popüler Dindarlık Düzeyleri: Tillo Örneği” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Hamza ÇAKIR

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa SAFA danışmanlığında, Hamza ÇAKIR tarafından hazırlanan bu çalışma/...../..... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: **İmza:**

Jüri Üyesi: **İmza:**

Jüri Üyesi: **İmza:**

Jüri Üyesi: **İmza:**

Jüri Üyesi: **İmza:**

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine ait olup; Enstitü Yönetim Kurulunun ... /... /2020 tarih ve / nolu kararı ile onaylanmıştır.

.... /...../.....

Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	I
TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI	II
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
ÖNSÖZ	VIII
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ	X
ŞEKİLLER DİZİNİ	XI
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	1
2. Araştırmanın Problemleri.....	3
3. Araştırmanın Hipotezleri	4
3.1. Araştırmanın Temel Kabulleri	4
3.2. Araştırmanın Hipotezleri.....	6
4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırları.....	6
I. BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE.....	8
1. Din, Toplum ve Toplumsal Tabakalaşma	8
1.1. Sosyal Bir Olgı Olarak Din	8
1.2. Toplum ve Din	10
1.3. Toplumsal Tabakalaşma ve Din.....	11
2. Dindarlık ve Dindarlık Tipolojileri	16
2.1. Dindarlık Tipolojileri Bağlamında Popüler ve Kurumsal Dindarlık.....	23
2.2. İslamiyet Açısından Popüler ve Kurumsal Dindarlık	27
3. Araştırma Alanı.....	32

3.1. Siirt'in Tarihi Süreci ve Sosyo-Kültürel Yapısı.....	32
3.2. Tillo'nun Tarihi Süreci ve Sosyo-Kültürel Yapısı.....	36
3.3. İslam İlim Geleneğinde Geçmişten Günümüze Medreseler	38
3.3.1. Selçuklu döneminde medreseler	38
3.3.2. Osmanlı döneminde medreseler.....	41
3.3.3. Cumhuriyetin ilk yıllarında medreseler	45
3.4. Tillo Medreseleri.....	48
3.4.1. Tillodaki Medrese Geleneğinin Tarihi ve Önde Gelen Şahsiyetler	48
3.4.2. Günümüzde Tillo Medreseleri	52
II. BÖLÜM: UYGULAMA	57
1. Yöntem.....	57
1.1. Veri Toplama Araçları	57
1.2. Popüler Dindarlık Ölçeği	58
1.3. Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları	59
1.4. Kullanılan İstatistik Yöntemler	61
2. Bulgular ve Yorumlar	61
2.1. Demografik Özellikler	61
2.2. Ölçek Maddelerinin Ortalamaları	64
2.3. Hipotez Testleri.....	66
2.3.1. Medrese ve okul öğrencilerinin demografik özellikleri arasındaki farklar	66
2.3.2. Medrese ve okul öğrencilerinin popüler dindarlık düzeyleri arasındaki farklar ..	69
2.3.3. Tillo'da oturma yılına göre popüler dindarlık düzeyleri arasındaki farklar	71
2.3.4. Tillo'ya gelmeden önce yaşanan yere göre popüler dindarlık düzeyleri arasındaki farklar	71
2.3.5. Evde beraber yaşanan kişilere göre popüler dindarlık düzeyleri arasındaki farklar	72

2.3.6. Gelir düzeyine göre popüler dindarlık düzeyleri arasındaki farklar	74
SONUÇ	76
KAYNAKÇA.....	79
EKLER.....	86
Ek-1 Anket Formu Örneği	86
Ek-2 Örnek Fotoğraflar.....	94

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEDRESE ÖĞRENCİLERİNİN POPÜLER DİNDARLIK DÜZEYLERİ: TİLLO ÖRNEĞİ, 2020, 108 sayfa.

Hazırlayan: Hamza ÇAKIR

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAFA

Medrese öğrencilerinin popüler dindarlık düzeylerinin incelenmesini konu edinen bu çalışma anket yöntemiyle elde edilen veriler doğrultusunda yapılmıştır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, problem, hipotezler ve sınırları belirtilmiş, ilk bölümde kavramsal anlamda popüler din ve kurumsal din kavramı ve bunların oluşumundaki temel etkenler açıklanmış ve araştırmaya konu olan bölge hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise araştırmanın metodolojisi açıklanmıştır. İkinci bölümde ise bulgular, yorumlar ve örneklem grubunun genel özellikleri belirtilmiştir. Sonuç bölümünde de çalışmadan elde ettiğimiz sonuçların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Popüler Dindarlık, Kurumsal Din, Tillo, Tabakalaşma

ABSTRACT

POST GRADUATION THESIS

MEDRASA STUDENTS' POPULAR RELIGIOUSNESS DEGREE THE SAMPLE OF TILLO, 2020, 108 pages

Written by Hamza ÇAKIR

Thesis Advisor: Dr. Assistant Proffessor Mustafa SAFA

This study examining on Popular Religiousness Degree of Medresa Students has studied by using data from survey. In this study consisting of totally four parts, subject, aim, importance, problem, hypothesis and boundaries of the study stated in opening chapter, explained conceptually popular religion and corporate religion and key factors causing these formations in the first chapter, information about research area stated in the second chapter, research methodology explained in the third chapter, comments and general features of sample group indicated in the fourth chapter.

Key Words: Popular Religiousness, Corporate Religion, Tillo, Stratification.

ÖNSÖZ

Bu tezin konusu, din sosyolojisi alanında yapılan çalışmalarda kullanılan temel ayrımlardan biri olan popüler dindarlık ve kurumsal dindarlık oluşturmaktadır. Dindarlığın bu iki farklı boyutunun oluşmasında ne gibi etkenler olduğu sorusundan hareketle 200 öğrenci üzerinde anket çalışması uygulanarak hazırlanan bu çalışmada ilk olarak kavramlar açıklanmış ve araştırmanın yapıldığı bölge hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında elde edilen bulgular yorumlanarak çalışma sonuçlandırılmıştır.

Hamza ÇAKIR

Ağrı-2020

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
F	: Varyans
H	: Hipotez
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	:Hızreti
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
Max.	: Maximum
Min.	: Minimum
N	: Numerik (Sayısal)
Ort.	: Ortalama
P	: Anlam Düzeyi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
SPSS	: Statistical Package for Social Sciences for Windows
Ss.	: Standart Sapma
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
v.	: Vefat
vb.	: Ve benzeri

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Araştırma Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları	60
Tablo 2: Tillo'da Yaşama Süresine Göre Dağılım	63
Tablo 3:Tillo'ya Sonradan Gelenlerin Geldikleri Yere Göre Dağılımları	64
Tablo 4: Öğrencilerin Birlikte Yaşadıkları Kişilere Göre Dağılımı.....	65
Tablo 5: Öğrencilerin Gelir Düzeylerine Göre Dağılımları	65
Tablo 6: Popüler Dindarlık Ölçeğinin Her Bir Maddesine Verilen Yanıtların Ortalama ve Standart Sapma Değerleri.....	67
Tablo 7: Ölçek Ortalamasının Normallliği İçin Yapılan Kolmogorov Smirnov Testi Sonuçları	68
Tablo 8: Medrese ve Okul Öğrencilerinin Demografik Özellikleri Arasındaki Farklar	69
Tablo 9: Medrese ve Okul Öğrencilerinin Popüler Dindarlık Düzeyleri Arasındaki Farklar	71
Tablo 10: Tillo'da Oturma Yılına Göre Popüler Dindarlık Düzeyleri Arasındaki Farklar	73
Tablo 11: Tillo'ya Gelmeden Önce Yaşanan Yere Göre Popüler Dindarlık Düzeyleri Arasındaki Farklar.....	74
Tablo 12: Evde Beraber Yaşanan Kişilere Göre Popüler Dindarlık Düzeyleri Arasındaki Farklar.....	75
Tablo 13: Gelir Düzeyine Göre Popüler Dindarlık Düzeyleri Arasındaki Farklar	76

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Tillo'da Yaşama Süresine Göre Dağılım	63
Şekil 2: Tillo'ya Sonradan Gelenlerin Geldikleri Yere Göre Dağılımları	64
Şekil 3: Öğrencilerin Birlikte Yaşadıkları Kişilere Göre Dağılımı.....	65
Şekil 4: Öğrencilerin Gelir Düzeylerine Göre Dağılımları	66
Şekil 5: Mücahidiye Medresesi	95
Şekil 7:Memduhiye Medresesi.....	95
Şekil 8: İsmail Fakirullah İmam Hatip Lisesi	96

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

İlk insanın tarih sahnesine çıkışından bu yana din, insanların yaşamında çok önemli bir konuma sahip olagelmıştır. İnsanların hayatlarını şekillendirmelerinde, doğum, ölüm, evlilik gibi yaşamın önemli anlarında hep dini ritüeller karşımıza çıkmaktadır. Birçok dini sistemde bunlar şekilsel olarak farklılık gösterse de ortak olan nokta, dini sistemlerin insanların hayatını tanzim etmeye çalışmasıdır. Bu süreç içerisinde tabi olarak karşılıklı bir etkileşimin olması kaçınılmazdır. Araştırmamızın konusunu bu etkileşimin neticesinde ortaya çıkan popüler din ve popüler dindarlık oluşturmaktadır. Din, uzun yıllar boyunca tartışılmış, birçok araştırmaya konu olmuş ve insanlık var olduğu sürece önemini koruyacak olan bir kavramdır. Din kavramını konu edinen çalışmalarda Batılı araştırmacılar bu kavramı daha iyi anlayabilmek için farklı yönlerini ifade edecek şekilde kategorik ayrımlar yapmışlardır.¹ Bu ayrımların hemen hepsi alan açısından önemli olmakla birlikte konumuzun özünü teşkil etmesi bakımından kurumsal dindarlık ve popüler dindarlık ayrımı bizim için önem arz etmektedir. Kurumsal dindarlık, dinin temel kaynaklarına dayalı olarak toplum yapısından görece az etkilenmiş olan dini yaşantıyı ifade ederken popüler dindarlık, toplum yapısından ve zamanın şartlarından etkilenen dini yapının halk arasında yaygın olan yorumunu ifade etmektedir.² Popüler dindarlık kavramı genel olarak mevcut kitabi dinin kaba ya da batıl bir şekli olarak algılanmıştır. Oysaki popüler dindarlıktan kasıt, mevcut dini anlayışın içerisinde oluşan yeni bir dinden ziyade onun toplumsal faktörlerin de etkisiyle oluşan farklı bir yorumudur. Esasen çok uzak olmadığımız bu yorum halk nezdinde oldukça yaygındır. Toplumumuz içerisinde İslam dininin ilk ortaya çıktığı döneme ait olmayan birçok uygulama yer almaktadır. Bu uygulamaların neler oldukları, nasıl ortaya çıktıkları, ortaya çıkmalarında etkili olan faktörlerin neler oldukları din sosyolojisi açısından son derece önemlidir.

¹ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s. 32.

² Adil Çiftçi, *Din Sosyolojisi ve Modernlik -Toplum Bilim Yazıları I*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 57.

Araştırmanın amacı öncelikle, halk arasında yaygın olarak var olan dini uygulamalar ve yorumlama şekli olan popüler dindarlık ile dinin daha çok kitabi ve resmi yönü olan kurumsal dindarlık ifadelerini kavramsal çerçevede ortaya koymaktır. Bunu yaparken ilk olarak dinin tanımı, toplumla olan karşılıklı ilişkisi, din ve toplumsal tabakalaşma arasındaki ilişki açıklanmıştır. Bu hususların bilinmesi konunun anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca dindarlık mefhumunun bu şekilde ikili bir tasnife tabi tutulması, onunla kastedilenin dinin asli kaynaklara dayanan kitabi formu mu yoksa halk katında anlaşılan yorumu mu olduğu daha sarıh bir şekilde belli olacaktır. Araştırmanın kavramsal çerçevesi bu şekilde oluşturulduktan sonra Siirt ili ve Tillo ilçesinde, köklü bir geçmişe dayanan medrese kültürü çevresinde oluşan popüler dindarlık eğilimleri, bu eğilimleri ortaya çıkaran nedenleri ve bu eğilimlerin sonuçları incelenmiştir. Çalışmamızda bu hususların tespit edilmesi ve yorumlanmasıyla, bölgenin dini anlayışını net bir şekilde ortaya koymayı ve bu dini anlayışa etki eden paradigmaları belirlemek niyetindeyiz. Çalışmamız sahada anket uygulaması ve gerekli yerlerde öğrencilere birebir sorular sorup görüşmeler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Medrese öğrencilerine uygulanmış olan anketi, imam hatip lisesinde eğitim alan bir grup öğrenciye de uygulanmıştır. Bu sayede medrese öğrencilerini, ders içeriği çok yakın ama farklı yöntemlerle eğitim almış öğrencilerle kıyaslayarak, almış oldukları klasik eğitimi ve içerisinde yetiştikleri bu medrese kültürünün onlar üzerindeki etkisinin ortaya koyulması amaçlanmıştır.

Dinin, kültürle etkileşimi sonucu ortaya çıkmış olan popüler dindarlık ve kurumsal dindarlık ayrımı ilk olarak batılı araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Kültürel sistemdeki ve kültürel bir sistem olarak din içerisindeki farklılaşmaların analizi için sosyal bilimlerde bazı sistemli kavramlaştırmalar görülmektedir. Bunlardan, birtakım sosyologların özellikle de Weber'in sosyal tabakalaşma kuramı ve Robert Redfield'in kültürel bir sistem içerisindeki bölünme ve ayrımlara ilişkin analizi, popüler dinin anlamı için bilimsel bir temel oluşturmaktadır³. Ülkemizdeki yapılan çalışmalarda ise Weber'in "virtüöz dindarlık" kavramı en çok üzerinde durulan konu olmuştur. Ülkemizde son yıllarda popüler dindarlıkla ilgili pek çok

³ Mustafa Arslan, "Popüler Dindarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 1, 2003, s. 110.

çalışma olmakla birlikte, popüler dindarlık kavramı ve popüler dindarlık olgusu araştırmalarıyla özellikle Mustafa ARSLAN öne çıkmaktadır. Popüler dindarlıkla ilgili Arslan'ın Türk Popüler Dindarlığı kitabı ve Popüler Dindarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması isimli makalesi dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili daha birçok çalışma olmakla birlikte ülkemiz açısından henüz yeterli değildir. Çünkü popüler dindarlık kavramı birçok unsurdan etkilenen karmaşık bir yapıdır ve her çalışma ayrı bir yönünü ifade eder. Bütün bunların yanında popüler dindarlık kültür ile de yakından ilgili olduğu için farklı bölgelerde oluşan dindarlıklar farklı özellikler göstereceklerdir. Bu yüzden mevcut çalışmalar çalışmanın yapıldığı bölgenin özelliklerini taşıdıkları için genel niteliklerle beraber farklı boyutlarda farklı niteliklere sahiptirler. Siirt ve Tillo özelinde yapılan bu araştırma ile konuyla ilgili alanyazına katkı sağlama niyetindeyiz.

2. Araştırmanın Problemleri

Problem insanı düşünsel veya fiziksel olarak rahatsız eden ve ivedilikle giderilmek istenen her türlü durumdur. Problemin iki temel unsuru vardır. Bunlar; kararsızlık durumu ve birden çok olası çözüm yolunun bulunmasıdır.⁴ İyi bir araştırma probleminin araştırılabilir, anlamlı, genellenebilir, orijinal ve güncel olması gerekir. Eldeki kaynaklarla, mevcut teknik olanaklarla ve çalışmaya ayrılması planlanan zaman içerisinde tamamlanabilmesi de araştırma problemi için oldukça önemlidir.⁵

İslam Medeniyetinde uzun yıllar boyunca eğitim öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği kurumlar medreseler olmuştur. Ancak zamanla medreseler eski gücünü ve önemini kaybetmiştir. İlk olarak pozitif ilimler kaldırılıp sadece dini ilimler okutulmaya başlanmış, daha sonra ise verilen bu dini eğitim normatif bir dini anlayıştan popüler bir dini anlayışa doğru evrilmiştir.⁶ Günümüzde ise din eğitiminin verildiği resmi kurumlar imam hatip okulları ve ilahiyat fakülteleridir. Bu kurumlarda kitabi bilgiye dayanan ve dinin öz kaynaklarına uygun yani kurumsal bir

⁴ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayınları, Ankara 1982, s. 81.

⁵ Nadir Suğur, *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2009, s. 100.

⁶ Hüseyin Atay, "Medreselerin Gerilemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 24, 1981, s. 35.

din eğitimi verilmektedir. Medreseler ise hala gayri resmi olarak varlıklarını sürdürmekle birlikte halk arasında oldukça yaygın konumdadırlar.⁷ Bizim varsayımımıza göre medreseler aracılığı ile verilen din eğitimi ile kişilerin popüler dindarlık düzeyleri arasında pozitif bir ilişki vardır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin son döneminde iyice güç kaybeden medreseler cumhuriyetin ilan edilmesiyle başlayan reform sürecinde resmi olarak kapatılmış, sonrasında ise gayri resmi olarak oldukça zor şartlar altında varlığını devam ettirebilmişlerse de ciddi değişimler yaşamışlardır. Bu değişimler neticesinde dinin öz kaynaklarına dayalı bir eğitim yerine kültürel unsurları içerisinde barındıran popüler din odaklı bir eğitim verir hale gelmişlerdir.

Çalışmamızda ayrıca şu sorulara da cevap bulmak istiyoruz: Medrese öğrencilerinin popüler dindarlık düzeyi, çeşitli değişkenler açısından hangi düzeydedir? Medrese öğrencilerinin popüler dindarlık düzeyi ile imam hatip öğrencilerinin popüler dindarlık düzeyleri arasında nasıl bir ilişki vardır? Medresede verilen eğitim popüler dindarlık düzeyini hangi oranda etkilemektedir? Medrese öğrencilerinin popüler dindarlık düzeyleri kendi içlerinde belirgin farklılıklar gösteriyor mu?

3. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmalarda, olaylar ya da değişkenler arasında var olduğu söylenen ilişkiye, araştırma dilinde hipotez (denence) denir. Bir başka ifade ile hipotez, denenen yargıdır. Bu yargı ise ölçülebilen ya da ölçülebilme olasılığı görünen en az iki değişken arasındaki ilişkiyi ifade eder. Hipotez kuvvetli olasılıklarla önceden kestirilen ve verileri yorumlamak için geçici olarak kabul edilen ilişkisel bir yargıdır.⁸

3.1. Araştırmanın Temel Kabulleri

İslamiyet'in doğduğu dönemden bu yana başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün Müslümanlar eğitim konusunda çok hassas davranmış ve eğitime büyük bir önem vermişlerdir. Bunun bir neticesi olarak da İslam beldelerinde erken

⁷ Mustafa Köylü, "Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinde Din Eğitimi Anabilim Dalı: Kuruluşu ve Gelişimi", *Modern Dönemde İlahiyat Eğitimi Çalıştayı*, 2011, s. 144.

⁸ Karasar, *a.g.e.*, s. 62.

dönemlerden itibaren eğitim için tahsis edilmiş kurumlar olan medreseler ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk medresenin nerede ve ne zaman açıldığı tartışmalı bir konu olsa da kurumsal bir yapıya sahip olan ilk medrese Selçuklular döneminde karşımıza çıkmaktadır. Sonrasında ise Osmanlı Devleti ile en görkemli zamanlarını yaşayan medreselerin XVIII. asırdan itibaren yavaş yavaş sistemleri bozulmuş ve birçok sorun yaşamaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilanı ve Tevhid-i Tedrisat kanunuyla da resmi olarak kapatılmışlardır. Resmi olarak kapatılmalarına karşın medreseler bir şekilde çalışmalarını sürdürmeye devam ederek günümüze kadar ulaşmışlardır. Cumhuriyet dönemindeki medreseler seleflerinin aksine eğitim çerçevelerini sadece dini ilimlerle sınırlandırmışlardır. Böylece dindar bir toplum oluşturmayı hedeflediklerini ifade etmektedirler. Medreseler günümüzde resmi bir kurum olmamakla birlikte bazıları Kuran Kursu adı altında Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak faaliyet sürdürmektedir. Siirt ili özelinde yer alan medreselerin dindar bir nesil yetiştirme fikrinin yanı sıra diyanet bünyesinde çalışabilecek din görevlileri de yetiştirmek istedikleri bilinmektedir. Medreseler resmi bir statüye sahip olmadıkları için din görevlisi olmak isteyen öğrencilerin aynı zamanda açık öğretim İmam Hatip diploması almaları gerekmektedir.

Cumhuriyet döneminde Tevhid-i Tedrisat kanunuyla eğitim birliği sağlanmış ve toplumun dini hizmetlerini karşılamak üzere görevliler yetiştirmek görevi İmam Hatip okullarına tevdi edilmiştir. İmam Hatip okullarındaki öğrenciler dini eğitimin yanında lise müfredatı içerisinde bulunan diğer dersleri de görmektedirler.⁹ Açıldığı dönemde toplumun ihtiyacı olan din görevlilerini yetiştirmeyi amaçlayan bu kurumların günümüzde dindar bir nesil yetiştirme misyonun da önemli bir rol üstlenmiş oldukları bilinmektedir. Medrese ve İmam Hatip okulları okutulan dini derslerin içeriği hususunda benzerlik göstermekle birlikte İmam Hatip okulları uygulanan modern eğitim teknikleri ve devletin resmi kurumları olması yönleriyle medreselerden farklılaşmaktadır.

⁹ Deniz Aşkın, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 2, 2017, s. 986.

3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Yukarıda ifade etmiş olduğumuz temel kabuller ve araştırma problemleri doğrultusunda geliştirilen hipotezler şu şekildedir:

1. Medrese öğrencilerinin dindarlık düzeyleri Tillo'da oturma yılına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.
2. Medrese öğrencilerinin dindarlık düzeyleri Tillo'ya gelmeden önce yaşanan yere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.
3. Medrese ve İmam Hatip öğrencilerinin demografik özellikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.
4. Medrese ve İmam Hatip öğrencilerinin popüler dindarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.
5. Medrese ve İmam Hatip öğrencilerinin dindarlık düzeyleri evde beraber yaşanan kişilere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.
6. Medrese ve İmam Hatip öğrencilerinin dindarlık düzeyleri gelir seviyesine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırları

Araştırma bulguları, verilen sınırlılıklar içinde geçerlidir. Bu nedenle var olan sınırlılıkların kesinlikle bilinmesi ortaya konulması gerekir.¹⁰ Dindarlığın ölçümü ile ilgili çalışmalar 1940'lı yıllarda başlamıştır. İlerleyen süreçte saha araştırmalarıyla desteklenen bu çalışmalar daha çok Amerika'da Hristiyanlık üzerinden yapılmıştır. Ülkemizde bu alanda çalışmaların başlaması ise 1980'li yılları bulmuştur.¹¹ Dindarlık çok boyutlu bir kavram olması hasebiyle ilk olarak hangi yönüyle ortaya konulmak istendiği önemlidir. Bizim çalışmamızda belirlemeyi hedeflediğimiz popüler dindarlık, kültürel öğelerin insanların dini yaşantısı ve bilgisi üzerinde ne derece etkili olduğuyla ilgilidir. Dolayısıyla çalışmamızın, insanların kutsalla olan ilişkisinin samimiyetini ölçmek gibi bir iddiası yoktur ve din ile kültür arasındaki ilişkiyle sınırlıdır.

¹⁰ Karasar, a.g.e., s. 104.

¹¹ Ahmet Onay, Dindarlık Ölçme Çalışmaları: Dindarlık Ölçümünde Üç Farklı Yaklaşım ve Ölçmenin Esasları, *İslâmî Araştırmalar*, 2001, C. XIV, S. 3-4, s. 441.

Alan araştırmaları toplumu doğrudan gözlemleyerek belirli yargılara ulaşmamızı sağlamakta ve belirli bir evren ve örneklem düzeyinde yapılmaktadırlar. Bu nedenden ötürü araştırma sonucunda elde edilen veriler araştırma evreni ve örneklemiyle sınırlıdır. Araştırmayı yapmış olduğum sanayileşme açısından oldukça yetersiz ve hala göçebe kültürün izlerine rastlanan bir yerleşim yeridir. Dolayısıyla çalışmamız 2020 yılı Siirt ili ile sınırlıdır. Bunun yanı sıra anket yapmış olduğumuz medrese öğrencileri kapalı bir kültürde yetişip katı disipline dayalı bir eğitim almaktadırlar. Çoğunun ana dili Kürtçe veya Arapça'dır. Medreselerde çoğunlukla arapça dini metinler ya da Kuran-ı Kerim okudukları için edebi eserlerle iştigal edememekte ve Türkçe'lerini belirli bir seviyenin üzerine çıkaramamaktadırlar. Bu sebeplerden ötürü öğrencilerin soruları cevaplarken anlayamadıkları maddelerle ilgili şifahi olarak bilgilendirme yapılmıştır.

I. BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE

1. Din, Toplum ve Toplumsal Tabakalaşma

1.1. Sosyal Bir Olgu Olarak Din

Dinin, insanlığın tarihi serüveni içerisinde gerek toplumların kendi kültürel özellikleri gerekse zamanın getirmiş olduğu şartlar neticesinde birçok farklı tanımla ortaya çıkmıştır. Berger dini, “toplumdaki fertlerin en yüksek iyi olarak kabul ettikleri her şey” şeklinde oldukça geniş bir şekilde ya da Tanrı’ya iman açısından daha dar kapsamlı olarak tanımlamanın bizi bir takım sorunlarla karşı karşıya bırakacağını söylemiştir.¹ Din genel tanımıyla kutsal, metafizik değerlere veya doğaüstü bir güç olarak tanrı fikrine yer veren ve inananlara bir yaşam biçimi öngören inanç sistemi olarak tanımlanabilir.² Dini tanımlar yapılırken disiplinler arası da bir takım farklılıklar söz konusudur. Her bilim dalı kendi perspektifinden dine bir değer ve önem atfederek bunu din tanımına yansıtmıştır. Din sosyolojisi açısından durumu ele aldığımızda ise dinden neyi kastettiğimize bağlı olarak tanımlamalar farklılık göstermektedir. Batılı din bilimcileri genellikle dini, özsel (substantive/essentialist) ve işlevsel (functional) olmak üzere, iki kategoride tanımlama ya da açıklama eğilimindedirler³ Özsel tanımlar; dinin kutsal ve aşkın (ilahi, tabiatüstü) özelliklerine vurgu yapmaktadır. Bu bakımdan da bu tanımlar, bazı sosyologlar tarafından "dar tanımlar" olarak değerlendirilmiş ve bu tür tariflerin tabiatüstü kavramını bünyesinde barındırmayan birçok dini dışarda bıraktığı iddia edilmiştir.⁴ Özsel tanımlardan en yaygın olanı Rudolf Otto’nun “din kutsalın tecrübesidir”⁵ şeklindeki tanımıdır. Peter L. Berger ise sınırları daha belirgin olan bir tanım yaparak “din, kendisinde-insan veya değil- bütün varlığı kapsayan bir kutsal

¹ Peter L. Berger, Dini Kurumlar, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:9, 1995, s. 432.

² Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, Karahan Kitabevi, Adana 2016, s. 79.

³ Abdurrahman Kurt, *Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış*, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2, 2008, s. 76.

⁴ Kemaleddin Taş, “Din Sosyolojisi El Kitabı”, (Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu) *Sosyolojik Din Tanımları*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 40.

⁵ Kemaleddin Taş, *Dinin Sosyolojik Tanımı Problemi Üzerine Bir Değerlendirme*, *Dini Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 16, 2003, s. 202.

düzen hususundaki beşer tavrıdır. Diğer bir ifadeyle din, anlamı insanı hem aşan hem de içine alan bir düzene inanmadır” demiştir.⁶ İşlevsel tanımlar ise dinin toplumsal hayattaki fonksiyonuna vurgu yaparak onun dünyaya bakan yönünü olabildiğince net olarak ortaya koymaya gayret gösterirler. Ayrıca bu tür bir yaklaşım dinin bilime konu olmasını sağlayan tek temel durumundadır.⁷ Fonksiyonel tanımlar içerisinde, en genel din tarifini ortaya koyduğu kabul edilen T. Luckmann'a göre ise, insan organizmasının tabii bir yeteneği olduğu için insani olan her şey aynı zamanda da dinidir. Din insan organizmasının; biyolojik tabiatını objektif, ahlaki olarak sınırlayıcı ve her şeyi kuşatıcı mana âlemleri vasıtasıyla aşkınlaştırma kabiliyetinde toplanmaktadır.⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere özsel tanımlar dini aşkın olanla ilişkilendirmeye çalışırken işlevsel tanımlar daha çok toplum nezdindeki etkilerini göz önüne alarak tanımlamaya çalışmışlardır.

Evrende insanoğlunu diğer bütün canlı varlıklardan ayıran şu üç özellik toplum bilimcilerin tespitleri arasında yer almıştır: “a) Düzenli alet yapan, b) Soyut dil kullanan, c) Din sahibi varlık olmasıdır.”⁹ Biz insanları diğer canlı varlıklardan ayırt eden din, insanlığın başlangıcından bu yana insan hayatının bir parçası olarak yer almış ve hep bir merak uyandırarak araştırma konusu olmuştur. Din bu denli hayatımızın içine girmişken onun bir takım etkilerinin olması da kaçınılmazdır. Din-toplum ilişkisinde din, topluma etkide bulunduğu gibi toplum da dine etkide bulunabilir.¹⁰ Dinin toplumsal işlevleri onun toplum tarafından anlaşılma şekline göre değişiklik gösterebilir ve bazı durumlarda toplumu bir arada tutarken bazı durumlarda ise toplumsal tabakalaşmanın etkisinde kalabilir. Dinin toplumları bir arada tutma yönünü Francis Bacon din cemiyetin en kuvvetli zinciridir sözüyle ifade etmiştir.¹¹ Din ve topluluk arasındaki etkileşim, ikinci olarak topluluğun dine

⁶ Berger, a.g.m., s. 428.

⁷ Cengiz Batuk, Osman Eyüpoğlu, Özsel ve İşlevsel Din Tanımları Bağlamında Assisili Francis Mistisizmi ve Protestan Ahlakının Mukayesesi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 38, 2015, s. 105.

⁸ Kemaleddin Taş, Dinin Sosyolojik Tanımı Problemi Üzerine Bir Değerlendirme, *Dini Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 16, 2003, ss. 203.

⁹ Emrullah Yüksel, Din Fenomeni, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, 1999, s. 82.

¹⁰ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s. 17.

¹¹ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s. 37.

etkisinde görülür. Bu etki, sistematik araştırmalara rağmen tam manasıyla tespit edilmemiş olmakla beraber bir hayli büyüktür.¹²

XX. yüzyılın son üç çeyreğinde bile, insan ruhunun gösterdiği tezahürler arasında, dünyada en çok yaygın olanlardan birisi, din olayıdır.¹³ Birçok toplumun tarihine baktığımız zaman geriye bıraktıkları eserlerin hemen hepsinin dinle bir ilişkisi vardır. Örneğin Orta Asya Türklerinin mezarlarından elde edilen bulgular onların dinlerindeki bir ahiret inancının varlığını gösterir. Mısırlıların dünya mirasına kazandırmış oldukları devasa ve akıl almaz yapıdaki piramitler de onların dini unsurlarını ve inanışlarını yansıtan bir diğer önemli kalıntıdır. Bu örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Görünen o ki modern dönemle birlikte yer edinmeye başlayan din gelişime ve ilerlemeye engeldir algısı, geçmiş toplumlar göz önüne alındığı vakit tutarlı görünmemektedir. İnsanoğlu tarihin akışı içerisinde birçok başarıya imza atmış ve hâlâ da atmaya devam etmektedir. İnsanoğlu maddi alanda ne kadar ilerlerse ilerlesin hiçbir zaman dinsiz yaşamamış ve hiçbir şey de dinin yerini dolduramamış; bundan sonra da başka bir sistemin onun yerini alacağı gözükmemektedir.¹⁴ Bu nedenden ötürü din insan için tarihin başlangıcından beri var olmuş etkisi ve değeri başka bir şey ile değiştirilmesi mümkün olmayan evrensel bir fenomendir.

1.2. Toplum ve Din

Toplum kavramı bireylerin bir araya gelmesine ya da basit bir toplamına indirgenemeyecek olan büyük bir insan topluluğundaki yapılandırılmış sosyal ilişkileri ve kurumları ifade eder.¹⁵ İnsanlık tarihinin tetkiki kesin olarak şunu ortaya koymuştur ki, dünya üzerinde dinden ve dini yaşayıştan uzak bir toplum yaşamamıştır. Çünkü din fikri, insanla beraber doğmuş, onunla beraber yaşayacaktır.¹⁶ Toplumlar da canlı varlıklar gibi doğar yaşar ve yok olurlar. Bu süreç

¹² Wach, a.g.e., s.31

¹³ Jean Chevalier, Din Fenomeni, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.28, S.5, 1986, s. 87.

¹⁴ Yüksel, a.g.m., s. 79.

¹⁵ Anthony Giddens, Philip Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, Phoenix Yayınları, Ankara 2014, s. 47.

¹⁶ Mehmet Aydın, Din ve Toplum İlişkisi, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, 1986, s. 53.

içerisinde toplumların bilimsel, sanatsal ve ekonomik bir takım faaliyetleri söz konusudur. Bütün bu faaliyetleri etkileyen ve bunların toplumlar arasında farklı şekillerde tezahür etmesini sağlayan temel unsur dindir. Dolayısıyla toplum ve din fenomenleri asla birbirlerinden bağımsız olmamış aralarında her daim karşılıklı bir ilişki var olagelmıştır. Bir dinin ilk ortaya çıkış aşamasında ortaya çıktığı toplumun izlerini taşıması gayet doğal bir durumdur. Fakat ortaya çıktıktan sonraki süreç içerisindeyse din o toplumun yapısında ve yaşayışında bir düzenleme yapmak niyetinde olacaktır. Bunu yaparken de insanların birbirleriyle olan sosyal ilişkileri ve yaşayış biçimleri üzerinden belli başlı kurallar koyması kaçınılmazdır. Teoride toplum hayatını düzenleyici normlar koyan din, uygulamada ise öteden beri var olan toplumun içine nüfuz etmek suretiyle onu bir dereceye kadar yeniden düzenler. Böylece her din şartlara göre son derece kapsamlı bir şekilde sistemleştirilebilecek ahlaki değerleri de birlikte getirir.¹⁷ Din topluma bu şekilde müdahil olarak onu etkilerken toplum da dini etkilemekte ve onu kendi kültürel özellikleriyle harmanlayarak ilk ortaya çıktığı halinden farklı bir boyut kazandırmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim, toplum ve din açısından birçok konu üzerinde etkisini göstermekle birlikte konumuzun seyri açısından toplumsal tabakalaşma mefhumu üzerindeki etkileri önemli bir yer tutmaktadır.

1.3. Toplumsal Tabakalaşma ve Din

Bir toplumu oluşturan bireylerin ırk, zenginlik, güç, eğitim durumu ve meslek açısından çeşitli hiyerarşiler içine girmeleriyle oluşan toplumsal bölünmelere tabakalaşma ya da katmanlaşma ismi verilmektedir.¹⁸ Toplumsal farklılaşma vakıası, öteden beri sosyologların dikkatini üzerine çeken önemli bir sosyal hadisedir. Nitekim din ve toplum münasebetlerinin incelenmesini kendilerine konu edinen din sosyologları da, bu önemli toplum olayı üzerinde durmuşlar ve dinle sosyal farklılaşma arasında ne gibi münasebetlerin, etki ve tepkilerin ortaya çıktığını araştırmışlardır.¹⁹ Toplum içerisindeki insanların yetenekleri ve toplumun dinamik yapısı göz önüne alındığı zaman, toplumsal tabakalaşmanın ortaya çıkışı tabi bir

¹⁷ Wach, a.g.e., s. 7.

¹⁸ Kirman, a.g.e. s. 298.

¹⁹ Ünver Günay, Din ve Toplumsal Farklılaşma, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, 1982, s. 76.

süreç olarak kabul edilebilir fakat insanların toplum içerisinde ki bu katmanlaşmayı menfaatleri için kullanarak diğer insanlara üstünlük kurmaları son derece yanlıştır. Toplum açısından son derece önemli olan ve ilk bakışta girift bir yapıya sahip olan toplumsal tabakalaşma sürecinin açıklanmasında sosyologlar tabakalaşma hadisesini çeşitlere ayırmış ve bu konu hakkında bazı kuramlar geliştirmişlerdir. Bunların neler olduğunu görmenin konumuzu daha iyi çözümleyebilme noktasında bize yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Dünyada çeşitli göstergelere dayalı tabakalaşma sistemleri görülmektedir. Bu sistemler politik güç, ırk, dil, prestij cinsiyet ve servet sahipliği gibi farklı etmenlere dayanmaktadır.²⁰ Sosyal bilimciler daha çok "kapalı", "yarı kapalı" ve "açık tabakalaşma" sistemleri üzerinde durmaktadırlar. Bu sistemlerde kendi içlerinde, kapalı tabakalaşma sistemleri olarak "kölelik" ve "kast"; yarı kapalı tabakalaşma sistemi olarak "feodal zümreler" ve açık tabakalaşma sistemleri olarak da "sınıf" ve "statü" sistemleri gibi özel tiplere ayrılmaktadırlar.²¹ Toplumsal tabakalaşmanın tarihi süreç içerisinde basit toplumlardan başlamak üzere günümüz karmaşık toplumlarında da hala devam eden bir süreç olması bu konuyu sosyolojik açıdan oldukça cazip bir araştırma konusu kılmaktadır. Birçok sosyolog konuyu anlamak ve açıklayabilmek için konu üzerine yoğunlaşmış ve toplumsal tabakalaşmaya dair bir takım kuramlar geliştirilmiştir. Bu kuramları temel olarak üç ana başlık altında toplamamız mümkündür. Bunlardan ilki işlevselci tabakalaşma kuramıdır. Davis ve Moore tarafından geliştirilen işlevselci kuram, toplumsal tabakalaşmanın evrensel olduğunu; toplumsal hayatın ve sürekliliğinin devamı için tabakalaşmanın en önemli işlevsel başarı mekanizması olduğunu iddia etmiştir. Başka bir deyişle bu kuram, insanın nasıl ve ne biçimde tabakalaştığını, fonksiyonel bir yaklaşımla açıklamaya çalışır.²² Tabakalaşma noktasında bir diğer önemli kuramda Marx'ın çatışmacı kuramı. Zaten Marx insanlığın tarihini bir çatışma tarihi olarak görmekteydi. Marx'a göre tabakalaşma iki düzeyde belirginleşir. Bunlar iktidarı, gücü ve sermayeyi (üretim araçlarını) elinde bulunduran burjuvazi ile bunlara sahip olmayan, sömürülen

²⁰ Yahya M. Keskin, "Toplumsal Tabakalaşma ve Din", (Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu), Din Sosyolojisi El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 492.

²¹ Ömer Aytaç, *Sosyoloji*, Üniversite Kitabevi, Malatya 2002, s. 191.

²² Keskin, a.g.e., s. 495.

(ezilen) işçi (proleterya) sınıflarıdır.²³ Kurama göre kaynaklar, işlevselci kuramın iddiasının aksine yeteneğe, görevlere ve baskıya ya da zorluk derecelerine göre değil, daha çok mirasa, sömürüye ve baskıya göre dağıtılmaktadır. Eşitsizlik, insanların kıt kaynaklara sahip olmaları nedeniyle birbirleriyle kıyasıya savaşmaları sonucunda belirginleşir. Bu da kaynakların dağıtılmasında eşitsizliği doğurur.²⁴ Tabakalaşmaya dair kuramların sonuncusu ve bizce en dikkat çekici olanı Weber'in uzlaşmacı kuramıdır. Weber'in fikirlerinde Marx'ın etkileri görünmekle birlikte O toplumun tabakalaşmasında farklı unsurlarında olduğunu düşünmekteydi. Weber'e göre, sınıfsal farklılıklar yalnızca üretim araçlarının denetiminden ya da denetimlerinin olmamasından değil, mülkiyetle doğrudan doğruya ilişkisi olmayan ekonomik etkenlerden de kaynaklanmaktadır.²⁵ Yani Weber toplumsal tabakalaşmada sadece üretimle olan ilişkiden ziyade bu durumun ortaya çıkmasında tüketim ve tüketebilmek olanaklarının da önemli bir rol oynadığını savunmaktadır.

Toplumlara oluşturan bireyler, iş-güç, sosyal mevki, prestij, servet ve statü gibi birtakım özellikleri bakımından farklılaşmaktadırlar. Buna paralel olarak, toplumun dini hayatında farklı dindarlık tiplerinin oluşacağı ve dinin tezahür biçimlerinde de birtakım değişikliklerin görüleceği muhakkaktır.²⁶ Bu değişim tipleri toplumların yapısının basit veya karmaşık oluşuna göre farklılık gösterebilmektedir. Basit toplum farklılaşmanın, meşguliyetin, mevki, statü ve fonksiyon farklılıklarının henüz tam olarak ortaya çıkmadığı toplum tipidir.²⁷ Toplamlar basit yapıda bulundukları süre içerisinde belirli mevki ve statüler henüz netlik kazanmadıkları için din ile olan ilişkilerde gayri sarihti. Fakat bu toplumlar incelendiği vakit din ile olan ilişki tam olarak netlik kazanmamış gibi görünse de bazı kişilerin dini otorite üzerinden toplumda farklı fonksiyonlar elde etmeleri söz konusu olabilmektedir.²⁸ Karmaşık toplumlarda ise toplumsal tabakalaşma ve din ilişkileri daha bariz görülebilmektedir. Karmaşık toplum, toplumsal farklılaşma ve/veya tabakalaşma denilen olgunun ortaya çıkarak toplumun iş-güç, sosyal mevki, statü ve fonksiyonlar

²³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Karl Marx ve Sistemi*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 1975, s. 71.

²⁴ Keskin, a.g.e., s. 496.

²⁵ Keskin, a.g.e., s. 496.

²⁶ Fazlı Polat, "Toplumsal Farklılaşma ve Din", (Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu), *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 482.

²⁷ Keskin, a.g.e., s.497

²⁸ Keskin, a.g.e., s.498

bakımından başkalaştığı, iş bölümü ve uzmanlaşmanın gittikçe arttığı toplum tipidir ki, bunun en gelişmiş örneklerini günümüz modern toplumlarında görmekteyiz.²⁹ Karmaşık toplum yapısı din ve toplum arasındaki ilişkilerin daha net görülmesi açısından bizim için önem teşkil etmektedir.

Toplumsal farklılaşma ve tabakalaşma ile din arasındaki ilişkileri toplumsal farklılaşma ve tabakalaşmanın dini yaşantı üzerindeki etkileri ve dinin toplumsal farklılaşma ve tabakalaşma üzerindeki etkileri (dine dayalı tabakalaşma) şeklinde iki düzlemde ele almak mümkündür.³⁰ Bu bağlamda din, insanların sosyal hayatlarına müdahale ederek farklı tabakalaşmaların oluşmasında bir rol üstlenirken toplumsal tabakalaşmaların da dinin anlaşılması ve yorumlanması noktasında bir takım etkileri olmaktadır. Bu durumun sonucunda da farklı dini anlayışların oluşması kaçınılmazdır.

Tarihsel süreç içerisinde dini kriterlere dayanan toplumların çok daha az olduğunu görmekteyiz. Bu anlayışta, toplumun farklılaşmasının din tarafından belirlenmesi söz konusudur ki, bunun en tipik örneğini "Kast Sistemi"nde görmekteyiz.³¹ Bu sistemde insanların müntesibi oldukları kast yani toplumsal sınıf doğuştan kazanılır ve bu kastların sınırlarını belirleyen yegâne kural Hinduizm dinidir. Dolayısıyla burada Hinduizm, bir din olarak toplumsal tabakalaşmayı birinci elden oluşturmuş bununla da kalmayıp onun sınırlarını da yine kendisi belirlemiştir. Sistemin varlığını korumasında statülerin süreklilik arz etmesi ve dinsel bir temele dayanması belirleyicidir. Ancak dini merciler yoluyla mevcut eşitsizlikleri savunma, dini niteliklere dayalı bir tabakalaşma düzeni ile bir tutulamaz. Din tarafından tabakalandırılmış bir toplumun bireyleri, daima ve tümüyle meşru bir kriter temelinde tespit edilmiş olan bir tabaka bünyesine bağlıdırlar.³²

Tarihi süreç içerisinde gerek toplumlar gerekse dini inanışlar içerisinde bir takım farklılaşmalar ve tabakalaşmalar söz konusu olmuştur. Yüzeysel olarak bakıldığı zaman dinler, müntesiplerine genel olarak belirli bir hayat tarzı ve inanç sistemi sunduğu için salt okunur değişmez yapılarımı gibi algılanabilir. Lakin konu

²⁹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s. 288.

³⁰ Keskin, a.g.e., s. 497.

³¹ Günay, a.g.e., s. 294.

³² Günter Kehr, *Din Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara 1998, s. 72.

derinlemesine ele alındığı zaman durumun hiç de öyle olmadığı anlaşılır. Çünkü toplum bir dine inanmaya başladığı andan itibaren karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Din kendisine inanan topluluğa bir takım değerler kazandırarak etkilediği gibi toplumda inanmış olduğu dini etkileyerek ona yeni ritüeller hatta yeni bir form kazandırabilir. Toplum içerisinde yapısal anlamda bir farklılaşma ve tabakalaşma olunca dolayısıyla bu dine de yansiyacaktır. Fakat özellikle din konusundaki farklılaşmalarda toplumsal etkilere yeterince önem verilmemekte, konu daha çok teolojik ve hukuki etmenler temelinde ele alınmaktadır. Belki bir nebze toplumsal bir etmen olarak siyasi farklıların dini anlam ve yorumlama üzerindeki etkilerine değinen çalışmalara rastlamaktayız. Ancak bu toplumsal etkilerin bir kısmını ifade etmektedir. Sadece siyasi etkilerden bahsetmek toplumsal faktörlerin tümünü ele almak anlamına gelmemektedir.³³ Din alanındaki farklılaşmaları tam anlamıyla kavrayıp değerlendirebilmemiz için siyasetin dışında kalan diğer toplumsal etkenlerin de dine olan etkisinden bahsetmemiz son derece mühimdir. Bu etki, sistematik araştırmalara rağmen tam manasıyla tespit edilmemiş olmakla beraber bir hayli büyüktür.³⁴ Toplumsal tabakalaşmanın din üzerindeki etkisini kabul etmek demek aynı zamanda toplumun bu etkisi sayesinde dini algılayış ve yaşayış üzerinde bir takım etkilerinin bulunduğunu kabul etmekle eş değerdir. Dinin özü değil ama onun belirlediği hayat tarzı (dindarlık), belli coğrafi, sosyo-politik ve ekonomik faktörlerden fazlasıyla etkilenir.³⁵ Yani özetle şunu söyleyebiliriz ki toplumsal tabakalaşma dinin inanç esaslarına yahut özüyle ilgili meseleleri etkilemese de halkın aklında bulunan din tasavvuruna oldukça büyük bir etkide bulunmaktadır.

Toplumsal tabakalaşmanın dini etkilemesi sonucunda farklı dini tezahürler söz konusu olmuştur. Toplumsal tabakalaşmanın bu etkisi yukarda da belirttiğimiz gibi dinin kendi özüyle değil insanların hayatına tezahür eden yani dindarlıklarıyla ilgili kısımla daha çok ilgilidir. Dindarlık bir kişinin günlük hayatında dinin önemini ifade eden, kişinin dine inanma ve bağlanma derecesini gösterten bir kavramdır.³⁶

³³ Mustafa Arslan, Toplumsal Farklılaşmanın Dini Anlayış ve Yaşayışa Etkisi (Sosyolojik ve Antropolojik Bağlam), *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*, C. 3, 2017, ss. 11-25.

³⁴ Wach, a.g.e., s. 31.

³⁵ Mustafa Arslan, Dinsel Boyutluluğun Sosyolojik Bağlamı, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 4, 2002, ss. 161-186.

³⁶ Kirman, a.g.e., s.81.

Dindarlık dinlerin gerektirdiği farklı tutum ve davranışlardan tutun da toplumların sosyo kültürel yapısına varana kadar etkilenebilecek karmaşık bir kavramdır. Bu yüzden insanların dindar olup olmadıkları ya da bunun neye göre belirlenebileceği tespiti oldukça zor bir durumdur. Dolayısıyla konuyla ilgili birçok sosyolog farklı dindarlık tipolojileri geliştirmiştir. Bunlar Din Sosyolojisi literatüründe dindarlığın boyutları ya da dini tecrübenin ifade şekilleri olarak bilinir.³⁷ Din sosyologları, dini tecrübenin bireysel veya toplumsal hayatta ya da tarihsel ve sosyo-kültürel ortamı içinde bulunduğu ifade şekillerini çeşitli açılardan kategorize etmişlerdir.³⁸

Toplumsal tabakalaşma ve din arasında olan etkileşim yukarıda anlattıklarımızla sınırlı değildir. Değindiğimiz noktalar çok önemli ve farklı araştırmalar kapsamında derinlemesine ele alınması gereken konulardır. Fakat bizi bu noktada daha çok ilgilendiren ve çalışmamızın da ana konusunu teşkil eden temel nokta, toplumsal tabakalaşmanın etkisiyle ortaya çıkan, dindarlığın kategorik ayrımlarıdır.

2. Dindarlık ve Dindarlık Tipolojileri

Din ve insan arasındaki karşılıklı ilişki tarih boyunca insanların ilgisini çekmiş ve tartışma konusu olmuştur. Dinin, insan yaşamına olan etkisinin hangi boyutta olduğu o kişinin dini, hayatın içerisinde kendine hangi oranda kıyas aldığıyla, yani dindarlığıyla doğru orantılıdır. Bireylerin din algıları ve dindarlıkları yaşam şekillerine doğrudan etki etmektedir.

Günümüze kadar yapılmış olan din sosyolojisi çalışmalarında dindarlık kavramının birbirinden farklı tanımları yapılmıştır. Nasıl bir davranışın hangi koşullarda dindarlık olarak kabul edileceği ya da bir davranışın dindarlık açısından ne derecede önemli olduğu kişi ve gruplara göre farklılık göstermektedir. Dolayısıyla dindarlığın birden çok tanımının yapılmasında bu kavramın göreceli olması önemli bir rol oynamıştır.³⁹ Şüphesiz bu tanımların hepsi de din sosyolojisi açısından değerli olmakla birlikte daha genel bir tanım yapan Kirman'a göre dindarlık "bir kişinin günlük hayatında dinin önemini ifade eden, kişinin dine inanma ve bağlanma

³⁷ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1990, s. 37.

³⁸ Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 49.

³⁹ Kemaleddin Taş, *Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri*, Alter Yayınları, Ankara 2005, s. 46.

derecesini gösteren bir kavramdır.”⁴⁰ Okumuş’a göre ise “dindarlık, bireyin iman amel temelinde ortaya koyduğu dini tutum, deneyim ve davranış biçimini, yani inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe, ibadet, etki gibi boyutları olan bir olgudur.”⁴¹

Dindarlık Türkçe’de din kelimesinden türeyen bir kelime olup bu iki kavram birbirlerine yakın anlamda hatta bazen birbirlerinin yerine kullanılmaktadırlar. Bu şekilde bir kullanım yanlıştır. Çünkü din inan kimselerin kabul etmekle mükellef oldukları sistemli bir inanç sistemidir. Dindarlık ise bu inanç sisteminin, insanların hayatlarında somut bir hal alarak hem iç dünyalarında hem de gündelik yaşantılarında etkin olması durumudur.⁴²

İnsanlar yaşamlarına belirli bir yön ve şekil vermeye çalışırken doğal olarak bazı hususlardan etkilenirler. Bu hususların en önemlilerinden biri de dindir. Birey yaşamını inandığı din ve onun sosyal hayata yansımaları olan dindarlığına göre şekillendirmek ister. Bunu yaşamına yansıtma noktasında her bireyin birbirinden farklı olması onların dindarlıklarının farklı olmasıyla ilgilidir. Dindar kimseler, dini tecrübeyi yaşamlarına aktarırken birbirlerinden farklılaşırlar. Bir budistin veya yahudinin dindarlığı ile müslümanın dindarlığı aynı değildir. Hatta aynı dine mensup kimseler arasında bile dindarlıkların farklı olması gayet normaldir.⁴³

Dindarlık kavramının, kişinin bireysel dini yaşantısını etkileyen psikolojik bir yönü olmakla beraber sosyal hayatında doğrudan etkili olan toplumsal yönü de vardır. Dindarlığın bu sosyal yönünün hangi durumlarda nasıl ortaya çıktığı dindarlığın farklı boyutları üzerinden ele alınmıştır. Din sosyolojisi alanında yapılan çalışmalarda dindarlık çok boyutlu bir fenomen olarak ele alınmıştır.⁴⁴

Dindarlıkla ilgili çalışmalar ilk olarak Batı’da başlamış olmakla birlikte ülkemizde de devam etmektedir. Batı’daki çalışmalarda dindarlık ilk olarak sadece bireyin kiliseye devam etme oranı üzerinden tek boyutlu bir şekilde değerlendirilmiş,

⁴⁰ Kirman, a.g.e., s. 81.

⁴¹ Ejder Okumuş, *Gösterişçi Dindarlık*, Ark Kitapları, İstanbul 2005, s. 38.

⁴² Okumuş, a.g.e., s. 82.

⁴³ Veysel Uysal, *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, Dem Yayınları, İstanbul 2006, s. 74.

⁴⁴ İhsan Çapcıoğlu, “Sosyo-Politik Tutumlar ve Dindarlık: İlahiyat Fakülteleri Örneğinde Bir Alan Araştırması”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 1, 2009, s. 157.

sonrasındaysa dindarlığa yönelik farklı boyutlar oluşturulmuştur.⁴⁵ Dindarlığın boyutlarıyla ilgili Glock, Lenski, King ve Hunt gibi araştırmacıların çalışmaları ülkemizde yapılan araştırmalara kaynaklık etmiştir.⁴⁶ Bütün bu çalışmalar arasında ülkemizde en çok kullanılan model Glock'un dindarlığın boyutları modelidir. Bunun sebebi Glock'un bütün dünya dinlerini incelemiş olması ve bu sayede daha kapsayıcı bir model ortaya koymuş olmasıdır.⁴⁷ Glock dindarlığı beş boyutta ele almıştır. "Bunlar; ideolojik (inanç) boyut (ideological dimension), ayinsel (ibadet) boyut (ritualistic dimension), tecrübe boyutu (experiential dimension), bilgi boyutu (intellectual dimension) ve etkileme boyutu (consequential dimension) dur."⁴⁸

Glock'un "Dindarlığın Boyutları Modeli" muhtelif eserlerde şu şekilde anlatılmaktadır:

1. İnanç Boyutu: mevcut her dini yapının temellerini oluşturan bir takım inanç esasları vardır. Bu inanç esasları o denli önemlidir ki bir kimsenin herhangi bir dine bağlı olması bu inanç esaslarını kabul etmesiyle ilgilidir. Örneğin İslamiyet açısından baktığımızda bir kişinin müslüman olabilmesi için halk arasında imanın şartı olarak bilinen altı inanç esasını kalp ile tasdik dil ile ikrar etmiş olması gerekir. İnanç sistemleri dinler arasında farklılık gösterebilir. İncanın manasının ve işlevinin araştırılması dindarlığın inanç boyutuyla alakalıdır.⁴⁹

2. İbadet Boyutu: Bu boyut ile bir din içerisinde yer alan her türlü pratik uygulama ve ritüel kastedilir. İbadetler, bireyin incanın diri tutması ve günlük hayatın koşuşturmasında kutsal ile arasındaki bağı hatırlatması açısından oldukça önemlidir. Bu boyuttan elde edilen veriler ile ibadetin birey nezdinde ne gibi anlamlar ifade ettiği anlaşılabilir.⁵⁰

3. Tecrübe (Duygu) Boyutu: Dindarlığın daha çok bireyin iç dünyasında yaşanan boyutudur. Bu boyutta dinin ibadet ve inanç yönüyle bağlantılı bir şekilde

⁴⁵ Hasan Arslan, Dindarlık Boyutları Algıları ve Uygulamaları, *Hikmet Yurdu*, C: 6, S: 4, 2011, s. 45.

⁴⁶ Necdet Subaşı, *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İz Yayınları, İstanbul 2004, s. 100.

⁴⁷ Murat Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, DEÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2006, s. 98.

⁴⁸ Arslan, a.g.e., s. 45.

⁴⁹ Mehmet Emin Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul 1993, s. 53.

⁵⁰ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004, s. 28.

daha hassas ve özel yaşantı biçimleri yer almaktadır. Korku, saygı, huşu, heyecan ve vecd hali gibi duygusal haller bu boyutta ön plandadır.⁵¹

4. Bilgi Boyutu: Dindarlığın bilgi boyutu bir dine inanan bireyin inandığı din hakkında sahip olduğu bilgilerini ifade eder. Herkesin dini bilgi seviyesi farklılık gösterse bir dine inandığını ifade eden bir kimsenin o din ile ilgili temel seviyede inanç ve ibadet bilgisinin olması gerekir. Ancak bu boyutta dikkat etmemiz gereken nokta, her bireyin asgari olarak bilmesi gereken bilgiler mensup olduğu dine göre farklılık gösterebilir ya da dini bilgi sahibi olmasına rağmen dini bir inancı olmayan bireyler de vardır. Yani inanç, dini bilginin zorunlu bir sonucu değildir.⁵²

5. Etki Boyutu: Din bireyin hayatının her alanına etki eden ve belirli kurallar ölçüsünde onu düzenleyen bir sistemdir. Etki boyutu bu düzenlemenin bireyin hayatına olan yansımaları ifade eder. Dindarlığın bu boyutu diğer dört boyuttan daha farklıdır ve diğer boyutların toplumsal yaşama nasıl aktarıldığıyla ilgilidir. “Genel olarak ‘dini inanç uygulama, tecrübe ve bilginin ferdin günlük yaşamı üzerine’ yaptığı tesirleri içine almaktadır.”⁵³

Din sosyolojisi alanında yapılan çalışmalarda konunun daha derinlemesine analiz edilmesi ve konuyla ilgili verilerin ortak nitelikler etrafında tasnif edilmesine olanak sağlaması açısından tipolojiler oluşturmak oldukça önemlidir. Weber’e göre de sosyolojinin ilk görevi tipik olanı anlamaktır.⁵⁴ Dindarlıkla ilgili çalışmalarda da dini yaşamla ilgili çeşitlilik, belli başlıklar altında tasnif edilerek dindarlık tipolojileri geliştirilmiştir. Bu tipolojiler dindarlıkla ilgili yapılacak araştırmalarda yöntemsel bir araç görevi üstlenerek ampirik veriler elde etmeyi amaçlamıştır.⁵⁵ Dindarlık tipolojilerine yönelik ilk çalışma Weber’in toplumsal tabakalaşma üzerinden toplumu tasnif etmesine yönelik olan çalışmasıdır.⁵⁶ Mehmet Erkol Weber’in, toplumu sosyo ekonomik yapısına göre birtakım tipolojiler oluşturduğunu aktarmaktadır. Bunlar;

⁵¹ Köktaş, a.g.e., s. 45.

⁵² Mehmedoğlu, a.g.e., s. 29.

⁵³ Köktaş, a.g.e., s. 45.

⁵⁴ Doğan Özlem, *Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2001, s. 171.

⁵⁵ Fatma Şakar, *Malatya’da Yaşayan Kadın Çalışanların İş-Aile Yaşam Çatışmasının Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2019, s. 40.

⁵⁶ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

“çiftçi, şövalye ve feodal beyler dindarlığı; bürokrasi, burjuva, küçük burjuva, esnaf ve zanaat dindarlığı; proleter alt tabaka veya büyüsel dindarlık, derviş dindarlığı, dünyevi ve uhrevi zahitlik, şehir dindarlığıdır.”⁵⁷ Mensching ise, dindarlığı göçebe, asalet, köylü ve burjuva dindarlığı şeklinde ayırtırmakta ve tipolojisini toplumsal tabakalaşma sistemine göre geliştirmektedir.⁵⁸

Günümüzde dindarlık tipolojilerine yönelik ilgili literatür oldukça artmış, bir çok farklı araştırmacı belli kriterlere göre kendi tipolojilerini oluşturmuştur. Örneğin bu araştırmacılardan biri olan Le Bras’ın oluşturduğu dört farklı dindarlık tipolojisini Onay şu şekilde aktarmıştır; “koyu dindarlık, dini pratikleri düzenli olarak yerine getirenler, sadece hayatın önemli alanlarındaki geçiş ayinlerini yerine getirenler ve dini hayata kayıtsız ve yabancı olanlar.”⁵⁹ Bahsi geçen tipoloji sınıflandırmalarının hepsi alanyazına çok önemli katkılar sağlamıştır. Bunların dışında bir çok araştırmacı kendi kriterlerine ve toplumların sosyo ekonomik yapılarına göre birbirinden farklı çeşitli tipolojiler oluşturmuşlardır. Bu araştırmacılardan bazılarını ve oluşturdukları tipolojileri Onay’ın aktarımıyla şu şekilde sıralayabiliriz:

Jung’un “İçe dönük ve dışa dönük dindarlık” tipolojisi; Scheneider’in akli, veya duygu ağırlıklı dindarlık tipolojisi; Gruehn’in Dini duyguların yoğun olduğu mistik dindarlık, akli ön plana çıkartan dindarlık ve duygu yönüyle akli yönü dengeli olan dindarlıklar şeklindeki tipolojisi; Wach’ın “teorik, pratik ve sosyolojik dindarlıklar” tipolojisi; Lenski’nin “dinsel bağlılık, öğreti, ibadet ve dinsel grup dindarlıkları” tipolojisi; Allport’un “içtenlikli dindarlık, dıştan dindarlık” tipolojisi; Argle’in “ihlaslı ve gösterişli dindarlık” tipolojisi ve bir çok araştırmacının ortak olarak kullandıkları “resmi-gayri resmi dindarlıklar, mezhep, kültür ve kilise dindarlıkları, tutucu Protestan, sekt ve liberal dindarlıklar” şeklindeki tipolojileri sıralayabiliriz.⁶⁰

Görüldüğü gibi bir çok araştırmacı farklı kriterlere göre kendi tipolojilerini oluşturmuş ve ortaya çok sayıda dindarlık tipolojisi çıkmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz

⁵⁷ Mehmet Erkol, Türkiye’de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, C. 17, S. 2, s. 141.

⁵⁸ Gustav Mensching, *Dini Sosyoloji*, Din Bilimleri Yayınları, Konya 2004, s. 247.

⁵⁹ Onay, a.g.m. s. 442.

⁶⁰ Onay, a.g.m., s. 442

dindarlık tipolojilerine baktığımız zaman çoğunluğunun Yahudilik veya Hristiyanlıkla ilgili olduğunu görürüz. Ülkemizde ise dindarlıkla ilgili çalışmalar batıya göre daha geç başlamıştır. Müslüman dindarlığıyla ilgili ülkemizde yapılan ilk çalışma 1962 yılında Mehmet Taplamacıoğlu tarafından yapılmıştır.⁶¹

Ülkemizde, batılı araştırmacıların çalışmaları temel alınarak İslamiyete uygun ve ülke koşullarında işlevsel olabilecek dindarlık tipolojileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bunlardan ilki, Taplamacıoğlu'nun yukarıda değindiğimiz çalışmasında geliştirdiği ve dindarlığı azlık ve çokluğuna göre beşe ayırmış olduğu sınıflandırmasıdır. Taplamacıoğlu, çalışmasında oluşturduğu bu beş dindarlık tipolojisini şu şekilde aktarır; “gayrı amil (Non-pratiquants) dini yükümlülüklerini yerine getirmeyenler, İdarei maslahatçı (opportunistes) çevresindekilere göre şekil alanlar, Dini bütün veya amil zümre (Pratiquants) dini yükümlülüklerini yerine getirip onun dışında kendi hayatıyla meşgul olanlar, Sofu zümresi (Pieux), dini sorumluluklarını yerine getirmekle birlikte günün büyük bölümünü de nafile ibadetle geçirenler ve Sofu zümresi (Bigots), her şeyden ve herkesten şüphe eden, insanları kafir olarak yaftalamaktan çekinmeyen ve devrimci fikirlere yatkın olan müslümanlar.”⁶²

Dindarlık Tipolojileriyle ilgili ülkemizde yapılan bir diğer önemli çalışma da Ünver Günay'a aittir.⁶³ Günay dindarlık şiddetinin az veya çok oluşuna göre toplamda dokuz dindarlık türü oluşturmuş, bunları da birinci tür ve ikinci tür şeklinde iki kategoriye ayırarak incelemiştir. Birinci tür dindarlık içerisinde beş farklı tipoloji sıralanmıştır. Günay'ın birinci türde sıralamış olduğu bu beş farklı dindarlık tipolojisi Taplamacıoğlu'nun yukarıda zikrettiğimiz çalışmasında oluşturduğu tipolojilerle büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bu tipolojileri şöyle sıralayabiliriz:

1) Ateşli dindarlar, dini kurallara kesin bir şekilde bağlı olan dindarları ifade eder. Bu tip dindarlar gündelik hayatlarını dini kurallara göre tanzim ederler.

⁶¹ Mehmet Taplamacıoğlu, Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1962, S: 10 s. 147.

⁶² Taplamacıoğlu, a.g.m., s. 145.

⁶³ Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı Yayınları, İstanbul 1999.

2) Alaca dindarlar, dinin insanları mükellef tuttuğu hususlara samimi olarak inanmakla birlikte bunu gündelik hayata yansıtmada noktasında çok başarılı değillerdir.

3) Mevsimine göre dindarlar, ilk iki gruptaki kadar sıkı bir şekilde olmasa da dinin emir ve yasaklarına inanırlar. Bununla beraber bu dindarlık türü duygusal yoğunluklarının yüksek olduğu zamanların dışında dinin pratik yönü olan ibadetleri yerine getirme noktasında oldukça zayıftırlar.

4) Beynamaz (oportünist) dindarlar, dini inancın gerekliliklerine bağlılık hususunda ilk üç gruba göre daha geridedirler. Bu grupta yer alan dindarlar nadiren görülen bazı durumlar dışında ibadetlere kayıtsız kalırlar.

5) İlgisiz dindarlar ise dini yaşama ve uygulama noktasında bir ilgileri olmayan dine karşı kayıtsız olan kimseleri ifade eder. Bu tip dindarlar he ne kadar dine karşı saygılı olsalarda gündelik yaşantılarında dini bir unsur yer almaz.⁶⁴

İkinci tür dindarlarda ise dört farklı tipoloji yer alır. Günay bu tipolojileri şu şekilde açıklar:

1) Geleneksel Halk Dindarlığı: Dinî yaşantıda kültürel öğelerin kendisine geniş bir yer bulabildiği dindarlık tipidir. Bu dindarlık tipinde toplum ve din karşılıklı bir ilişki içerisinde. Kültürel unsurlar tarihi süreç içerisinde yavaş yavaş dini yaşantıyla kaynaşır ve sonunda dini bir özellik kazanır.

2) Seçkinlerin Dindarlığı: Kitabî bilgiye yani Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayalı olan dindarlıktır. Bu dindarlık tipi daha çok dini bir eğitim almış insanlar arasında yaygındır. Dinin hurafe veya bir takım yanlış inançlardan arındırılıp öze dayalı olarak yaşanması esastır.

3) Laik Dindarlık: Bu tip dindarlığa sahip olanlara göre din sadece inanan kişinin iç dünyasında yaşanmalı gündelik hayata dini pratikler yansımamalıdır. Bu dindarlık tipi ülkemizde Cumhuriyetin ilanından sonra laik bir yönetim anlayışına geçilmesiyle oluşmuştur. Laikliğin hala tartışıldığı günümüz Türkiye'sinde böyle bir dindarlık tipinin görülmesi ilgi çekicidir.

⁶⁴ Günay, a.g.e. s. 260.

4) Tranzisyonel Dindarlık: Bu dindarlık türü ise halk dindarlığı ve laik dindarlık tipi arasında kalan ve ikisine ait unsurları barındırmakla birlikte dini pratiklerin hayata görece az yaşandığı ve iki dindarlık tipi arasında zaman zaman geçiş yapan bir dindarlık şeklidir.⁶⁵

Yukarıda değinmiş olduğumuz dindarlık türleri, daha çok Türkiye ve İslamiyet özelinde geliştirilmiş tipolojilerdir. Bunların dışında daha genel bir niteliğe sahip ve dindarlığı toplumsal farklılaşma temelinde ele alan iki dindarlık tipolojisi vardır. Bunlar popüler dindarlık ve kurumsal (normatif, resmi, kitabi) dindarlık şeklinde isimlendirilen dindarlık tipolojileridir. Bu iki tipoloji, Batıda da yaygın olarak kullanılmakla birlikte ülkemiz özelinde bu tipolojiyi kullanarak yaygınlaştıran ve geliştiren araştırmacı Mustafa Arslandır.⁶⁶

2.1. Dindarlık Tipolojileri Bağlamında Popüler ve Kurumsal Dindarlık

Dinin, bireylerin sosyal yaşamlarına olan etkisi, içinde yaşadıkları toplumun yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Dinle ilgili bilgiler soyut özellikler barındırdıkları için ancak bir sembol veya bir imge vasıtasıyla anlaşılabilirler.⁶⁷ Bireyin sahip olduğu dini inanç ve davranışlar, dinin kültürel öğelerle olan etkileşiminden kaynaklanmaktadır. Dinin, sosyal hayatın içinde kendine bir yer bulabilmesinde hem dinin kendi sembolik yapısı hem de toplumun kendinden sahip olduğu bir takım dinamik özellikler etkili olmaktadır. Din kimi zaman toplumun alışkanlıklarını değiştirerek kimi zaman da bunlara yenilerini ekleyerek toplumsal hayata etki etmektedir. Dolayısıyla dindarlık biçimine, hem dinin temel kaynaklarından gelen unsurlar, hem de toplumun alışılmış yaşantısının yansımaları bazen eşit, bazen de farklı boyut ve derecelerde etki etmektedir.⁶⁸

Toplumun dinsel yaşayış biçiminde, kaynağı bütünüyle dini bilgi ve öğretilere dayalı hususlar olabileceği gibi, toplumun daha önceki alışkanlıkları ya da ritüelleriyle ilintili hususlar da gözlemlenebilmektedir. Buna göre, kaynağı itibarıyla

⁶⁵ Günay a.g.e., s. 260.

⁶⁶ Mustafa Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, Dem Yayınları, İstanbul 2004.

⁶⁷ Fazlı Arabacı, Türkiye’de Dinî Sosyalleşmenin Temel Etkenleri, *Dinî Araştırmalar*, C. 6, S. 16, 2003, s. 45.

⁶⁸ Yakup Coştu, Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım: Bir Dini Yönelim Ölçeği Denemesi, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 15, 2009, s. 128.

kitabî bilgiye dayalı dini yönelim ile halk arasında yaygın, itibar gören ve alışlagelmiş ritüellere bağlı dini yönelim olmak üzere analitik olarak ikili bir sınıflama yapılmaktadır.⁶⁹ Genel ifadeyle bunlardan ilki kurumsal dindarlık, ikincisi ise popüler dindarlık şeklinde isimlendirilmektedir. Bunların dışında birçok farklı isimlendirme söz konusu olmakla birlikte isimlendirmelerin ifade ettiği unsurlar ana hatlarıyla birbirleriyle örtüşmektedir. Bu isimlendirmelerden bazılarına örnek vermek gerekirse; yüksek ve alt İslam,⁷⁰ virtüöz dindarlığı ve kitle dindarlığı⁷¹ ile üst ve alt tabaka dindarlığı⁷² sayılabilir. Bazı araştırmalarda popüler yerine ‘folk’ teriminin de kullanıldığı olmuştur. Fakat folk kavramı, şehirlinin karşıtı olarak daha çok kırsal ya da taşralı olanı ifade etmektedir. Popüler kavramına ait unurlar ise sadece kırsal kesimlerde değil şehir merkezlerinde de görüldüğü için folk kavramının popülerleri ifade edecek şekilde kullanılması doğru değildir.⁷³

Her dinin kendi temel ilke ve kaidelerini oluşturan bir takım kaynakları bulunmaktadır. O dinin müntesipleri hayatlarını bu kaynaklara göre yaşamaya ve şekillendirmeye gayret gösterirler. Bu şekilde dinin temel kaynaklarını kıstas alarak, bu kaynakların dışındaki bilgi ve uygulamaları batıl olarak niteleyen ve örgütlenmiş bir inanç sistemini ifade eden kavram, kurumsal/normatif dindarlık kavramıdır. Kurumsal dindarlık, bireyin dinsel yaşayış biçimini belirleyen öğelerdeki yönelim objesinin, o dinin temel itikâdî, amelî ve ahlaki öğretilerinden oluşmasını ifade etmektedir.⁷⁴ Kurumsal dindarlık genel algılanan şekliyle baktığımız zaman kitabi bilgiye dayanır ve bu tarz dindarlığa sahip olanların deyimiyle hurafelerden arındırılmıştır. Kurumsal dindarlık olgusuna niteliğini veren şey sistemleştirilmiş doktrinler, kilise organizasyonları ve din adamları sınıfı iken popüler dindarlık kilise dışıdır, sıradan halk arasında bulunur ve nispeten systemsiz inançlardan oluşmuştur.⁷⁵ Normatif dindarlığın din yorumu "mantıksal, akılcı, hukuksal ve teolojik bir çerçevede" tezahür etmektedir. Bu çerçevedeki yorumlar bir kurum ve ilim disiplini

⁶⁹ Abdulkadir Çekin, Kur'an Kurslarına Giden Kadınların Dindarlık Algıları: Normatif ve Popüler Dindarlık Üzerine Nicel Bir Çalışma, *EKEV Akademi Dergisi*, C. 18, S. 58, 2004, s. 525.

⁷⁰ Ernest Gellner, *Postmodernizm, İslam ve Us*, Ümit Yayınları, Ankara 1994, s. 23.

⁷¹ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 360.

⁷² Sabri Ülgener, *Zihniyet ve Din*, Derin Yayınları, İstanbul 1981, s. 35.

⁷³ Mustafa Arslan, Dinsel Boyutluluğun Sosyolojik Bağlamı, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 4, 2002, s. 164.

⁷⁴ Coştu, a.g.m., s. 125-126.

⁷⁵ Adil Çiftçi, *Din Sosyolojisi ve Modernlik -Toplum Bilim Yazıları I*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 45.

çerçevesinde vücut bulmaktadır. Bu statü grubu kendi dini görüşlerini halka ya da kitleye kabul ettirmek istemektedir. Ancak bunun yanında bu statü grubu inançların özerk gelişmesine karşı mücadele eder.⁷⁶

Kitabi ve hukuksal olan normatif dindarlığın aksine halk arasında bulunan yaygın uygulamaların, zaman içerisinde kabulüyle oluşan diğer kategori ise popüler dindarlık kavramıdır. Popüler dindarlık olgusunu daha iyi idrak edebilmemiz için öncelikle popüler kavramı üzerinde durmamız gerekmektedir. Popüler kavramı Latince bir kelime olup halka ait anlamına gelmektedir. Bununla beraber aşağı-bayağı ya da değersiz anlamı da vardır. Sonradan popüler kavramı yaygın bir şekilde tercih edilen anlamını da kazanmıştır. Kavramın anlamında XIX. yüzyılda bir perspektif değişikliği de olmuş ve halk tarafından üretilen kültürel değerleri ifade eden bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁷ Popüler kategorisi etrafında farklı yaklaşımlar mevcuttur. Buna göre: Bir tarafta popüleri vulgar/kaba olarak niteliksiz bulan elitist perspektif bulunuyor. Diğer tarafta ise popülist bir perspektif popüleri, alt grup ya da sınıflara has ve bu nedenle de onların kültürel üretimlerini kanıtlayacak yetenekte doğal bir form olarak görmektedir.⁷⁸ Popüler teriminin etrafında odaklanan bu farklı görüşler bize geniş bir perspektif sunmakta ve kavramın farklı şekillerde anlaşılabileceğini göstermektedir.

Popüler dindarlık, yüksek tipli insanlar arasında genel kabul görmüş organizeli, kitabi (ör. Hristiyanlık, Yahudilik ya da İslam gibi) dinlerle bir arada yaşayan, kurumsal (ve ortodoks) olmayan inanç, ritüel ve pratikleri tanımlamada kullanılan bir terimdir.⁷⁹ Popüler dindarlık genel olarak kurumsal ya da normatif dindarlığın karşısı olarak göze çarpmaktadır. Bu tarz bir dini anlayışın etrafında kitabi bilgiden uzak halk arasında yaygın olan uygulamalarla göze çarpan popüler dindarlık şekillenmektedir. Popüler dindarlık, kendinde kökleşmiş ve kalıplaşmış unsurlar, şekilcilik, geleneksellik, ritualizm ve derin teolojik konulardan uzak olmak

⁷⁶ Mustafa Arslan, *Toplumsal Farklılaşmanın Dini Anlayış ve Yaşayışa Etkisi (Sosyolojik ve Antropolojik Bağlam)*, İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar, C. 3, 2017, s. 14.

⁷⁷ Mustafa Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, Mana Yayınları, İstanbul 2004, s. 47.

⁷⁸ Mustafa Arslan, *Popüler Dindarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması*, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 1, 2003, s. 99.

⁷⁹ Arslan, a.g.m., s. 101.

gibi özellikleri barındırmaktadır.⁸⁰ Popüler dindarlığı sırf mevcut herhangi bir dinin kaba ve batıl bir yorumu olarak görmek oldukça yanlış bir tutumdur ve dolayısıyla bizi hatalı sonuçlara ulaştıracaktır. Durum eğer böyle olsaydı popüler dindarlığı sadece köy yerleri gibi gelişmişlik seviyesi düşük olan yaşam yerlerinde görürdük oysaki popüler dindarlık modern dünyada hemen her toplum tipinde karşımıza çıkabilmektedir.

Din hakkında kitabi ve derinlemesine bilgi sahibi olmayan insanların, dini algılama tarzını ifade eden popüler dindarlık, içerisinde bulunduğu topluluğun kültürel özelliklerinin dışında birçok farklı unsuru ihtiva eder. Bunun yanı sıra farklı kültürlerden intikal etmiş uygulama ya da inançlarında varlığı söz konusu olabilmektedir. Kurumsal, büyük bir dine bağlı olan halk kesimi arasında, o dinin halk katındaki şekilci ya da bulgusal yorumlar yanında, eski kültür ve dinlere ait inanışlar da mevcuttur.⁸¹ Popüler dindarlık akidevi bir sistemden uzak durur. Nispeten sistemli gibi görünen uygulamaları ise tamamıyla kültürel öğelere dayanır. Resmi, kitabi dine ait öğelerle, eski kültür ve dinlere (halk dinlerine) ait inanış ve uygulamalar bir arada terkibi olarak bulunurlar. Ancak kitabi dine ait sistemli inanç, uygulama ve semboller, halk arasında sadeleştirilmiş ve şekli bir takım kullanımlara odaklanmış olarak yer alır.⁸²

Popüler dindarlık eğilimi gösteren ve ya uygulama ve inançlarında bu durumu yansıtan insanlar, bir takım özellikler gösterirler. Bu durum, onların hayatında hali hazırda bulunan birçok uygulamaya bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde yansımaktadır. Williams popüler dinin inançlarının kendisi altında sıralanabileceği altı konu başlığı tespit eder: Beslenme, sağlık ve hastalık, hayat sürecindeki büyük geçiş dönemleri, ölüm ve ölümler, gelecek tahminleri, kötülük ve kötü talih problemleri.⁸³ Görüldüğü gibi bu başlıklar teolojik meselelerden ziyade, gündelik hayat içerisinde belki de farkına varmaksızın her an karşı karşıya olduğumuz meselelerdir. İnsanların günlük hayatındaki bu uygulamalarında popüler dindarlığın etkilerinin olması kaçınılmazdır.

⁸⁰ Mustafa Arslan, Toplumsal Farklılaşmanın Dini Anlayış ve Yaşayışa Etkisi (Sosyolojik ve Antropolojik Bağlam), İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar, C.3, 2017, s. 14.

⁸¹ Mustafa Arslan, Popüler Dindarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 3, S. 1, 2003, s. 100.

⁸² Arslan, a.g.m., s. 101.

⁸³ Çiftçi, a.g.e., s. 45.

2.2. İslamiyet Açısından Popüler ve Kurumsal Dindarlık

Her din ortaya çıktığı ya da kendisini kabul eden topluluk üzerinde bir etkiye sahip olmuştur. Buna paralel olarak da farklı sosyal konumlarda olan insanlar arasında oluşan fark, ister istemez dini yaşantıda da tezahür etmiştir. İslamiyet'in ortaya çıktığı dönemin şartları göz önüne alındığı vakit, Hz. Peygamberin etrafında eğitilmiş, eğitimsiz, zengin fakir her tabakadan insan mevcuttu. Bizim burada mevzu bahis ettiğimiz mesele, İslamiyet'in belirli bir sınıf üzerinden geliştiği değil aksine İslam, sınıf ayrımı yapmazken toplumlar üzerinde oluşan katmanlaşmanın, İslam'ın anlaşılması ve yaşanmasına nasıl etki ettiğidir. Duruma İslamiyet açısından baktığımız zaman yüce Allah'ın kulları arasında üstünlüğün yalnızca takvada olduğunu⁸⁴ belirtmesine rağmen, sosyal yaşantıda bir takım tabakalaşmaların olması kaçınılmazdır. İslam toplumlarında da diğer toplumlarda olduğu gibi zengin-fakir, okumuş-okumamış, köylü-şehirli gibi ayrımlar olmakla birlikte, ilmi anlamda daha çok karşımıza avam ve havas ayrımı çıkmaktadır. Avam, çoğunlukla yeterli eğitim almamış, geleneksel ve duygusal unsurlarla karışmış, ibadet ve ritüel boyutu baskın din anlayışına sahip insanlardan oluşmaktadır. Bunun karşısında "havas, dini aslî kaynaklarına referansla anlama çabası içindedir ve duygusal ve ritüel boyutlu din algılayışından öte inanç ve pratiklerinin "tafsilî", "felsefî" vb. derununa da vakıf olmaya çalışmaktadır."⁸⁵ İslam toplumlarında avam ve havas ayrımı, tarihin hemen her safhasında var olagelmiş bir tabakalaşma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tabakalaşmanın, farklı zaman dilimleri itibariyle kapsamı değişmiş olsa da varlığını sürdürmeye hep devam etmiştir. İslam toplumlarında yaşayan bireyler de bu ayrımı göz önünde tutmuş ve özellikle dinin gerek öğrenim ve öğretiminde gerekse yaşayışında avam ve havas ayrımına dikkat edilmiştir. İmam Gazali'nin şu söylemi konuyla alakalı dönemin idrakini yansıtmaya açısından son derece önemlidir:

"Avamın vazifesi teferruata dalmadan Peygamberimizin Allah'tan getirip haber verdiklerine inanmak ve ibadet etmektir. İbadetle alakalı olmayan mevzularda sual sormaları edebe aykırıdır. Aksi takdirde Allah'ın hışmına

⁸⁴ Hucurat Suresi, 49/13.

⁸⁵ Mustafa Tekin, Aristokratik İslam ve Halk İslamı Ayrımında Mevlâna, *İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2008, C. 6, S. 11, s. 178.

uğrar küfür tehlikesiyle karşı karşıya gelirler. Bu nevi sorular sormaları koyun çobanlarının devlet siyasetine müdahale etmelerine benzer”⁸⁶

Birçok dinin yaşanması ve anlaşılmasında toplumsal tabakalaşmanın etkisi olduğu gibi bu durum İslamiyet açısından da böyledir. Bu farklılaşmanın oluşmasında eğitim seviyesi, ekonomi, kültürel birikim ve diğer birçok sosyal etken söz konusu olmaktadır. Tabi ki İslamiyet’in anlaşılmasında yegâne etkenin bu olduğu yönünde bir iddiaya sahip değiliz fakat İslami araştırmalarda sosyal etkenler göz ardı edilebilmekte. Bütün bu malumat sonucunda yukarıda genel bir şekilde yapmış olduğumuz dindarlık üzerindeki kategorik ayrımı İslam özelinde de yapmamız mümkündür. Dindarlığın temel tipolojilerinden, kurumsal dindarlık ve popüler dindarlık İslam özelinde düşünüldüğü zaman, İslamiyetteki avam ve havas tabakalarına uygun şekilde fakat temel çıkış noktasından sapmadan bizim için önemli olan bu ayrım yeniden değerlendirilmelidir.

İslam toplumlarına baktığımız zaman, Hristiyanlıkta⁸⁷ ve diğer dinlerde olduğu gibi kurumsal ve popüler dindarlık ayrımı, keskin şekilde belli olmamakla birlikte her iki olgunun da bazı dikkat çeken özellikleri vardır. Bu sebepten dolayı İslami toplumlarda bu ayrımı yapmak daha da güç hale gelebilmektedir. Halkın havas olarak adlandırılan kesimi dini, kitabi bilgi üzerinden öğrenerek entelektüel birikim sağlaması ve dini yaşantılarını nassa dayandırmaları hasebiyle kurumsal din sınıfında değerlendirilebilir. Halkın daha büyük bir kesimini oluşturan avam sınıfı ise İslam’ın duygu ve ritüel boyutu baskın, bilgi, derun ve felsefi yoğunluğu düşük algılaması bakımından popüler din ile ilişkilendirilebilir. İslam toplumları özelindeki normatif din ve popüler din ayrımını Gellner, yüksek İslam ve alt İslam kavramları üzerinden yapar.⁸⁸ Bu ikili ayrıma Tekin bir üçüncüsü olan aristokratik İslam’ı da eklemiş ve bunu yaparken yüksek İslam’dan farkını rasyonellikten ziyade onların irfana yakınlığından hareketle belirlemiştir.⁸⁹

⁸⁶ Ebu Hâmid Gazzâlî, *İhyâ’u ‘ulûmi’d-dîn*, Dâru’l-ma‘rife, Beyrût 1982, s. 363.

⁸⁷ Örneğin Hristiyanlıkta kilise organizasyonları ile din adamları sınıfının katı bir şekilde hem dini bilgi hem de dini yaşayış açısından toplumdan tamamen farklılaşması gibi belirli bir normatif din ayrımı vardır.

⁸⁸ Gellner, a.g.e., s. 23.

⁸⁹ Tekin, a.g.m., s. 179.

İslam dini özelinde düşündüğümüz zaman Şia-Sünni, Mutezile-Eş'ari ve diğer benzeri fıkhi ya da itikadi mezhep oluşumları dinde yatay ayrışmaları ifade ederken popüler İslam ve kurumsal ya da normatif İslam ayrımı gibi dini yaşantıyı etkileyen ayrımlar ise dinde dikey ayrışmaları ifade etmektedir.⁹⁰ Bu dikey oluşumlardan ilki olan kurumsal İslam toplumlarında kitabi bilgiye dayalı, belli bir felsefi ve entelektüel birikime sahip olan havas kesimi arasında görülür. Türk toplumu özelinde düşündüğümüz zaman, geçmiş zamanlarda yüksek bir eğitim veren medreselerin, toplum içindeki havas kesiminin yetişmesinde öncülük ettiği, dolayısıyla yüksek İslam'ın da merkezi konumunda olduğu bilinmektedir. Günümüzde bu rolü İlahiyat fakülteleri üstlenmiş durumdadır. Dini asli kaynaklar vasıtasıyla öğrenme ve yüksek din eğitimi verme gayreti içerisinde olan ilahiyat fakülteleri, günümüzde normatif din veya kurumsal İslam şeklinde isimlendirdiğimiz olgunun merkezi durumundadır. Waardenburg'a göre bu, İslâm'ın esas formunu ifade etmektedir.⁹¹ Gellner'e göre de "Normatif İslam, İslâm'ın mutlak tek tanrıcı ve dinsel hukuka dayalı (nomokratik) doğasını özellikle vurgular. Tanrıyla insan arasında aracılık işlevi görmeye kalkışan savların yasaklanmasına özen gösterir. Genellikle arınmacılığı (püritanizm) ve ana kaynağa sıkı sıkıya bağlılığı benimser."⁹² Günay'a göre Gellner'in ve benzerlerinin bu anlayışı popüler islam içerisindeki inançları batıl ya da bidat olarak niteleyen elit kesim arasında geçerli olduğundan bu tarz bir dindarlık seçkinlerin dindarlığı olarak da isimlendirilebilir.⁹³

Halkın, havasa göre daha büyük bir kesimini oluşturan avam arasında yaygın olan dini anlayış ise popüler İslam olarak ifade edilmektedir. Popüler dindarlığın özelliklerinin büyük bir bölümünü bünyesinde barındıran popüler İslam, İslam öncesi zamanlardan arta kalan bir takım inanış ve uygulamaları, mahalli adet ve inanışları, kurumsal din yorumu tarafından açıkça yasaklanmış ya da yasaklanmamış dini uygulamaları da ihtiva etmektedir.⁹⁴ Popüler İslam kitabi bilgiye dayanan yüksek

⁹⁰ Mustafa Arslan, *Toplumsal Farklılaşmanın Dini Anlayış ve Yaşayışa Etkisi (Sosyolojik ve Antropolojik Bağlam)*, İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar, C. 3, 2017 s. 14.

⁹¹ Mustafa Arslan, *Dinsel Boyutluluğun Sosyolojik Bağlamı*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 2, S. 4, 2002, s. 167

⁹² Gellner, a.g.e., s. 31.

⁹³ Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2009, s. 263.

⁹⁴ Mustafa Arslan, *Toplumsal Farklılaşmanın Dini Anlayış ve Yaşayışa Etkisi (Sosyolojik ve Antropolojik Bağlam)*, İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar, C. 3 2017, s. 17.

İslam'dan farklı karakteristik özellikler gösterir. Bu tarz dindarlıkta duygu boyutu ve ibadet ön plandadır. Derin teolojik mevzulardan uzak durup onun yerine dini duyguyu ön plana almak esastır.

İslami literatürde imanın farklı boyutları düşünüldüğünde, tafsili iman yerine icmali imanın ön planda olduğu görülecektir. Popüler dindarlık özelliklerine sahip olan bir kimse, okuma yazma bilmesi halinde bunu bilgi edinmek için değil büyü yapmak amacıyla kullanır. Popüler İslam, bilgiden çok büyüü, teolojiden çok dini duyguyu vurgular.⁹⁵ Popüler dindarlığın özellikleri barındıran kişiler, genellikle bilgilerini gündelik bir yarar sağlamak veya kötülüklerden kendilerini korunmak gibi bir amaç doğrultusunda kullanırlar. Geçmişte nasıl ki hastalık gibi birtakım durumlarla ilgili popüler dini uygulamalar varsa, günümüzün en mühim problemleri arasında olan yaşamın anlamsızlığı ve stres gibi sorunlar karşısında da bazı popüler dini uygulamalar karşımıza çıkmaktadır. Kişi için esas olan, farklı kaynaklardan o andaki ihtiyacına ya da derdine bir derman bulabilmektir. Bu durum da popüler dindarlığın pragmatik ve senkretik yönünü ortaya koymaktadır.⁹⁶

Popüler dindarlık ya da alt İslam denilen olgu, ülkemiz açısından düşünüldüğünde büyük bir öneme haizdir. Bu sebeple Türkiye'de popüler dini inanışlar, kendi içinde anlamlı bir tür olarak hayatiyetini sürdürmekte ve halk katında bir takım fonksiyonlar icra etmektedir.⁹⁷ İnsanlar için, büyük bir öneme sahip olan bazı olaylar vardır ki, insanlar yaşamlarının kısa da olsa bu anlarını genelde hatırlarında tutmaya çalışırlar. Bu olayların çevresinde de bir takım popüler dini inanış ve uygulamaların gelişmesi kaçınılmaz olmaktadır. Ölüm, doğum ve düğün gibi önemli olaylarda yapılan ve dinin özünde bulunmayan bir takım dini uygulamalar bunlara örnek verilebilir. Bunlar dinin resmi kanadını oluşturan havas kesim tarafından batıl olarak nitelendirilse de halk katında bir gerçekliği olduğu inkâr edilemez.

İslam'ın ikili kategorik bir ayrımını ortaya koyan batılı sosyologlar ve antropologlar, son yıllarda yüksek ve alt İslam ayrımını İslami araştırmalarda sıklıkla

⁹⁵ Gellner, a.g.e., s. 29.

⁹⁶ Arslan, a.g.m. s. 17.

⁹⁷ Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 110.

kullanmaya başladılar.⁹⁸ Bu araştırmacılar arasında bir tanesi olan Waardenburg, İslâm'ın popüler formlarını şu şekilde sıralamaktadır:

1. Önemli gün ve zaman dilimlerine yönelik dini uygulama ve merasimler.
2. Toplumsal birlikteliği sağlayan, özel zamanlar dışındaki toplu ritüeller ve ortak bir bilinç oluşturmaya yönelik faaliyetler
3. Doğal afetler gibi beklenmedik olaylara ve durumlara cevap niteliğinde yapılan dini davranış şekilleri.
4. Müzikli, hareketli zikir ve mevlit gibi islami kabul edilmeye başlanmış merasimlerde İslami hayat şeklinde ortaya çıkabilecek ve Üst İslam'ın kabul etmeyeceği davranış şekilleri ve dini merasimler.
5. Tarikat, tekke ve dergahlardaki gibi belirgin gruplarda gözlemlenen fikirler ve yaşam tarzları.
6. Belli dini topluluklara has dini gelenekler.⁹⁹

Popüler dindarlığın gerek uygulamaları gerekse inanış şekilleri göz önüne alındığında modern olmayan bir takım uygulamalar göze çarpmaktadır. Hatta Mardin¹⁰⁰ “Alt İslam” kavramı yerine “Folk İslam” kavramını kullanmıştır. Fakat günümüzde yapılan bir çok araştırma popüler dindarlığın modern kabul edilen yerlerde bile güçlü bir şekilde karşımıza çıkabildiğini ortaya koymuştur.¹⁰¹ Özellikle son dönemlerde İslam'ın kamusal yüzünün kuvvetli bir şekilde kendini hissettirmesi ve Müslümanların birçok alanda kendine yer edinmesi, dikkat çekici bir husus olmuştur. Halkın kendini dindar olarak tanımlayan kesiminin, ekonomik anlamda ilerleme kaydetmesi aynı zamanda modernite ile dirsek temasına geçmesini de beraberinde getirmiştir. Böylelikle modernleşme yolunda önemli bir yol kat eden Türk toplumunun dindar kesimi de modernleşmiş ve alt İslam dediğimiz popüler dindarlık kendine modern toplumlarda da gayet kolay bir şekilde yer bulabilmiştir.

⁹⁸ Ernest Gellner, Postmodernizm, İslam ve Us, Ümit Yayınları, Ankara 1994; Max Weber, Sosyoloji Yazıları, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

⁹⁹ Mustafa Arslan, Dinsel Boyutluluğun Sosyolojik Bağlamı, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 2 S. 4, 2002, s. 66.

¹⁰⁰ Mardin, a.g.e., s. 107.

¹⁰¹ Çiftçi, a.g.e., s. 45.

3. Araştırma Alanı

Araştırmamıza konu olan yer Siirt iline bağlı Tillo ilçesidir. Araştırmanın amacı, resmi bir eğitim kurumu olmamasına rağmen halk arasında oldukça ilgi gösterilen medreselerdeki öğrencilerin popüler dindarlık düzeylerini belirlemek ve almış oldukları eğitimin onların popüler dindarlık düzeylerine etkilerinin hangi boyutta olduğunu ortaya koymaktır. Bunun için geçmişten bu yana medrese kültürünün yaygın olduğu bir yer olan Tillo ilçesi seçilmiştir. Bununla birlikte yerleşim yerinin oldukça eski bir tarihe dayanması ve bölgede bulunan “veli kültü” de bu ilçenin araştırma alanı olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Veli kültü; doğa üstü güçlere sahip olup, Allah’a yakın olarak kabul edilen birinin, özel veya genel bir çok konuda yardımının olacağına inanılması ve bunu yapmak için de çeşitli ritüellere in kullanılmasıdır.¹ Siirt ili genelinde veli kültürünün izlerine ve beraberindeki bir takım uygulamalara sıkça rastlanmaktadır.

Sosyal bir canlı olan insan, tarihin her döneminde toplu olarak yaşama eğiliminde olmuştur. Bir arada yaşayan insan toplulukları, bir çok unsurun etkisinde kalarak ve bunları kendi bünyesinde eriterek kendine has toplumsal kimliklerini oluşturmuşlardır. Toplumsal yapının analizi ve özelliklerinin ortaya konulması açısından bu unsurların tespit edilip irdelenmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bahsettiğimiz bu nedenlerden ötürü araştırmamıza konu olan Siirt ili ve Tillo ilçesini tarihi, sosyal, kültürel, ekonomik, coğrafi açıdan tanımının oldukça yararlı olacağı kanaatindeyiz.

3.1. Siirt’in Tarihi Süreci ve Sosyo-Kültürel Yapısı

Çalışma alanımız olan Tillo ilçesini sınırlarında bulunduran Siirt kenti, Mezopotamya ve Anadolu Uygarlıkları arasında doğal sınır oluşturan Güneydoğu Torosların kenar kıvrımları kuşağında kurulmuş küçük bir Anadolu kentidir.² Siirt

¹ Yağmur Say, Anadolu İnanç Yapılanmaları Temelinde Gazi-Veli Kültü, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, 2004, s. 213.

² Nurettin Özgen, Sabri Karadoğan, Siirt Şehrinin Kuruluşu ve Gelişimi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 2, 2009, s. 63.

İli, doğu tarafı, Şırnak ve Van, kuzey tarafı Batman ve Bitlis illeriyle, batıdan Batman, güney tarafından da Mardin ve Şırnak illeri ile çevrelenmiştir.³

Bir takım araştırmalara göre Siirt adının Sami dilinden geldiği savunulmakta, bazı farklı kaynaklarda ise bu ismin, Keldani dilinde Kent manasına gelen Keert (Kaa'rat) sözcüğünden türediği ifade edilmektedir. Bu ad bahsi geçen kaynaktaki Esart, Sairt, Siird, Siirt gibi çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Süryani dilinde kente Se'erd (yöresel söyleniş biçimiyle Sért) olarak geçmiştir. XIX. yy da Sert, Seerd, Sört, Sairt olarak kullanılmış, günümüzde ise Siirt olarak benimsenmiştir.⁴ Arap kaynaklarında Siirt adı "İs'ird" ya da "Us'ird" olarak geçmektedir. Eski Süryanice yazılarda, Keldani dilindeki şekline yakın bir benzerlikle "Se'erd" olarak geçmektedir. Başta "Encyclopedia of Islam" olmak üzere diğer batılı kaynaklarda "Sı'ird, Sa'ird, Sert, Sa'erd, Sört, Sö'ört, Sa'irt" gibi oldukça fazla çeşitli bir kullanım karşımıza çıkmaktadır.⁵

Siirt'e ilk yerleşme M.Ö. 3000 yıllarına kadar dayanmaktadır. Mezopotamya'da nüfusun çoğalmasıyla, Suriyeden ve Zagros vadilerinden geçerek Anadolu'nun doğu bölümlerine gelen topluluklar yaşamsal faaliyetlerini gerçekleştirebilecekleri en uygun kısımlara yerleşmişlerdir.⁶ Siirt egemenlik kuran güçlere baktığımız zaman Sami kavimler ile Babil ve Asur İmparatorlukları dikkat çekmektedir. Mitanni ve Hurri krallıklarının egemenlikleri yaklaşık 200 yıl sürmüş ve onlardan sonra Urartular'ın hakimiyetine geçen Siirt ve yakın çevresi, VII. yy. da Pers ve Bizans imparatorluklarının istilasına uğramış olup ikisi arasındaki çekişme esnasında sıkça el değiştirmiştir. Bu durum Halife Hz. Ömer'in, Siirt'in de içinde bulunduğu Diyarbakır ve El Cezire bölgesini İslam Devleti sınırlarına dahil edinceye kadar sürmüştür. X. ve XII. asırda Bizans ordularının seferleri Siirt'e kadar dayansa da Malazgirt Savaşında Bizanslıları yenerek Anadolunun kapılarını ardına dek açan Selçuklular, Siirt ve çevresini de hakimiyetleri altına almışlardır.⁷ Yavuz Sultan Selim komutanlığında 1514 yılında yapılan Çaldıran Savaşı sonrası Siirt ile birlikte

³ Siirt İl Yıllığı, Dönmez Ofset, Ankara 1995, s. 12.

⁴ Cumhuriyet Kılıçcioğlu, *Her Yönüyle Siirt*, Kadioğlu Matbaası, Ankara 1992; Bekir Sami Seçkin, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, İstanbul Siirtliler Derneği, İstanbul 2005.

⁵ Özgen ve Karadoğan, a.g.m., s. 63.

⁶ Emrullah Güney, *Antik Çağ Türkiye Tarihi Coğrafya Bölgeleri*, Bilgili Yayın Yapım, İstanbul 2000, s. 45.

⁷ Siirt İl Yıllığı, Dönmez Ofset, Ankara 1995, s. 20.

Diyarbakır ve Hasankeyf de Osmanlı İmparatorluğunun hakimiyet alanına dahil olmuş ve Osmanlı Devleti tarih sahnesinden ayrılıncaya kadar Osmanlı toprağı olarak kalmıştır.⁸

Siirt, il merkezinde ve çevre ilçelerinde medfun bulunan bir çok tarihi ve önemli şahsiyetin mezarı sayesinde oldukça önemli bir turizm potansiyeline sahiptir. Siirt merkezinde Hz. Peygamberin halasının oğlu olduğu rivayet edilen Muhammed El Münkedir, Şeyh-ün-Neccâr, Halid Bin Velid'in soyundan geldiğı rivayet edilen Şeyh Mûsâ ve Seyda Molla Halil es-Siirdi'nin kabirleri veya makamları vardır. Baykan ilçesinde, Veysel Karani Hazretleri; Pervari ilçesinde, Aşere-i mübeşşereden olan Abdurrahman Bin Avf; Erüh ilçesinde, Şeyh Hüseyin Basretî, Şeyh Abdurrahman Eş Şaviri ve Şeyh Muhammed Aynî'nin türbeleri veya makamları bulunmaktadır.⁹

Oldukça mühim bir tarihi geçmiş ve mirasa sahip olmasına karşın Siirt şehri istenilen düzeyde bir gelişmişlik seviyesine ulaşamamıştır. Beş bin yıllık bir geçmişe sahip olmasına rağmen şehrin gelişmemesinin nedeni, coğrafi konumunun sınırlandırıcı etkileri kadar, ticari faaliyetlerin yetersizliğiyle de alakalıdır. Sanayi devrimi ile beraber ulaşımın ticari faaliyetler için önemli bir etken olduğu dönemlerde, ulaşım ağının geliştiğı koridorlarda yer alan merkezler güzel bir gelişim ivmesi yakalarken; Siirt gibi ana ticaret güzegahlarına uzak kalan yerlerde doğal şartların da etkisi ile şehrsel işlevlerde önemli bir gelişme olmamıştır. Bu yüzden çevre illerle ulaşım ve ticareti oldukça yetersiz olan Siirt ideyim yerindeyse bir "kör nokta" olarak kalmıştır.¹⁰

Kent ile kırsal kültürün iç içe geçtiğı Siirt'te şehirleşmeyle ilgili problemler vardır. Siirt'i batısında kalan şehirlere bağlayan ve modern bir şekilde inşa edilmeye çalışılan yerleşim yerleri ile Siirt'te şehirleşme hızlı bir şekilde gelişmektedir. Bu alanlardaki kent yapısı modern bir şehir havası vermektedir.¹¹ Fakat 1990'lı yıllara

⁸ Beldeler: Türkiye'de Turizm Siirt, İstanbul 1985, s. 4.

⁹ Süleyman Cengiz Ege, *Toplumsal Bellek ve Mekansal Temsiller: Tillo (Siirt) Örneğı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s. 52.

¹⁰ Özgen ve Karadoğın, a.g.m., s. 63.

¹¹ Kayhan Bayram, *Klasik Medreselerin Kurumsal Yapısı Tillo Medresesi Örneğı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2014, s.27

doğru bölgenin içinde bulunduğu koşulların yarattığı göç dalgası ile kırsal alanlardan şehir merkezine ciddi nüfus akımı olmuştur. Köy ve ilçelerden şehir merkezine doğru hareketliliğin arttığı bu dönemlerde, şehir yaşantısına hazır olmayan ve uyum problemi yaşayan insanlar şehir kültürüne ve yaşamına olumsuz anlamda etki etmişlerdir.¹² Kırsal yerleşimdeki yaşam tarzını kente taşıyan bu kimseler asayiş problemlerinin yaşanmasına sebep olmuş ve kent hayatına uyum sağlama noktasında güçlük çekmişlerdir. Genellikle şehrin nispeten ücra yerlerine yerleşen bu nüfusun eğitim ve ekonomik sıkıntılar gibi sebeplerden ötürü şehir yaşamına uyum gösteremeyip kırsal yaşam kültürünün özellikleri görülmektedir..¹³

Şehrin fiziki ve sosyal yapısını değiştiren önemli etkenlerden biri de şehre yapılan hizmetler ve yatırımlar olmuştur. 1925'te sadece 4 ilkokul ve 1 ortaokulun bulunduğu kente 1954'te ilk lise açılmış; 1957 yılında Botan çayı üzerine kurulan baraj ile kente su ve elektrik sağlanmıştır. Ancak kentte kanalizasyon ve içme suyu sistemi bulunmadığı için kente ulaştırılan suyun dağıtımının umumi çeşmeler vasıtasıyla yapılmasına devam edilmiştir.¹⁴ Kentteki ilk caddeler 1950'li yıllarda, uzman hekimlerin olduğu yetmiş beş yataklı hastane 1955 yılında, Ziraat Meslek Okulu ve Kız Öğretmen Okulu 1966 yılında açılmıştır. 2007 yılında kurulmuş olan ve bugün kent nüfusunun %8'ine yakın bir kısmına tekabül eden 12.213 öğrencisi olan Siirt Üniversitesi de kentteki sosyo-kültürel değişimin önemli etkenlerinden biri olmuştur.¹⁵

Siirt ilinin önemli özelliklerinden bir tanesi de farklı etnik unsurlara ev sahipliği yapıyor olmasıdır. Şehir içerisinde Türk, Kürt ve Arap kökenli vatandaşlar bir arada yaşamaktadırlar. Arap kökenli vatandaşlar Merkez ve Tillo İlçelerinde Kürt kökenli vatandaşlar ise Pervari, Eruh, Şirvan, Baykan ve Kurtalan ilçelerinde ağırlıklı olarak ikamet etmekteyken 1990 sonrası köylerden şehirlere doğru başlayan göç hareketleriyle birlikte her iki gruba müntesip vatandaşlar il merkezine yönelmişlerdir. Siirt ilinin bu özelliği Hatay ve Mardin'de olduğu gibi şehre özgü çok kültürlü mozaik bir yapının oluşmasına katkı sağlamıştır. Gündelik yaşamı

¹² Özgen ve Karadoğan, a.g.m., s. 70.

¹³ Bayram, a.g.e., s. 29.

¹⁴ İnan Keser, Sadullah Seyidoğlu, Medrese ve Otorite: Siirt Tillo Medreseleri Örneği, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:4, sayı:12, Eylül 2017, s. 10.

¹⁵ Şerif Demir, *Cumhuriyet Döneminde Siirt*, Düzey Yayınevi, Siirt 2016, s. 49.

gözlemlediğimizde farklı dilleri (Türkçe, Kürtçe, Arapça) konuşan insanlara şahit olabilirsiniz.

3.2. Tillo'nun Tarihi Süreci ve Sosyo-Kültürel Yapısı

Yukarda Siirt ili için söylemiş olduğumuz özelliklerin hemen hepsi Tillo içinde geçerlidir. Bütün bunların yanında Tillo için eklememiz gereken bazı hususlar vardır. Cumhuriyet döneminde Siirt merkezine bağlı bir bucak olan Tillo, 18 Mayıs 1990 tarihinde 3647 sayılı kanunla Aydınlar adı ile ilçe statüsüne alınmıştır.¹⁶ Tillo, Siirt il merkezine 9 km mesafede 4260 nüfuslu küçük bir ilçedir.

Tillo isminin etimolojik kaynağı ile ilgili iki farklı görüş vardır. Bunlardan ilki Tillo adının Arapça bir kelime olan '*et-Tellu*' kelimesinden geldiği yönündedir. Bu kelimenin tepe, küme ve yüksek yer gibi manaları vardır.¹⁷ Diğer görüşe göre Tillo kelimesi Süryanice kökenli olduğu ve yüksek ruhlar anlamına geldiği belirtilmektedir.¹⁸

Tillo'da bulunan Araplar'ın Halidi (Halid Bin Velid) ve Abbasi (Abbas b. Abdulmuttalib) olmak üzere iki soydan geldikleri rivayet edilmektedir. Halidi olanların 700 yıl evvel Suriye üzerinden, Abbasi olanların ise 400 yıl evvel Suudi Arabistan üzerinden Tillo'ya geldikleri bilinmektedir. Günümüzde Tillo'da Halidi soyundan geldiğini söyleyenler varken Abbasi soyundan geldiğini söyleyen bir kimseye rastlanmamaktadır. Bunun yerine seyyit (Hz. Peygamberin soyundan gelen) olduğunu söyleyen bir çok kişi vardır. Tahminimizce Abbas b. Abdulmuttalib'in Hz. Peygamberin amcası olmasından dolayı böyle bir kullanımın yaygınlaşması muhtemeldir. Her iki aile de Sünni ve Şafii mezhebine bağlı olduklarını ifade etmektedirler.¹⁹ Yöre halkının çoğunluğunun etnik kökeni yukarda da belirtildiği üzere Arap olmakla birlikte ilçede görev yapmakta olan memurlardan oluşan az sayıda Türk nüfus da ilçede ikamet etmektedir.

¹⁶ Tillo Kaymakamlığı, 2019, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2019, <http://www.tillo.gov.tr/>.

¹⁷ Muallim Naci, *Lügat-ı Naci*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987.

¹⁸ Tillo Kaymakamlığı, 2019, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2019, <http://www.tillo.gov.tr/>.

¹⁹ Ege, a.g.e., s. 51.

Genelde Siirt iline özelde de Tillo ilçesine Evliyalar Diyarı ismi verilmekte ve bununla ün salmaktadır. Bunun temel sebebi Türk-İslam kültüründe gerek yaşantısıyla gerekse eserleriyle yer edinmiş bir çok önemli şahsiyetin bu bölgede medfun olmasıdır. Bu önemli zatların bazıları şunlardır: Şeyh Hamza-El-Kebir (v. 1171), Şeyh İbrahim el-Mücahid (v. 1262), Şeyh İsmail Fakirullah (1656-1734), Erzururnlu İbrahim Hakkı (1703-1780), Sultan Memduh (1174-1247), Zemzemu'l-Hassa, Muhammed El-Hazin, Muhammed El-Tomani, Mustafa El-Kürdi, Hasan El-Fatır.²⁰ Tillo ilçesine giden hemen herkes bu şahsiyetlerin kabirlerini ziyaret eder ve onların manevi kimliklerinin ilçeye farklı bir manevi atmosfer kattığını ifade eder. İlçenin bu özelliği sayesinde azımsanmayacak bir inanç turizmi potansiyeli vardır. Özellikle Şeyh İsmail Fakirullah ve Erzururnlu İbrahim Hakkı'nın ülke çapındaki şöhretleri Tillo'nun da ön plana çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Siirt yöresinde bir çok dini şahsiyet yetişmiş ve bu şahsiyetler birçok eser bırakmışlardır. Bu nedenle Siirt inanç turizmi potansiyeli açısından oldukça zengindir. Siirt'in turizm potansiyelini oluşturan unsurlar, ünlü şahsiyetlerin türbeleri ile geride bıraktıkları eserleridir. Ayrıca, bu şahsiyetler yörenin ve bölgenin düşünsel yaşamına önemli katkılarda bulunmuş ve günümüze ulaşan eserler bırakmışlardır. Örneğin Işık hadisesi bilimsel açıdan çekici olan gerçekleşme şekli ile önemli bir turizm ögesidir.”²¹

Tillo ilçe merkezi; yaşam şekli, ekonomik ve gündelik hayat pratikleri açısından köy ve şehir arasında kalmış, kırsal yerleşim yeri özelliklerinin daha belirgin olduğu bir yapıya sahiptir. Tillo ilçe merkezinin ekonomisi esas olarak tarım ve hayvancılık faaliyetleri üzerine kuruludur.²² Bölge şartları gereği daha çok küçük baş hayvancılık yaygındır. Fıstık, bittim (menengiç) ve üzüm bölgenin en önemli tarım ürünlerindendir. Yıllık fıstık üretimi 15 ila 20 bin ton arası değişmektedir ve yaklaşık 9000 kişi bu sektörden geçimini sağlamaktadır.²³

²⁰ Adnan Memduhoğlu, Geçmişten Günümüze Tillo Medreseleri, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum*, C. 2, 2013, s. 139.

²¹ Nurettin Özgen, Siirt'in İnanç Turizmi Mekânları: Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydınlar) Örnekleri, *Doğu Coğrafya Dergisi*, S. 27, 2012, s. 264.

²² Ege a.g.e., s. 57.

²³ Özgen, a.g.m., s. 264.

Sosyal yaşam ve tesisleşme açısından pek de zengin bir görünüm sunmayan Tillo'daki halk ihtiyaçlarının büyük bir çoğunu il merkezinden sağlamaktadır. İl merkezine ulaşım da çoğunlukla kişi başı ücretle çalışan taksilerle sağlanmaktadır. Bu araçların belirli bir kalkış saatleri olmayıp, araç için yeterli yolcu olması halinde ilçeye hareket eder. Bu araçları, çoğunlukla medrese öğrencileri kullanmaktadır. Çünkü ilçe nüfusu zaten az ve ulaşım çoğunlukla şahsi araçlarla yapılmaktadır. Medrese öğrencilerinin dışında orda yaşayan kimseler ise sadece sabah ve akşam ulaşım ağını kullanırlar. Geriye kalan tüm hareketlilik medrese öğrencileri yerli-yabancı turistler ya da medrese ziyaretçilerinden oluşmaktadır.²⁴

Bölgedeki sosyal hayat Bayram'ın aktardıklarından anlaşılacağı üzere çok canlı değildir fakat bu durumun bazı istisnaları vardır. Özellikle Dini bayramlarda, medreselerin icazet törenlerinde, düğünlerde ve cenazelere oldukça yoğun bir katılım söz konusudur. Bu tarz yerel etkinlikler yöre halkı arasındaki bağı koruyup güçlendirirken gündelik hayat içerisindeki kültürel pratiklerin korunması açısından da büyük bir önem arz etmektedir.

3.3. İslam İlim Geleneğinde Geçmişten Günümüze Medreseler

3.3.1. Selçuklu döneminde medreseler

"Medrese" kelimesi, Arapça "derase" kökünden gelir ve ders okunacak yer ve talebinin içinde oturup ders okuduğu bina" anlamına gelir. Çoğulu "medaris"tir.²⁵ "Öğrencilerin ders okudukları yer olan medreselerde, dersi veren hocalar da müderris olarak isimlendirilir."²⁶ İslam kültür ve medeniyet tarihi içerisinde eğitime Hz. Peygamberden bu yana oldukça önem verilmiştir. Öyle ki risaletin Mekke döneminden itibaren Hz. Peygamber, etrafındaki sahabelere Kur'an öğretmiş ve daha hicret gerçekleşmeden iki yıl önce Yesrib'e bir Kur'an öğreticisi göndererek orada eğitim faaliyetlerini başlatmıştır. Hz. Peygamber, miladi 622'de Medine'ye hicret ettiği zaman, burada evvela bir mescit inşa etmiş ve bunun bir bölümünü "Suffa"

²⁴ Bayram, a.g.e., s. 61.

²⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (cilt:2), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983, s. 436.

²⁶ Ferit Develioğlu, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1978, s. 689.

veya "Zulle" diye isimlendirilen eğitim-öğretim yeri haline getirmişti.²⁷ Hz. Peygamberin eğitime verdiği önemin en güzel örneklerinden biri Bedir savaşı esirlerine karşı belki de dünya savaş hukukunda ilk defa karşılaşılan tavrıdır. Bedir savaşında ele geçirilen esirler diyetlerini ödeyerek, buna gücü yetmeyenler ya bedelsiz ya da Medineli on kişiye okuma yazma öğretmek kaydıyla serbest bırakılmışlardır.²⁸

Özellikle suffa örneğinde görüldüğü gibi İslam dininde ilk eğitim faaliyetlerinin başladığı mekan mescid ve camiler olmuştur. Eğitim ve öğretim faaliyetleri ilerleyen süreç içerisinde mescid ve cami merkezli bir gelişim seyri izlemiştir. Bir çok İslam ülkesinde medreseler camilerin hemen yanında yapılmıştır ve onun bir parçası gibidirler. Bu iki kurum her ne kadar birbiriyle sıkı bir ilişki içerisinde olsa da Hz. Peygamberden sonra medreselerin camilerden ayrılarak kurumsallaşma süreçlerinde bazı önemli hususlar dikkat çekmektedir. Gözütok bunları ayrı ayrı ele almış ve medreselerin kurumsallaşmasında farklı fikhî mezheplerin öğretilmesi ve görüşlerinin desteklenmesinin en önemli etken olduğunu belirtmiştir²⁹

İslam coğrafyasında ilk medresenin nerede, ne zaman ve kim tarafından kurulduğu noktasında araştırmacılar arasında tam bir fikir birliği olmamakla birlikte ilk medresenin İsmail b. Ahmed b. Esed b. Saman (v. 295/907) tarafından Buhara'da kurulduğu aktarılmakta, sonrasında ise Bağdat'ta "Selam Medresesi", Bağdat'ın Kerh semtinde "Daru'l-İlim", Nişaburda ise "Kerci Medresesi" isimlerini İslam dünyasının ilk medreseleri arasına yazdırmışlardır.³⁰ Yukarda adını zikrettiğimiz kurumlar medreselere öncülük etmiş olmaları bakımından oldukça önemli olmalarına karşın İslam dünyasındaki eğitim kurumlarının sistemleşmesi ve gelişmesi Büyük Selçuklu dönemine rastlar. "Nizamiye Medreseleri" olarak anılan bu medreseler, bütün İslam coğrafyasında yayılmasının yanında, Batılılar tarafından da örnek

²⁷ Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, İrfan Yayınevi, İstanbul 1995.

²⁸ Âdem Apak, Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (cilt:1), Ensar Yayınları, İstanbul 2011, s. 268.

²⁹ Şakir Gözütok, Medreselerin Ortaya Çıkışı ve İlk Medreseler, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum*, C.2, S. 5, 2013, s. 213

³⁰ Gözütok, a.g.m. s. 213.

alınmıştır.³¹ Sayıları on altı olarak kaydedilen ve tamamı Şâfi olan bu medreseler, Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk (v. 1092) tarafından inşa ettirildiği için onun adına nispetle Nizamiye adıyla anılmışlardır.³² Daha önce kurulan medreselerde öğrencilerin planlı olarak derse devam etmeleri, devlet tarafından desteklenmeleri ve denetlenmeleri söz konusu değildi. Nizarniye medreseleri ise maaşlı müderrisleri ve aylık ihtiyaçları karşılanan öğrencileri ile ücretsiz öğretimin yapıldığı, ders programlarının belli olduğu ve zengin kütüphanelerle desteklenmiş yüksek eğitim ve öğretim kurumlarıdır.³³

Nizamiye medreseleri maddi açıdan oldukça iyi bir durumdaydı. Vakıf sistemi sayesinde hatırsayılır bir gelire kavuşan medreseler ilmi faaliyetlerini rahatça yapabiliyorlardı. Bu medreseler mali açıdan belirli bir seviyeye sahip oldukları için burada çalışan müderrisler geçim kaygısı içinde olmazlardı. Böylece kendilerini rahat bir şekilde ilme vererek bilimsel faaliyetlere önemli katkılar sağlıyorlardı.³⁴ Selçuklu medreselerindeki talebeler hiçbir ayırım gözetilmeksizin ücretsiz olarak eğitim ve öğretimlerini sürdürürlerdi ve bütün masrafları devlet adamları veya zengin kimselerin vakıfları aracılığıyla karşılanırdı.³⁵ Nizamiye medreselerinde talebelerin yanı sıra kendini geliştirmek isteyen devlet adamları da dönemin ünlü müderrislerinden ders dinlemek için gelirlerdi. Nizamiye Medreselerinde “Kur’an ve Kur’an ilimleri Hadis, Şafii Fıkhı, Usul, Eşari Kelamı, Hilaf, Cedel, Feraiz, Arapça, Edebiyat, Sarf, Nahiv, Lügat, Şiir, Hitabet, Tarih, Coğrafya, Musiki, Felsefe, Mantık, Riyaziyye, Hendese, Hesap, Hat, Nücum” gibi dersler okutulmuştur.³⁶

Nizamiye Medreseleri, İslam dünyası için önemli bir tehdit unsuru olan başta Şii İsmailî fırkalar olmak üzere bir çok fikir akımı karşısında resmi Sünni inancı yaygınlaştırmıştır. Bunu da toplumdaki fikri kargaşa ortamının önüne geçmek için

³¹ Kenan Yakuboğlu, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2006, s. 17.

³² Abdurrahman Acar, *Selçuklu Medreseleri ve İslam Kültür ve Medeniyetine Kazandırdıkları, Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*, 2007, s. 356.

³³ Ömer Menekşe, *Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizamiye Medreseleri*, *Diyanet İlmî Dergi*, C. 39, S. 3, 2003, s. 118.

³⁴ Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı (cilt:2)*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s. 372.

³⁵ Yaşar Bedirhan, *Selçuklular Devrinde Kafkaslarda Yetişen Bilim Adamları ve İlme Hizmetleri, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 15, 2000, s. 294.

³⁶ Bahattin Keleş, *Selçuklu Medreseleri ile Memlûk Medreselerine Genel Bir Bakış, Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 190, 2011, s. 197.

yapmıştır. Bu medreselerde hem devletin ihtiyaç duyduğu bilgili ve eğitimli devlet adamları hem de bir çok ünlü ilim adamı yetişmiştir. Bunlardan bazıları; "Risale-i Kuşeyriye" adlı eseriyle bilinen Kuşeyrî (v. 465/1072), Şafî fakihlerinden Ebu İshak Şirazî (v. 476/1083), pek çok eser sahibi İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî (v. 478/1085), İslam aleminin büyük mütefekkirlerinden Gazali (v. 505/1111), Şafîi fikhî, hadis ve tefsir ilminde, Arap dili ve edebiyatında bilgi sahibi Beğavî (v. 526/1131) ve bunların dışında adını zikredemediğimiz İslam kültür ve medeniyetine yön vermiş sayısız alim yetişmiştir.³⁷

Büyük Selçuklular'dan itibaren özellikle Nizamiye Medreseleriyle başlayan medrese yaptırma faaliyetleri bütün devlet erkânı arasında yayıldı. Böylece medreselerin sayısında kısa sürede bir artış yaşanmış oldu. Nizamiye Medreseleri tarihimizdeki ilk medrese olmasa da başarıları ve kurumsal yapısı sayesinde hem kendi dönemindeki hem de kendinden sonraki Memlûk ve Osmanlı medreslerine model olması açısından düşünce tarihimizin seyrinde oldukça önemli bir yere sahiptir.

3.3.2. Osmanlı döneminde medreseler

Medeniyetin toplamı geçmişin mirası, diğer kültürlerden alınanlar ve bir toplumun kendi çağında kendi ürettiklerinden ibarettir. Medeniyetin sürekliliğinde geçmişin mirası önemlidir.³⁸ Osmanlı kültür ve medeniyeti de geçmişteki Selçuklu, Abbasi ve Memlûk birikimine çok iyi sahip çıkarak kendi bünyesinde eritip üst düzey bir medeniyet inşa edebilmiştir. Bunun en güzel örneklerinden birini eğitim alanında görmekteyiz. Tarihimizde eğitim ve öğretimle ilgili en önemli gelişmeler bu dönemde gerçekleşmiş ve bir çok ünlü bilim ve fikir insanı Osmanlı eğitim sisteminden yetişip medeniyetimize yön veren öncü şahsiyetlerden olmuşlardır.

Osmanlı eğitim ve öğretim sisteminin en önemli kurumu medreseler olmuştur. Medreseler, seviyelerine ve bulundukları şehirlere göre günümüzün orta ve yüksek öğretim kurumlarına denk sayılmaktadırlar. Selçuklu Devleti'nden devraldığı, askeri, idari, sosyal ve kültürel mirası iyi bir şekilde değerlendiren Osmanlı Devleti,

³⁷ Menekşe, a.g.m., s. 120

³⁸ İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, İslam Medeniyeti Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, s. 5.

zamanla genişleyen topraklarında yüzlerce Selçuklu tipi medrese açmıştır. Medreseler, toplum hizmeti için kadı, müftü, katip, müderris, cami hizmetlileri gibi ilim erbabı yetiştirirdi.³⁹

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren padişahlar ve devlet adamları eğitim ve öğretim faaliyetlerine oldukça önem verdiler. İlk Osmanlı Medresesi İznik'te Orhan Gazi tarafından 1330'da kurulan "İznik Orhaniyesi" adını alan medresedir. Orhan Gazi bu medresenin başına Kayserili Davut efendiyi müderris olarak getirmiş ve medrese için vakıflar tesis etmiştir.⁴⁰ Sonraki süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin sınırları genişleyip ilmi ve kültürel alanda geliştikçe medreselerin sayısı da artmaya başladı bir çok şehre yeni medreseler açıldı. Osmanlıların ilk bir buçuk asırlık süre zarfında yaptıkları medreseler içinde en önde gelenleri İznik, Bursa ve Edirne medreseleriydi.⁴¹ Osmanlı Medreseleri'nde; Kelam, Mantık, Belagât, Lügat, Nahiv, Matematik, Astronomi, Felsefe, Tarih, Coğrafya gibi ilimlerin yanında Kur'an İlimleri, Hadis ve Fıkıh gibi dersler de okutuluyordu.⁴²

Osmanlı Devletinin ilk döneminde açılan medreselerde her ne kadar devlet adamlarının katkısı ve desteği olsa da resmi bir müessese olarak medreselerin devlet nizamı içinde yer alması Fatih Sultan Mehmed'in kendi adıyla kurduğu "Fatih Medreseleri" ile başladı.⁴³ Fatih Kanunnamesi'nde "Sahn-ı Seman" diye adlandırılan medreselere Semaniye Medreseleri de denir. Düzlük ve İstanbul'un ortasında yer almasından dolayı Sahn denilmiş ve sekiz tane medreseden oluşmasından dolayı da Arapça'da sekiz manasına gelen 'seman' kelimesi de eklenmiştir.⁴⁴ İstanbul'un fethinden sonra medreselerin açılmasına ve tanzimine hız verildi. Fatih Sultan Mehmed şehirdeki kilise ve manastırları medrese haline getirdi.⁴⁵

³⁹ Mefail Hızlı, Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, 1987, s. 275.

⁴⁰ Remzi Kılıç, Osmanlı Devleti'nde Medreseler, *Türk Kültürü*, C. 39, S. 456, 2001, s. 205.

⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s. 3.

⁴² İsmail Yakıt, Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislam, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, 1999, s. 22.

⁴³ Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991, s.231

⁴⁴ Hasan Kayapınar, Ömer Korkmaz, XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Fıkıh Eğitimi (Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Örneği), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 54, 2017, s. 1011.

⁴⁵ Kılıç, a.g.m. s. 207.

Sahn-ı Seman medreselerinden sonra kurulmuş olan Süleymaniye Medreseleri, Osmanlı Devleti ve belki de İslam eğitim öğretim geleneğinin en üst noktasındaki kurumdur. Kanunî Sultan Süleyman tarafından kurulan ve onun adını almış olan Süleymaniye Medreseleri 1550-1557 yılları arasında kurulmuştur.⁴⁶ Özellikle ordunun, tabip, cerrah, mühendis ihtiyacını göz önünde tutan Kanuni Sultan Süleyman, İstanbul'daki Süleymaniye Camii yanında bir Tıp Medresesi, Dârüşşifâ, Riyâzıyât (Matematik) öğrenimine mahsus dört medrese, bir Dârü'l-Hadis ve bir Tetimme⁴⁷ tesis etti.⁴⁸

Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreselerinde hem dini hem de fenni ilimler alanında dersler verilmekteydi. Osmanlı'da hem devlet kadrolarında hem de halk tabanında İslam dininin sünni yorumu yaygın olarak benimsenmiş durumdaydı. Bu durum medreselerde okutulan kitaplarda kendini belli etmiş ve dini ilimler alanında okutulan bir çok eser, sünni ekolün önde gelen isimlerinin kitapları olmuştur. Her ne kadar okutulan eserler ağırlıklı olarak Sünni paradigmanın önde gelen eserlerinden olsa da Osmanlı medreselerinde bir mezhep taassubu olmamış aksine farklı mezheplerden alimlerin eserleri de yer yer okutulmuştur. Mutezile'nin önde gelen isimlerinden olan Zemahşerî'nin El-Keşşaf isimli tefsirinin bir çok medresede okutulmuş olması bunun en güzel örneklerinden birisidir.⁴⁹

Osmanlı Medreseleri sadece bünyesinde bulunan talebelere bir dizi örgün eğitim programı uygulamakla kalmamış, bunun yanında halka yönelik yaygın eğitim faaliyetlerinde de bulunarak toplumun kültür ve bilgi seviyesinin yükselmesinde önemli bir rol oynamıştır. Medreselerin halka yönelik üç farklı hizmet şekli var olmuştur. Bunlar; “1. Müderrislerin cami etkinlikleri 2. Ünlü müderrislerin “huzur dersleri” 3. Medrese öğrencilerinin “cer” stajlarıdır.”⁵⁰

Osmanlı Devletinin güçlenip gelişmesine paralel olarak Osmanlı Medreseleri de ilmi alanda üst düzey bir gelişme göstermiş ve Kanunî Sultan Süleyman

⁴⁶ Kılıç, a.g.m., s. 208.

⁴⁷ Sahn-ı Semân medresesinin tamamlayıcısı olarak ortaya çıkan ve ondan bir derece altta bulunan medreseler

⁴⁸ Pakalın, a.g.e., s. 439.

⁴⁹ Kayapınar ve Korkmaz, a.g.m., s. 1012.

⁵⁰ Selami Sönmez, Toplumsal Değişme ve Öğretmen, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 13, 2006, s. 304.

döneminde açılan Süleymaniye Medreseleriyle en yetkin konumuna ulaşmıştır. Devam eden süreç içerisinde devlet siyasi ve ekonomik açıdan güç kaybetmiş ülkedeki refah ve huzur ortamı yavaş yavaş yerini huzursuzluk ve düzensizliğe bırakmıştır. Osmanlı Devletinin XVI. Yüzyıldan sonra yaşamış olduğu bu durumun ekonomik, idari, askeri, sosyal ve kültürel bir çok nedeni olmakla birlikte bütün bu nedenler birbiriyle bağlantılı olarak zincirleme bir reaksiyon oluşturmuşlardır. Bu bozulma ve gerileme sürecinden medreseler de olumsuz anlamda etkilenmiş hatta Osmanlı Devletinin son döneminde bir çok sıkıntılı durumun baş göstermesine sebep olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla beraber tesisine başlanan medreseler, devletin gerilemesine paralel olarak da bozulmaya başlamıştır. Bozulan medreselerden mezun olan ulema da kendi sahasında yetersiz olmakla kalmayıp, bütün kötülüklerin kaynağı gibi görülmeye başlanmıştır.⁵¹

Fatih'den itibaren medreselerin sistemli bir hale gelmesiyle Riyaziyat ve Tabiat dersleri oldukça önem kazanmıştır. Fakat Kanuni'den sonraki süreçte yaşanan gelişmelerin tesiriyle bu derslere karşı düşmanlık başladı. Fenni ilimlerin kaldırılmasına ve medresede verilen eğitimin bozulmasına karşı ilk tepki XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi (1609-1658)'den gelmiştir. O "Mizanu'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ehak" adlı eserinde; medreselerin içinde bulunduğu durumu aymazlık ve gaflet olarak nitelerken bunun en önemli sebebinin müderrislerin bilgisizliği olduğunu belirtmiştir. Ayrıca öğretimde doğru yöntem ve tekniklerin uygulanmasını, Batı'daki bilimsel gelişmelerin takip edilerek onlardan yararlanılmasını önermişse de bu görüşleri dikkate alınmamıştır.⁵² Kâtip Çelebi'nin dışında Koçi Bey, Defterdâr Sarı Mehmed Paşa ve bir çok önemli şahsiyet devletin kötü gidişatı hakkındaki görüşlerini risaleler yazarak padişaha ve devlet erkanına siletmişlerdir.⁵³ Fakat ne bu risaleler ne de yapılmaya çalışılan ıslahatlar Devletin ve medreselerin kötü gidişatına bir dur diyememiş, durumun vehameti sürekli artarak devam etmiştir. Toplumdaki rüşvet ve adam kayırma medreselere de yansımış bilgi ve tecrübesi yetersiz kimseler hem müderrislik kadrolarını işgal etmiş hem de yapılacak ıslahatlara da kendi menfaatlerine ters düştüğü için sürekli engel olmaya çalışmışlardır.

⁵¹ Kılıç, a.g.m., s. 209

⁵² Cavit Binbaşoğlu, Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 10.

⁵³ Kılıç, a.g.m., s. 209

XVII. yüzyıl'dan sonra Batı'da gelişim gösteren tabiat ilimlerini benimseyemeyen medrese XV. ve XVI. yüzyıllarda bulunduğu seviyeden aşağı bir konuma düşmüşlerdir. Ders programlarında fenni ilimlerin ve felsefenin ihmal edilmesi ve sadece İslami ilimlerin öğretilmesi, Batı ile olan eğitim ve öğretim farkını arttırmıştır. Bilim dili olarak Arapça kullanılması ve Türkçe kitapların sayıca az olması ilmi hareketliliğe mani olmakla birlikte ticaret için gereken yabancı dil öğretilmiyordu. Kaliteli medreseler ve değerli alimler hep merkezlerde olduklarından merkeze uzak yerlerdeki gelecek vadeden talebeler iyi yetiştirilememiştir. Bu gençlerin enerjileri maalesef sönüp gitmiştir. Hocalar arasında son medreselerin son döneminde bir mevki hırsı baş göstermişti. Ayrıca öğrenciler zor şartlar içinde bırakılmış, barınma, yiyecek ve giyecek gibi temel ihtiyaçları bile problem olur hale gelmiştir. Artık fetihler yapılamadığı için medreselere yeterli maddi yatırımlar yapılamıyordu. Cahil zayıf yapılı bazı menfaatçi insanlar halkı istismar etmeye başlamışlardı. "Beşik ulemalığı" şeklinde isimlendirilen ve ilmi ünvanın babadan oğla geçtiği sistem müderrislerin donanımlı yetişmemelerine ve yozlaşmalarına sebep olmuştur. Medreselilerin isyanlara kkatılmaları da bozulmanın vehametini göstermesi açısından önemli bir etkidir.⁵⁴

Medreselerin bozulması ve dönemin ihtiyaçlarına cevap veremeyecek hale gelmeleriyle birlikte hem ordunun hem de toplumun ihtiyaçlarına yönelik farklı eğitimler veren kurumlar açıldı. Böylece medreselerdeki eğitim daha çok dini alanla sınırlı kalırken yeni açılan okullarda pozitif ilimler öğretilmeye başlandı. Medreseler ise bu durum karşısında statükosunu korumak adına gelişmelere karşı direnişe geçmiş, gelişmeleri İslam dışı saymış, kötü gidişe çare arayışlarının sonucu olarak ortaya çıkan batı tipi mekteplere karşı savaş açıp mensuplarını dinsizlikle itham etme yoluna gitmiştir.⁵⁵ Hal böyle olunca yaşanan bu sıkıntılı sürecin sonunda medreselerin hem toplum nezdindeki itibarı hem de ilmi gücü azalmış oldu.

3.3.3. Cumhuriyetin ilk yıllarında medreseler

Osmanlı Devleti'nin dünya siyaset sahnesinde muktedir olmasının ve gücünü giderek arttırmasının altında yatan sebeplerden belki de en önemlisi dönemin önde

⁵⁴ Kılıç, a.g.m., s. 209

⁵⁵ Suat Cebeci, Din Eğitiminde Medreseden Mektebe, Mektep'ten Nereye?, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, 2004, s. 199.

gelen eğitim kurumları olan medreselerde yetişmiş kaliteli ilim ve devlet adamlarına sahip olmasıydı. Fakat yukarda da belirttiğimiz üzere süreç içerisinde Osmanlı Devleti, Batı'daki aydınlanma sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ilmi ve siyasi gelişmeleri takip edemeyerek günden güne Batı karşısındaki üstünlüğünü kaybetti. Bütün bunların bir sonucu olarak savaş meydanlarındaki mağlubiyet beraberinde eğitim alanında da Batı'nın gerisinde kalmamıza neden oldu. Yaşanan gelişmelerle birlikte kendi misyonundan ve vizyonundan uzaklaşan medrese eğitim sistemi, II. Mahmut döneminde yeni, batılı bir eğitim sisteminin hayata geçirilmesine kadar önemini korudu. Fakat bu süreçte açılan bir çok yeni okul toplum ile uyum sağlama noktasında zorluklar yaşadı ve eğitim sisteminin yenilenmesinde bir süreklilik sağlanamadı.⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ayrı bir yeri olan II. Abdülhamit döneminde bir çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da düzenlemelere gidildi. Bu bağlamda 1910 yılında yayınlanan Medaris-i İlmiye Nizamnamesi ile medreselerde Fatih ve Kanuni dönemlerinde olduğu gibi pozitif bilimlerden olan “matematik, geometri, fizik, kimya, astronomi, kozmografya, tarih, coğrafya, farsça” gibi önceden çıkartılmış olan ve okutulmasına bile gerek görülmeyen yeni dersler eklendi.⁵⁷ Medreselerdeki eksiklikleri gören ve yaşanan dönemin gerekliliklerine göre onları yeniden tanzim etmek isteyen dönemin Şeyhü-l İslâm'ı Mustafa Hayri Efendi 29 Eylül 1914 tarihli *Islah-ı Medaris Nizamnamesi* ile *Darü'l Hilafeti'l Aliyye* adı verilen medreselerin açılmasında önemli bir rol aldı. İlki İstanbul'da olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kuruldular.⁵⁸ Yaygınlaştırılması hedeflenen örnek medrese tipi Darü'l-Hilafe medreseleridir. Ancak bütün medreselerin bu tarzda düzenlenme imkanının olmaması yüzünden dışarıda kalan medreseler mevcut ihtiyacın karşılanması amacıyla *Medaris-i İlmiye* adı altında düzenlenmişlerdir.⁵⁹ Bütün bu gelişmeleri takiben 1921 yılında, halkın din adamı ihtiyacı gerekçe gösterilerek Medaris-i İlmiye Nizamnamesi adında yeni bir düzenleme daha

⁵⁶ Deniz Aşkın, Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 2, 2017, s. 986.

⁵⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara 2016, s. 286.

⁵⁸ Aşkın, a.g.m., s. 987.

⁵⁹ Zeki Salih Zengin, Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Cumhuriyet'in Başlarında Türkiye'de Medreseler ve Din Eğitimi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 43, S. 2, 2002, s. 289.

çıkarıldı. Bu gelişme ile daha merkezi bir konum kazanarak TBMM tarafından kontrol altında alınan medreseler, Medaris-i İlmiye adı altında toplanmış ve eğitim daha önce uygun görüldüğü üzere 12 yıl olarak kabul edildi.⁶⁰

Osmanlı Devleti'nin son döneminde medreselerin durumu bu şekildeyken Osmanlı eğitim sisteminden Türkiye Cumhuriyeti'ne üç çeşit eğitim kurumu miras kalmış oldu. Bunlar; medreseler, batılı tarzda düzenlenmeye çalışılan mektebler ve yabancı okullarıydı. Bu üç okulun öğrencilerinden medreseliler mekteblilere dinsiz, mektebliler onlara yobaz ve here ikisi azınlık ve yabancı okullarda okuyanlara hain gözüyle bakıyorlardı.⁶¹ Osmanlı Devleti'nin son döneminde Batı'dan gelen milliyetçilik akımına karşı verilen mücadele önemli bir yer tutar. Milliyetçi akımlar karşısında Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirleri eğitim vasıtasıyla topluma uygulanmaya çalışılsada başarılı olunamamış ve Osmanlı Devleti parçalanmalara engel olamamıştır. Osmanlı Devleti'nin fiili olarak etkisiz hale gelmesi ile beraber kurulacak olan yeni ulus devletin eğitim alanında izleyeceği yolun ana hatları da 8 Mart 1923 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı İsmail Safa tarafından yayınlanan bir genelge ile bildirildi.⁶² *Umumi Maarif ve Terbiye Programı* ya da *Misak-ı Maarif* adı ile bilinen bu programda ve Atatürk'ün bir çok söyleminde öne çıkan en temel husus devlet eliyle yaygınlaştırılan ulusal ve milli bir eğitim sistemi olmuştur. Genelgede yer alan “*Milli eğitimimizin genel amacı, Türk ulusunu uygarlıkta en ileriye götürmek ve yeni kuşakları Türk olmak onurunun gerektirdiği aşk, irade ve güçte yetiştirmek*”⁶³ maddesi de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Atatürk'e göre, eğitim ve öğretim tek elde toplanmalı ve bu eğitim, milliyetçi, çağın gerekliliklerini karşılayan ve milli olması gerekir.⁶⁴ Bu kapsamda 3 Mart 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim öğretim mevcut konjonktürel şartlar ve dolayısıyla da ulus devlet düşüncesi etrafında oluşan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin gereklilikleri doğrultusunda şekillendi.⁶⁵

⁶⁰ Akyüz, a.g.e., s. 286.

⁶¹ Cebeci, a.g.m., s. 200.

⁶² Aşkın, a.g.m., s. 989.

⁶³ Enver Behnan Şapolyo, Atatürk ve Maarif Misakı, *Türk Kültürü*, S. 40, 1966, ss. 383-394.

⁶⁴ Mustafa Özodaşık, *Yeni Nesil*, Tablet Yayınları, Konya 2006, s. 106-107

⁶⁵ Aşkın, a.g.m., s. 987.

Tevhid-i Tedrisat kanunu ile birlikte mektep ve medrese arasındaki ikileme medreseler kaldırılarak son verilmiştir. Eğitimin Milli Eğitim Bakanlığı çatısı altında bir elden yönetilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kanunla eğitim sistemi içerisinde din eğitime son verilmemiş, dini ve seküler eğitimin modern okul çatısı ve anlayışı içerisinde verilmesi öngörülmüştür. Din görevlisi yetiştirmek üzere İmam-Hatip Okulları; yüksek din uzmanı yetiştirmek üzere de İstanbul'da İlahiyat Fakültesi açılmıştır.⁶⁶ Halkın din eğitimi ve hizmetlerinin sağlanması amacıyla yirmi dokuz merkezde açılan imam hatip okulları altı yıl gibi kısa bir sürenin ardından öğrencilerinin az olması gerekçe gösterilerek 1930 yılında kapatılmışlardır. Aynı gerekçe ile Darü'l-fünun bünyesinde açılan ilahiyat Fakültesi de kapatılmıştır. Bu okulların kapatılması sonrasında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesine başka bir okul açılmamış; 1930-1948 arası din eğitim ve öğretimi görevi Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kur'an kurslarına verilmiştir.⁶⁷ Resmi uygulamada vaziyet böyle olsa da halk bu durumu kabul etmek istememiş, çocuklarının bir çok sıkıntı içerisinde gizlilikle bile olsa din eğitimi almalarını sağladığı bilinmektedir. Tabi ki halkın çocuklarının din eğitimi almasını istemesinden kasıt teolojik konuları derinlemesine bilmeleri değil Kur'an'ı yüzünden okuma, tecvit ve ilmihal bilgisidir. Bu gizli ve zor şartlar içerisinde yürütülen dini eğitimin de en önemli merkezleri Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde gayri resmi olarak yer alan medreseler olmuştur.

3.4. Tillo Medreseleri

3.4.1. Tillodaki Medrese Geleneğinin Tarihi ve Önde Gelen Şahsiyetler

Coğrafi konumu itibarıyla oldukça önemli bir bölgede bulunan Tillo, birbirinden farklı bir çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. İlçe eğitim ve kültürel yönden oldukça zengin bir tarihe sahiptir. Hristiyanlık döneminde önemli bir ilim merkezi olduğu bilinen Tillo VII. asrın ilk yarısından sonra bölge halkının İslamiyet'i kabul etmesiyle İslam Medeniyeti için de önemli bir ilmi merkez olma

⁶⁶ Recep Kaymakcan, Türkiye'de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler, *Ekev Akademi Dergisi*, C. 10, S. 27, 2006, s. 2.

⁶⁷ Şevket Topal, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Dönemi Sonrası Kurulan İmam Hatip Liseleri Medreselerin Devamı Sayılabilir mi?, "100. Yılında İmam Hatip Liseleri" *Uluslararası Sempozyumu*, Dem Yayınları, İstanbul 2015, s. 751.

yoluna girmiştir.⁶⁸ Hz. Ömer döneminde İslam Devleti'nin hakimiyet sınırlarına giren Tillo ve Siirt bölgesinde yaşayan halkın hala hemen hepsi müslümandır..

Tillo geçmiş yıllardan bu yana bir ilim ve kültür merkezi olmasına rağmen İslami anlamda ilk ilmi oluşumlar tasavvuf alanında görülmektedir. Tillo İlçesinde tasavvuf alanında bir çok önemli şahsiyet yaşamıştır bunlardan en önde geleni Hamza El-Kebîr'dir. Doğum tarihi bilinmeyen Hamza El-Kebîr Tillo İlçesinde yaşamış ilk mutasavvıflardandır. İsmail Fakirullah onu Kutbu-l Aktab olarak nitelendirmiş ve Hamzeviyye tarikatının da kurucusu kabul edilmektedir.⁶⁹ Hicri 669 (M. 1271) yılında vefat eden Hamza El-Kebîr'in türbesi halen Tillo da ziyaret edilmektedir.⁷⁰ Yine Hamza El-Kebîr'in kendi gibi mutasavvıf olan oğlu İbrahim El-Mücahid de bölge halkı nezdinde önemli bir yeri olan alimlerdenidir. Günümüzde Tillo'da İbrahim El-Mücahid'in soyundan geldikleri rivayet edilen aileler vardır ve Beyt Mücahid adı verilen mahallede yaşamaktadırlar. Yukarıda adını zikrettiğimiz mutasavvıflar bölge halkı açısından büyük bir öneme sahip olsalar da daha çok tasavvufi yönleriyle ön plana çıkmaktadırlar. Bu yüzden Hamza El-Kebir ve İbrahim El-Mücahid'in yaşadığı dönemlerde Tillo'da bir medrese olmadığı bilinmektedir.

Tillo'da, bilinen en eski medrese oluşumunun İsmail Fakirullah'ın babasının dedesi Mevlana Molla Ali tarafından açıldığı düşünülmektedir.⁷¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı Marifetname adlı eserinde Mevlana Molla Ali'nin Cizre bölgesinde önemli bir alim olduğunu ve Cizre'de zalim kimsselerin zulmüne uğradığı için Tillo'ya gelip yerleştiğini ifade eder Mevlana Molla Ali'nin Tillo'ya geldikten sonra Tillo Ulu Cami'sinde İmam Hatiplik ve müderrislik yaptığı da bilinmektedir. Marifetname'de aynı zamanda Tillo'nun o dönemdeki coğrafi ve sosyal yapısı hakkında da geniş bilgiler yer almaktadır.⁷²

Mevlana Molla Ali'nin çocukları ve torunları da tıpkı kendisi gibi Tillo'da müderrislik ve imam hatiplik yapmışlardır. Bunlar arasında şüphesiz en önde geleni ve Tillo İlçesi ile özdeşleşmiş olanı İsmail Fakirullah'tır. Hicri 1067 (M. 1657)

⁶⁸ Ahmet Taşçı, *Tillo'da Tasavvuf Kültürü ve Yetişen Mutasavvıflar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2001, s. 3.

⁶⁹ *Aydınlar (Tillo)*, Aydınlar İlçesi Kaymakamlığı, Ankara 1997, s. 68.

⁷⁰ Muhammed Nureddin Sancar, *Tillo Evliyaları*, Fatih Kitabevi, İstanbul 1993, s. 131.

⁷¹ Taşçı, a.g.e., s. 11.

⁷² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, Merve Yayınları, İstanbul 2017, s. 119-120.

yılında Recep ayının Regaib kandiline rastlayan Cuma gecesinde doğan İsmail Fakirullah'ın soyu Hz. Peygamberin amcası Abbas b. Abdulmuttalib'e dayandırılmaktadır.⁷³ İsmail Fakirullah bir dönem Siirt'teki Medrese-i Fahriye'de okumuş, babası Molla Kasım'dan din ve dünya ilimlerini öğrenmiş ve 24 yaşına geldiğinde bu sahada büyük bir üstünlük kazanarak babasının vefatından sonra onun yerine geçerek Tillo Ulu Cami'de İmam hatip ve müderris olarak görev almıştır.⁷⁴ İsmail Fakirullah ile ilgili başta kuyu hadisesi olmak üzere tasavvufi yönüyle ilgili pek çok rivayet aktarılır.⁷⁵ Bizim açımızdan dikkat çeken husus ise Tillo İlçesine katmış olduğu değer ve buradaki medrese geleneğine yapmış olduğu değerli katkılarıdır. İsmail Fakirullah'ın büyük dedesi Mevlana Molla Ali ile başlayan Tillo'daki tedris faaliyetleri onun döneminde zirveye ulaşmıştır. Başta İbrahim Hakkı'nın babası Molla Osman Hüsnü olmak üzere bir çok önemli şahsiyet İsmail Fakirullah'ın ilim halkasında bulunup ona hizmet etmek için Tillo'ya gelmiştir. Böylelikle Tillo zamanının önemli merkezlerinden birisi haline gelmiştir

İsmail Fakirullah Hazretlerinin 79 yıl boyunca ilim, irfan ve irşadla geçen ömrü H. 1147 (M. 1734) yılında son buldu.⁷⁶ Rivayetlere göre cenazesine çevredeki yerleşimler de dahil çok sayıda insan katıldı ve kabri 40 gün boyunca aralıksız ziyaret edildi. Daha sonra bu adet Tillo'da devam ettirildi ve halk her pazar ikindi namazından sonra İsmail Fakirullah'ın kabrini ziyarete gelerek Yasin-i Şerif okudular. Eskiden buraya gelip Kur'an-ı Kerim okuyanlara Fakirullah'ın evkaf varidatından birer ikişer ekmek verilirdi.⁷⁷ Hala Tillo'da talebesi ve müridi Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın yapmış olduğu türbede medfun olan İsmail Fakirullah'ı her yıl binlerce kişi ziyarete gelmekte. Özellikle Erzurumlu İbrahim

⁷³ Şeyhî Muhammed Efendi, *Şakâ-yık-ı Nu'mâniyye* (Cilt 3), Haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 354.

⁷⁴ Taşçı, a.g.e., s. 28

⁷⁵ Kuyu hadisesi İsmail Fakirullah'ın bir akşam Tillo'daki bir kuyuya düşmesi ve oradan manevi âleme geçmesini ifade eden olaya verilen isimdir. Kuyu hadisesi ve benzeri şekilde bize aktarılan tasavvufi rivayetler konumuzun kapsamını aştığı için burada yer verilmemiştir. Detaylı bilgi için bkz: M. Nureddin Sancar, *Tillo Evliyalrı, Fatih Yayınları, İstanbul, 1993.*

⁷⁶ Hayrani Altıntaş, Fakirullah, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XII, 132.

⁷⁷ Sancar, a.g.e., s. 55.

Hakkı tarafından yapılan düzenekle gerçekleşen ışık hadisesi ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir.⁷⁸

İsmail Fakirullah'ın, bir çok talebe yetiştirdiği ve Tillo'nun bir ilim merkezi haline gelmesinde önemli payının olduğu bilinmektedir. Bu talebeler arasında en çok bilinen Erzurumlu İbrahim Hakkı'dır. 2 Muharrem 1115'te (18 Mayıs 1703) Erzurum'un Hasankale ilçesinde doğan İbrahim Hakkı'nın babası Derviş Osman Efendi o daha çocuk yaştayken Tillo'ya gelip yerleşmiş oğlu dokuz yaşına gelince onu da yanına aldırılmıştır.⁷⁹ İlk eğitim ve terbiyesini babasından aldığı anlaşılan İbrahim Hakkı, dini ilimlerin yanında başta astronomi ve coğrafya olmak üzere pozitif ilimler alanında kendini geliştirmiş ve yaşadığı dönemin çok çok ilerisinde eserler bırakmıştır. Onun tasavvufi yönden gelişmesinde babasının ve İsmail Fakirullah'ın çok önemli rolü olmakla birlikte astronomi ve fen ilimlerinde gelişmesinde babasından bir hafta sonra Tillo'ya gelerek İsmail Fakirullah'ın hizmetine girmiş olan Muhammed es-Sohranî'den aldığı derslerin yeri büyüktür.⁸⁰ On yedi yaşında babası vefat edince hocasının da izniyle Erzurum'a dönerek ilim tahsiline Erzurum'da devam etmiştir. İbrahim Hakkı'nın yaşamış olduğu dönemde Osmanlı Medreselerinde pozitif ilimlerin tedrisi bile tartışmalı haldeyken Onun hem bu eğitimi alabilmesi hem de bu konuda oldukça istekli olması dikkat çekici bir husustur. Erzurum'daki eğitimini tamamladıktan sonra hocası İsmail Fakirullah'ı ziyaret için Tillo'ya dönen İbrahim Hakkı, hocası vefat edene kadar onun yanında bulunmuş ve tasavvufla iştigal etmiştir.

19 Cemâziyelâhir 1194 (22 Haziran 1780) tarihinde vefat eden İbrahim Hakkı, tasavvuf, astronomi ve edebiyat gibi birçok farklı alanda eserler kaleme almıştır.⁸¹ Eserleri arasında en çok bilineni ve kendisinin tanınmasında da önemli bir payı olanı Mârifetnâme isimli geniş hacimli ve bir çok farklı konuyu içinde barındıran eseridir. İsmail Fakirullah'ın büyük dedesi zamanında başlayan Tillo'daki

⁷⁸ 21 Mart ve 23 Eylül ekinoks günlerinde günün ilk ışıkları, Tillo'nun doğusundaki bir duvara çarparak, duvardaki oyuktan geçip 40×40 santimlik bir pencereden girip türbenin kubbesinde bulunan bir prizmadan geçerek sandukanın baş tarafını aydınlatıyor. Bu olaya ışık hadisesi adı verilmektedir.

⁷⁹ Mustafa Çağrı, İbrahim Hakkı Erzurûmî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, ss. 305-311.

⁸⁰ Sancar, a.g.e. s. 56.

⁸¹ Çağrı, a.g.e., s. 306.

eğitim faaliyetleri öğrencisi Erzurumlu İbrahim Hakkı zamanında zirveye ulaşmış ve eserleri sayesinde Tillo ilçesinin ünü ülke sınırlarını aşmıştır. Bu süreçten itibaren artık Tillo bir ilim merkezi konumunda olmuş ve bir çok insan ilim öğrenmek için buraya akın etmiştir.

3.4.2. Günümüzde Tillo Medreseleri

Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki kötü gidişat medreselere de yansımış ve cumhuriyetin ilanı ile birlikte devam eden süreç içerisinde tevhid-i tedrisat kanunu kapsamında medreseler kapatılıp din eğitimi devlet eliyle verilmeye başlamıştı. Batı bölgelerinde tevhidi tedrisat genel anlamıyla uygulanmış olsa da Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde medrese eğitimi eskisi gibi planlı ve başarılı olmasa da bir şekilde devam ettirilmeye çalışılmıştır. Bu merkezlerin başında da Tillo gelmektedir.

Tillo da geçmiş dönemlerden bu yana bir çok irili ufaklı medreseni eğitim faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Günümüzdeki mevcut medreseler bunların tam anlamıyla bir devamı olmamakla birlikte birbirlerinden tamamen kopuk da değildirler. Çünkü en nihayetinde bütün medreseler geçmişten gelen bir mirasa ortak olarak bir geleneği temsil etmektedirler ve medreselerin başında bulunan hocalar neseb itibarıyla yukarıda değinmiş olduğumuz önde gelen şahsiyetlere dayanmaktadırlar.

Siirt'te hali hazırda bulunan iki medreseden biri Memduhiye Medresesi'dir. Bu medresenin kurucusu ve baş müderrisi Hz. Peygamberin amcasının oğlu Abdullah bin Abbas'ın soyundan geldiği rivayet edilen Kadiri tarikatına bağlı Şeyh Bedrettin Aydın'dır.⁸² 150 kişi kapasiteli medrese Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı bir Kur'an Kursu olarak resmi bir statüye de sahiptir. Tillo'daki diğer medrese ise Şeyh Molla Burhaneddin Mücahidi tarafından 1958 yılında kurulan ve hala onun yönetiminde olan Mücahidiye Medresesi'dir.⁸³ İsminin sonunda yer alan Mücahidi lakabı yukarıda hakkında bilgi vermiş olduğumuz ünlü mutasavvıf İbrahim el-Mücahid'in soyundan geldiğini ifade etmektedir. Molla Burhaneddin Siirt ve

⁸² İmran Çelik, Geleneği Olan Medreseler ve Tarihî Kökenleri, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum*, Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, Muş 2013, s. 111.

⁸³ Muhammed İkbâl Ekinci, Tillo Mücahidiyye Medresesi'nde İcâzet ve İcâzetnâme, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 2, 2017, s. 245.

çevresindeki medreselerde eğitimini sürdürmüş, 20 yaşına geldiğinde eğitimini tamamlayarak Tillo'ya gelmiş ve iki odalı bir yerde eğitim vermeye başlamıştır. Bu mekan şu anki büyük medresenin temelini oluşturmaktadır.⁸⁴ Her iki medrese eğitim faaliyetlerine başladıklarında gayri resmi başlamışlarsa da şu an Mücahidiye Medresesi de Memduhiye Medresesi gibi Diyanet İşlerine Başkanlığı'na bağlı resmi bir Kur'an Kursu statüsündedir. Resmi adı Tillo Kur'an Kursu'dur. 300'ü aşkın öğrencisiyle hem Tillo'nun hem de Siirt'in en büyük medresesidir. Yılda onlarca öğrencinin icazet aldığı medresenin icazet törenlerine zaman zaman devlet ricalinden siyasiler de katılmaktadır.⁸⁵

Mücahidiye Medresesi ya da resmî adıyla Tillo Kur'an Kursu eğitim modeli ve yapısıyla bölgedeki bir çok medreseye örnek olmaktadır. Ayrıca Tillo'nun öncülüğünde Şanlıurfa, Batman, Diyarbakır, Van, Konya, Ankara ve İstanbul'da yüksek kapasiteli medrese inşaat projeleri şuan devam etmekte ve bunlardan bir kısmı tamamlanmak üzeredir. Tillo medresesi bu anlamda kurumsal bir kimlik kazanarak Merkezi Tillo'da olmakla beraber farklı bölgelerde birçok şubesi bulunan bir müessesedir.⁸⁶

Medreselerin ders programlarına baktığımız zaman ilk olarak medreseye müracat eden öğrenci, müderrislerin oluşturduğu bir komisyon tarafından değerlendirmeye alınır eğer kabiliyeti varsa önce hafızlık yaptırılır, sonra Arapça eğitime başlatılır; hafızlığa kabiliyeti yoksa doğrudan Arapça eğitiminden başlar. Bunların dışında öğrenci yetersiz görülerek medreseye kabul edilmeyede bilir.⁸⁷ Medreseden mezun olmak ve icazet almak için alınan dersler ve bu derslerde okutulan kitapları Çelik şu şekilde aktarmaktadır:

“Sarf : Emsile, Bina, İzzi ve İzzi'nin şerhi Sâdini,

Nahiv (Gramer): Avamil, Zuruf, Terkib, Ecrumiyye Şerhi, Kevakibü'd-Durriyye, Şerhul-Muğni, Hallul-Meakid, Şerhu'l-Kıtır, Suyûti, Molla Cami, Abdulğafur Haşiyesi.

⁸⁴ Çelik, a.g.e., s. 108.

⁸⁵ Çelik, a.g.e., s. 109.

⁸⁶ Çelik, a.g.e., s. 110.

⁸⁷ Memduhoğlu, a.g.m. s. 138.

Mantık: İsağoci şerheleri; Muğnitullab, Fennari, Kavli Ahmed, Şerhu's-Şemsiye.

Vadî': Risale-i Vad'iyye.

İstiare ve Mecaz: Usam ve Usam Şerhi el-Feride.

Münazara: Velediyye, Habbiyye (M. Halil Siirdi)

Beyan, Belağat ve Bedi: Telhis şerhi Muhtasarul-maani (Taftazani)

Akaid: Cevhere Şerhi Beycuri.

Usulu'l-Fıkıh: Verakat ve Cemul-Cevami."⁸⁸

Tillo Medreselerinden her sene bir çok öğrenci icazet almaktadır. İcazet törenleri coşkulu bir şekil alarak pek çok insana ev sahipliği yapar. Çelik'in aktardığına göre Tillo medreselerinden mezun olanların sayısı 700'ü bulmakta ve bunların çoğunluğu diyanet bünyesinde İmam-Hatip'lik görevini yürütmektedir. Bunu ikinci olarak Kur'an Kursu Öğreticiliği takip eder. Kur'an Kursu Öğreticileri'nin bulundukları kursta aynı zamanda müderris olarak da görev aldıkları ifade edilmektedir.⁸⁹

Günümüzde kur'an kursu adı altında Diyanet İşleri Başkanlığın'a bağlı olarak faaliyet gösteren bu medreselerin halk nezdindeki saygınlıkları da oldukça fazladır. Tillo İlçesi'nin dışında Siirt Merkez İlçesi'nde de farklı büyüklüklerde birçok medrese bulunmaktadır. Hatta bunların sayısı her ne kadar Tillo'dakilerden fazla da olsa nitelik olarak Tillo Medreseleri bir adım önde görünmekte. Bu durumun nedeniyle ilgili görüştüğümüz Siirt İl Merkezindeki bir medresede müderrislik yapan M.T. şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Tillo'daki medreseler öğrenciyi seçerek alıyor bu yüzden kaliteleri yüksek. Bizde böyle bir şey yok, geleni geri çevirmiyoruz."

⁸⁸ Çelik, a.g.e., s. 112.

⁸⁹ Çelik, a.g.e., s. 118.

Medreselerin giyim kuşam kültürü de değinilmesi gereken bir diğer önemli noktadır. öğrenci ve hocaların çoğu siyah takke giyinmekte ve kıyafet seçimlerinde şalvar veya ona benzeyecek şekilde bol kıyafetleri tercih etmektedirler. Siyah takkelerini sırf medresede değil gündelik işleriyle meşgul olurken çarşıda da çıkartmamaktadırlar. Bu durum, medresenin onlara uygulattığı bir yaptırım olmayıp, özellikle geleneksel şafii kültürünün izleri olduğu tahmin edilmektedir.⁹⁰ Ayrıca görüşmelerimiz esnasında Siirt merkezindeki bir medrese de müderrislik yapan S. A.'nın bahsettiğine göre sırf Tillo medreseleri değil, merkezdeki bir çok medresede takke renginin siyah olarak tercih edilmesinde 28 Şubat sürecinin etkisi olmuş. Bu süre zarfında akşam yapılan derslere giderken karanlıkta fark edilmemek için siyah takkenin tercih edilmesi zaman içerisinde yaygınlık kazanmış.

Tillo medreselerinde bir çok öğrenci yatılı olarak eğitim görmektedir. Doğal olarak bu medreselerin bir takım giderleri vardır. Resmiyette Kur'an Kursu olarak göründükleri için tüm bu öğrencilerin temel ihtiyaçları devlet tarafından değil medrese tarafından karşılanmaktadır. Öğrencilerden süreç içerisinde temel ihtiyaçların temini için hiçbir ücret alınmamaktadır. Medresenin gelir kaynaklarıyla ilgili Bayram şu bilgileri vermektedir: "Medresenin kurucusu olan Molla Burhaneddin Mücahidi ve oğullarıdır. Medresenin ilk ekonomik kaynağı da bu anlamda kendileridir. Mücahidi ve iki oğlu nerdeyse tüm gelirlerini medrese için harcamaktadır. Medrese hocaları aldıkları maaşın bir kısmını medrese giderleri için vermektedirler. Fakat burada unutulmamalıdır ki medresedeki bu unsur zorunlu bir uygulama şeklinde teşekkül etmez. Bu uygulama hocaların kişisel tercihlerine bırakıldığı gibi bu desteğin miktarı, derecesi ve verilme olanağı, tamamen kişisel tercihinin yanında, hocanın ekonomik düzeyi ve ailevi giderlerine bağlı olarak değişmektedir. İlk öncülde dile getirilen Mücahidi ailesinin bölgede tanınmış oluşu sayesinde, hatırı sayılır insanlarca sık sık medrese ziyaret edilmekte, bu sayede, bu kişilerin yardımı sağlanmaktadır. Bölgede iktisadi hayatta önemli çalışmalarda bulunanların, Molla Burhaneddin'in de belirttiği üzere kaynaklarının dini bakımdan

⁹⁰ Bayram, a.g.e., s. 74.

helalliği ispatlanmadıkça yardımlar kabul edilmemektedir. Fakat, şurası bir gerçek ki medrese dışarıdan gelen maddi yardımlara kapalı bir konumda değildir.”⁹¹

Tillo medreseleri yukarıda değindiğimiz bir çok özellik bakımından klasik medrese geleneğinde yer almış ve bu çizgiden ayrılmamaya gayret göstermiştir. Geçmişinden aldığı mirası sahiplenerek bu alanda diğer medreselerden bir adım öne çıkmaktadır. Bir sonraki bölümde özelliklerinden bahsettiğimiz bu medreselerin öğrencilerine uyguladığımız anketlerin sonuçlarını değerlendireceğiz.

⁹¹ Bayram, a.g.e., s. 77.

II. BÖLÜM: UYGULAMA

1. Yöntem

1.1. Veri Toplama Araçları

Teknik, araştırma yapan kişinin konuyla alakalı bir tahlil işlemine başlamadan önce verileri toplamak ve belirli bir düzene sokmak için kullandığı özel yoldur.⁹² Araştırmamız kaynak taraması ve kavramsal çerçevenin oluşturulmasına dayanan teorik kısım ile saha araştırmasına dayanan pratik kısım olmak üzere temel iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm hazırlanırken araştırmanın temel konusu olan popüler dindarlık kavramı ve bu kavramın ilişkili olduğu din psikolojisi, din sosyolojisi, dinler tarihi alanlarına yönelik çalışmalar, makaleler ve dergiler titizlikle incelenmiştir. İkinci bölümde ise sosyal bilimler sahasında yapılan çalışmalarda kullanılan veri toplama tekniklerinden anket kullanılmıştır. Ayrıca örneklem grubu uzun bir süre takip edilmiş ve çeşitli görüşmeler ve mülakatlar yapılmıştır.

Saha araştırmasında temel veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Anket sosyal bilimler alanında hemen her araştırmada kullanılabilecek oldukça yaygın bir bilgi toplama tekniğidir. Anket tekniğinde herhangi bir konu üzerinde planlı bir şekilde hazırlanmış ifadelerle sorular yönelterek, o konudaki eğilimleri öğrenmek amaçlanır.⁹³ Araştırmamızda Arslan ve Soyak'ın daha önceden kullanmış oldukları anket formu kullanılmış olup bazı yerel özellik taşıyan maddeler bölge özelliklerine göre uyarlanmıştır.

Örneklemlerin belirlenmesinde tesadüfi örnekleme yöntemi esas alınmıştır. Bu yöntemin temel kuralı, evrendeki her bireyin veya objenin örneklem grubuna girebilme olasılığının birbirine eşit ve birbirinden bağımsız olmasıdır.⁹⁴ Anket tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenen 100 medrese 100 de imam hatip öğrencisi olmak üzere 200 öğrenciye uygulanmıştır. Ankete katılan öğrencilerin bulundukları kurumda en az bir yıl eğitim görmüş olmalarına özen gösterilmiştir.

⁹² Karasar, a.g.e., s. 104.

⁹³ Veyssel Uysal, *Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İFAV Yayınları, İstanbul 1996, s. 33.

⁹⁴ Ali D. Arseven, *Alan Araştırma Yöntemi*, Gül Yayınları, Ankara 1993, s. 99.

Anket tekniğini tercih etmemizdeki en önemli unsur örneklem grubundan doğrudan bilgi edinme noktasında etkili olması ve maddi olanakları fazla zorlamamasıdır. Böylece elimizden geldiğince fazla sayıda kişiden veri toplayarak örneklemin evreni temsil edebilme gücünü artırmayı hedefledik. Katılımcıların yöneltile sorulara daha doğru cevaplar vermeleri amacıyla isim ve soy isim gibi kişisel kimliğini belli edecek herhangi bir bilgi talep edilmemiş ve hatta özellikle bilgilerini eklememeleri belirtilmiştir.

1.2. Popüler Dindarlık Ölçeği

Popüler dindarlık ölçeği oluşturulurken Arslan'ın geliştirmiş olduğu popüler dindarlık ölçeği temel alınmıştır.⁹⁵ Araştırmacının kullandığı genel dini tutumla ilgili ifadeler toplamda 40 maddeden oluşmaktadır. Bunlardan 14 tanesini popüler dindarlık ölçeği oluşturmaktadır. Popüler dindarlık ölçeği maddeleri anket formu üzerindeki (5,10,15,16,17,18,22,23,30,31,32,33,38,39) numaralı maddelerdir. Popüler dindarlık ölçeğinin maddeleri şu şekildedir:

- (5) Ölünün ruhunun huzurlu olması için ruhuna hatim veya mevlit okutmak gereklidir.
- (10) Kandil gecelerini diğer günlerden biraz farklı olarak dini ağırlıklı geçiririm.
- (15) Ölünün devri, ıskatı (altı-üstü) mutlaka yapılmalıdır.
- (16) Dindar bir insanın dünyada her işinin rast gideceğine inanıyorum.
- (17) Örf, adet ve geleneksel uygulamalara karşı olan bir fikre sahibim.
- (18) Kur'an okunmuş suyun şifa olacağına inanıyorum.
- (22) Kem gözlü insanların nazarının dokunduğu bir gerçektir.
- (23) Nazar değen kişiye kurşun dökerek veya tuz çevrilerek nazar yok edilebilir.
- (30) Hızır uğrayan eve bereket yağar.
- (31) Sünnet, evlilik ve cenaze/ölüm ile alakalı merasimlerdeki dini vecibeler yerine getirilmelidir.
- (32) Evliya, şeyh, ermiş gibi sıfatlarla anılan insanlara iyi gözle bakmam.

⁹⁵ Mustafa Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, Mana Yayınları, Ankara, 2004, s. 82.

- (33) Bir evliyanın türbesinde olmak bende manevi bir huzur hissi uyandırır.
- (38) Allah’a inanırsan ve bir evliyanın türbesinde dua ve dilekte bulunursan dileklerin sonunda gerçekleşir.
- (39) Ölünün canı için yemek vermek güzel bir gelenektir.

Envanterin cevaplanmasında dörtlü likert ölçek kullanılmıştır. Likert ölçeğin temel amacı bireylerin belirli tutumlar karşısındaki tavırlarını derecelendirmek ve tutumların yoğunluklarını ölçmektir. Likert ölçek, anketi cevaplayan birinin araştırma ile ilgili yargıları ne derece tasvip edip etmediğini tespit etmede kullanılır.⁹⁶ Her soru için “Kesinlikle katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Hiç Katılmıyorum” şeklinde dört seçenek kullanılmıştır. A şıkkından itibaren dört seçeneğe sırasıyla 1, 2, 3, 4 değer verilerek puanlama yapılmıştır.

1.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Araştırmada kullanılan ölçeğin daha önce Açıklayıcı Faktör Analizi yapıldığı için⁹⁷, Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Temel bileşenler analizinde Varimax rotasyonu kullanılmıştır. Örneklem yeterliliği için Kaiser Meyer Olkin istatistiği yapılmıştır. Her bir maddenin anti imaj korelasyonlarına bakılarak, 0,50 düzeyinin üzerinde olan maddeler analize dahil edilmiştir. Doğrulayıcı Faktör Analizi için yapılan Temel Bileşenler Analizi sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

⁹⁶ Yaşar Tonta, “Bilimsel Araştırmalarda İstatistik Tekniklerin Kullanımı ve Bulguların Sunumu Üzerine”, *Türk Kütüphaneciliği*, C. 13, S. 2 (Haziran 1999), s. 114.

⁹⁷ Arslan, a.g.m., 2004.

Tablo 1: Araştırma Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör
	1
B2_32	,883
B2_22	,865
B2_30	,851
B2_33	,850
B2_38	,828
B2_16	,825
B2_17	,814
B2_10	,791
B2_15	,771
B2_31	,751
B2_23	,713
B2_39	,681
B2_18	,647
B2_5	,567

Extraction Yöntemi: Temel Bileşenler analizi

KMO: 0.739

Açıklanan varyans: %60,72

X²: 3695.319

p<0.000

Faktör analizi sonuçlarına göre örneklemin yeterliliğini gösteren Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri 0,50 düzeyinin üzerinde olup, örneklemin ya da anket sayısının yeterli olduğunu göstermektedir. Her bir maddenin faktör yükü literatürde kabul gören 0,40 düzeyinin üzerinde olup, maddelerin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, ölçeğin örnekleme uygulanabilir olduğunu göstermektedir.

Ölçeğin iç tutarlılığı için Cronbach alpha değerine bakılmıştır. Analiz sonucunda ölçek maddelerinin iç tutarlılık katsayısı 0,848 olup, yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir.

1.4. Kullanılan İstatistik Yöntemler

Araştırmada ölçek geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bunun için Varimax rotasyonu ve Temel Bileşenler Analizi kullanılmıştır. Ölçek güvenilirliği için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı kullanılmıştır. Araştırmada nominal ve ordinal veriler frekans analizi ile tanımlanmıştır. Ölçek ortalamaları ise ortalama ve standart sapma değerleri ile tanımlanmıştır. Nominal ve ordinal verilerin fark analizinde Ki-kare testi kullanılmıştır. Ölçek ortalamalarının fark analizlerinden önce, dağılımların normallik testi için Kolmogorov Smirnov testi yapılmıştır. Test sonucunda ölçek ortalamaları standart normal dağılıma uymadığı için, nonparametrik testler yapılmıştır. Bu amaçla ikili grupların fark analizinde Mann Whitney U, ikiden fazla grup arasındaki fark analizinde ise Kruskal Wallis testi kullanılmıştır.

2. Bulgular ve Yorumlar

2.1. Demografik Özellikler

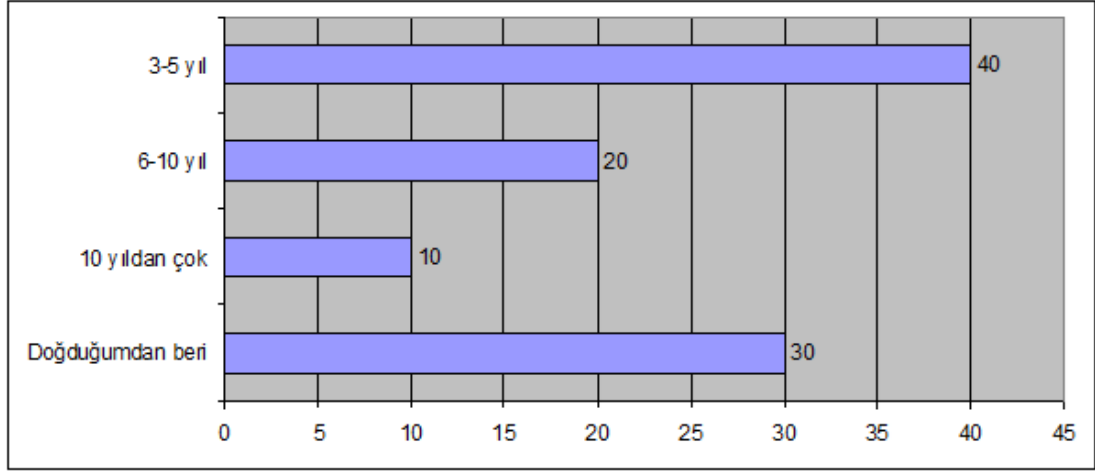
Demografik özellikleri araştırmak üzere katılımcılara kaç yıldır Tillo'da ikamet ettikleri, Tillo'ya sonradan gelenlerin nereden geldikleri, evde kimlerle birlikte ikamet ettikleri ve gelir düzeyleri sorulmuştur. İlk olarak kaç yıldır Tillo'da ikamet ettiklerine göre dağılım Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Tillo'da Yaşama Süresine Göre Dağılım

	Kişi sayısı (n)	Yüzde (%)
Doğduğumdan beri	30	30,0
10 yıldan çok	10	10,0
6-10 yıl	20	20,0
3-5 yıl	40	40,0
Toplam	100	100,0

Tablodan da görüleceği gibi, Tillo'da yaşayan medrese öğrencilerinin %30,0'u doğduğundan beri, %10,0'u 10 yıldan çok, %20,0'si 6-10 yıl arasında, %40,0'ı ise 3-5 yıl süreyle Tillo'da yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Okul öğrencilerinden Tillo'da bulunan olmadığı için, bu soruya yanıt vermemişlerdir. Bu dağılım Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Tillo'da Yaşama Süresine Göre Dağılım

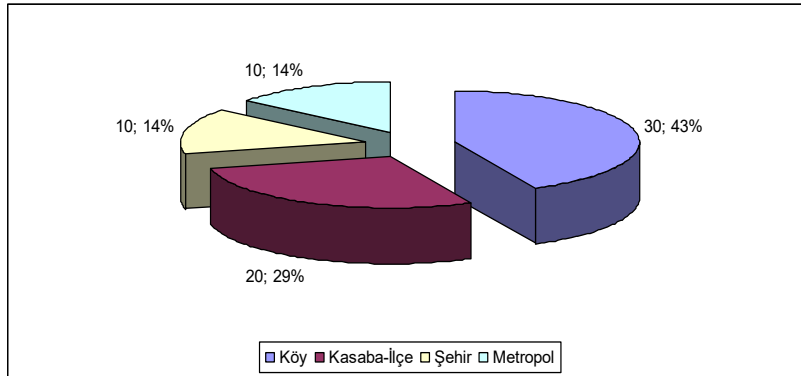
Şekilde de görüleceği gibi, genel olarak öğrencilerin çoğunluğu 3-5 yıl arası süredir Tillo'da yaşamaktadır. Tillo'ya sonradan gelenlerin geldikleri yere göre dağılımları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Tillo'ya Sonradan Gelenlerin Geldikleri Yere Göre Dağılımları

	Kişi sayısı (n)	Yüzde (%)
Köy	30	42,9
Kasaba-İlçe	20	28,6
Şehir	10	14,3
Metropol	10	14,3
Toplam	70	100,0

Tillo'ya sonradan gelen öğrencilerin %42,9'u köyden, %28,6'sı kasaba-ilçeden, %14,3'ü şehirden, %14,3'ü ise metropolden geldiklerini ifade etmişlerdir. Bu dağılım Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: Tillo'ya Sonradan Gelenlerin Geldikleri Yere Göre Dağılımları

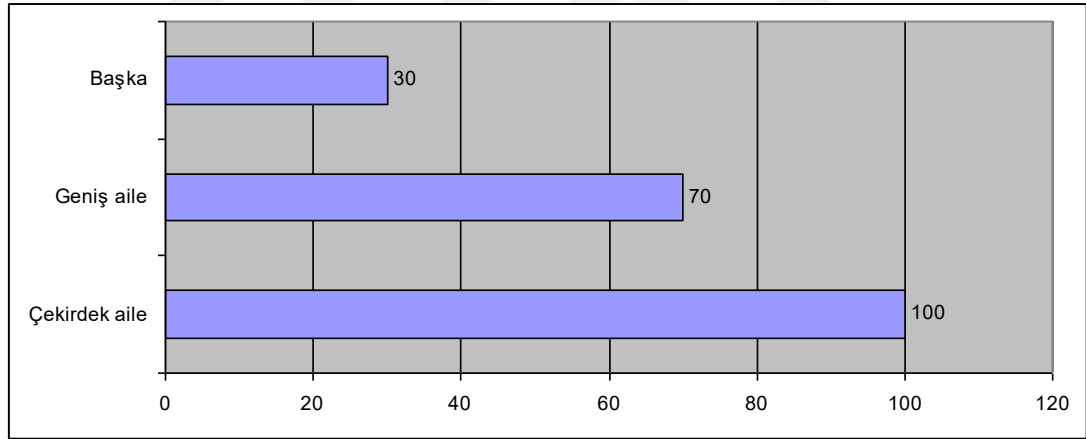
Genel olarak Tillo’ya sonradan gelenlerin ikamet yerlerinin köy olduğu, bunu kasaba-ilçenin izlediği görülmektedir. Öğrencilerin birlikte yaşadıkları kişilere göre dağılımı Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Öğrencilerin Birlikte Yaşadıkları Kişilere Göre Dağılımı

	Kişi sayısı (n)	Yüzde (%)
Çekirdek aile	100	50,0
Geniş aile	70	35,0
Başka	30	15,0
Toplam	200	100,0

Öğrencilerin %50,0’si çekirdek ailede yaşadıklarını, %35,0’i geniş ailede yaşadıklarını, %15,0’i ise bunların dışında ikamet şekilleri olduğunu ifade etmişlerdir. Bu dağılım Şekil 5’te verilmiştir.

Şekil 3: Öğrencilerin Birlikte Yaşadıkları Kişilere Göre Dağılımı

Genel olarak incelendiğinde, öğrencilerin çoğunluğu çekirdek aileye sahiptir. Öğrencilerin gelir düzeylerine göre dağılımları Tablo 5’te verilmiştir.

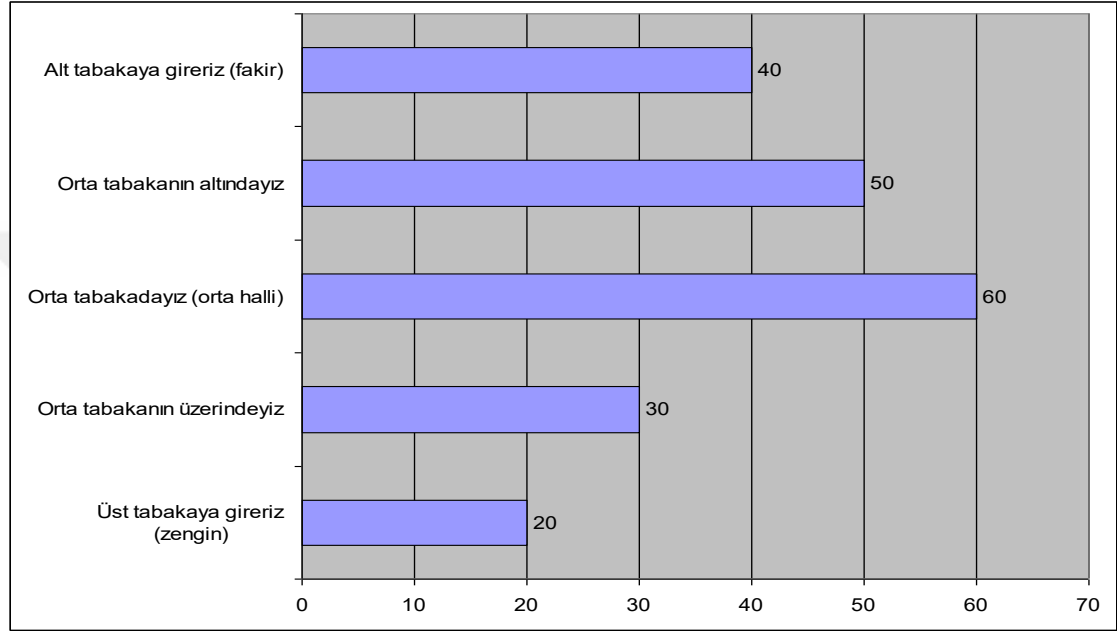
Tablo 5: Öğrencilerin Gelir Düzeylerine Göre Dağılımları

	Kişi sayısı (n)	Yüzde (%)
Üst tabakaya gireriz (zengin)	20	10,0
Orta tabakanın üzerindeyiz	30	15,0
Orta tabakadayız (orta halli)	60	30,0
Orta tabakanın altındayız	50	25,0

Alt tabakaya gireriz (fakir)	40	20,0
Toplam	200	100,0

Öğrencilerin %10,0'u kendilerini üst tabaka, %15,0'i orta tabakanın üzerinde, %30,0'u orta tabaka, %25,0'i orta tabakanın altında ve %20,0'si alt tabakada gelir sahibi olarak nitelendirmişlerdir. Bu dağılım Şekil 6'te gösterilmiştir.

Şekil 4: Öğrencilerin Gelir Düzeylerine Göre Dağılımları

Genel olarak gelir durumuna göre dağılım incelendiğinde, öğrencilerin kendilerini orta ve ortanın altında gelire sahip olarak gördükleri ifade edilebilir.

2.2. Ölçek Maddelerinin Ortalamaları

Popüler Dindarlık Ölçeğinin her bir maddesine verilen yanıtların ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Popüler Dindarlık Ölçeğinin Her Bir Maddesine Verilen Yanıtların Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

		En küçük	En büyük	Ortalama	Standart Sapma
B2_5	Ölünün ruhunun huzurlu olması için ruhuna hatim veya mevlit okutmak gereklidir.	1	3	1,45	0,67

B2_10	Kandil gecelerini diğer günlerden biraz farklı olarak dini ağırlıklı geçiririm.	1	3	1,45	0,74
B2_15	Ölünün devri, ıskatı (altı-üstü) mutlaka yapılmalıdır.	1	3	1,75	0,62
B2_16	Dindar bir insanın dünyada her işinin rast gideceğine inanıyorum.	1	4	2,15	0,79
B2_17	Örf, adet ve geleneksel uygulamalara karşı olan bir fikre sahibim.	2	4	3,55	0,59
B2_18	Kur'an okunmuş suyun şifa olacağına inanıyorum.	1	4	1,85	0,73
B2_22	Kem gözlü insanların nazarının dokunduğu bir gerçektir.	1	4	1,75	0,77
B2_23	Nazar değen kişiye kurşun dökerek veya tuz çevrilerek nazar yok edilebilir.	1	4	2,20	0,81
B2_30	Hızır uğrayan eve bereket yağar.	1	4	1,90	0,83
B2_31	Sünnet, evlilik ve cenaze/ölüm ile alakalı merasimlerdeki dini vecibeler yerine getirilmelidir.	1	2	1,30	0,46
B2_32	Evliya, şeyh, ermiş gibi sıfatlarla anılan insanlara iyi gözle bakmam.	2	4	3,50	0,59
B2_33	Bir evliyanın türbesinde olmak bende manevi bir huzur hissi uyandırır.	1	4	1,65	0,79
B2_38	Allah'a inanırsan ve bir evliyanın türbesinde dua ve dilekte bulunursan dileklerin sonunda gerçekleşir.	1	4	1,95	0,81
B2_39	Ölünün canı için yemek vermek güzel bir gelenektir.	1	2	1,30	0,46
Popüler Dindarlık		1,36	3,07	1,89	0,39

Tablodaki verilere göre “Örf, adet ve geleneksel uygulamalara karşı olan bir fikre sahibim” maddesi 3,55±0,59 ortalama ile en yüksek puana sahip maddeyken, “Sünnet, evlilik ve cenaze/ölüm ile alakalı merasimlerdeki dini vecibeler yerine getirilmelidir” ve “Ölünün canı için yemek vermek güzel bir gelenektir” ifadeleri ise 1,30 ortalama ile en düşük puan alan maddelerdir. Maddelerin likert kodlamasında Kesinlikle Katılıyorum için 1, Hiç Katılmıyorum için 4 kodlandığından, yüksek puan

maddeye katılma derecesinin düşüklüğünü göstermektedir. Anketten elde edilen toplam popüler dindarlık puanı ise $1,89 \pm 0,39$ olup, maddelerin çoğunlukla “Kesinlikle Katılıyorum” ile “Katılıyorum” arasında kodlandığını göstermektedir.

2.3. Hipotez Testleri

Araştırmada hipotez testlerinden önce, ölçek ortalamasının dağılımının normal dağılıma uyup uymadığı test edilmiştir. Bunun için yapılan Kolmogorov Smirnov testi sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Ölçek Ortalamasının Normalliği İçin Yapılan Kolmogorov Smirnov Testi Sonuçları

		Popüler dindarlık
N		200
Normal Parametreler	Ortalama	1,8893
	Std. Sapma	,38858
En uç farklar	Mutlak	,160
	Pozitif	,160
	Negatif	-,108
Kolmogorov-Smirnov Z		2,259
p		,000

Test sonuçlarına göre popüler dindarlık puanı dağılımı standart normal dağılıma uymamaktadır ($p < 0,05$). Bu nedenle fark analizlerinde iki grup arasındaki farkın analizi için Mann Whitney U, ikiden fazla grup arasındaki fark için Kruskal Wallis testi kullanılmıştır.

2.3.1. Medrese ve okul öğrencilerinin demografik özellikleri arasındaki farklar

Araştırmanın birinci hipotezi, medrese ve okul öğrencilerinin demografik özellikleri arasındaki farkı incelemek üzere aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H1: Medrese ve okul öğrencilerinin demografik özellikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Hipotezin testi için yapılan analiz sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Medrese ve Okul Öğrencilerinin Demografik Özellikleri Arasındaki Farklar

	Medrese		Okul		X ²	p
	f	%	f	%		
<i>Tillo'da yaşama süresi</i>						
Doğduğumdan beri	30	30,0	-	-	-	<0,05
10 yıldan çok	10	10,0	-	-		
6-10 yıl	20	20,0	-	-		
3-5 yıl	40	40,0	-	-		
<i>Tillo'ya sonradan gelenlerin geldikleri yere göre dağılımları</i>						
Köy	30	30,0	-	-	-	<0,05
Kasaba-İlçe	20	20,0	-	-		
Şehir	10	10,0	-	-		
Metropol	10	10,0	-	-		
<i>Birlikte yaşadıkları kişilere göre dağılımı</i>						
Çekirdek aile	60	60,0	40	40,0	8,762	0,013
Geniş aile	30	30,0	40	40,0		
Başka	10	10,0	20	20,0		
<i>Gelir düzeyi</i>						
Üst tabakaya gireriz (zengin)	10	10,0	10	10,0	28,000	0,000
Orta tabakanın üzerindeyiz	20	20,0	10	10,0		
Orta tabakadayız (orta halli)	40	40,0	20	20,0		
Orta tabakanın altındayız	10	10,0	40	40,0		
Alt tabakaya gireriz (fakir)	20	20,0	20	20,0		

Medrese öğrencilerinin %30,0'u doğduğundan beri, %10,0'u 10 yıldan fazla süreyle, %20,0'si 6-10 yıl arasında süreyle, %40,0'ı ise 3-5 yıl süreyle Tillo'da ikamet ettiklerini ifade etmişlerdir. Fark analizi sonuçlarına göre medrese ve okula giden öğrencilerin Tillo'da yaşama süreleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark vardır (X²=107,692; p<0,05).

Medrese öğrencilerinin %30,0'u Tillo'da doğup büyüyenlerden oluştuğu için, Tillo öncesinde ikamet edilen yere göre gruplar arasında anlamlı fark olduğu kabul edilmektedir (p<0.05).

Medrese öğrencilerinin %60,0'ı çekirdek ailede, %30,0'u geniş ailede, %10,0'u ise bunların dışında (ailesinden ayrı bir akrabasında veya yetiştirme yurdunda) ikamet etmektedir. Okul öğrencilerinin ise %40,0'ı çekirdek ailede, %40,0'ı geniş ailede, %20,0'si ise bunların dışında ikamet etmektedir. Fark analizi sonuçlarına göre öğrenci grupları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($X^2=8.762$; $p<0,05$).

Medrese öğrencilerinin %10,0'u üst tabakada, %20,0'si orta tabakanın üzerinde, %40,0'ı orta tabakada, %10,0'u orta tabakanın altında ve %20,0'si alt tabakada gelir sahibi olduklarını ifade etmişlerdir. Okul öğrencilerinin ise %10,0'u üst tabakada, %10,0'u orta tabakanın üzerinde, %20,0'si orta tabakada, %40,0'ı orta tabakanın altında ve %20,0'si alt tabakada gelir sahibi olduklarını ifade etmişlerdir. Fark analizi sonuçlarına göre gruplar arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlıdır ($X^2=28,000$; $p<0,05$).

Bakılan tüm demografik özelliklerde, medrese ve okul öğrencileri arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle araştırmanın ilk hipotezi kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, medrese ve okul öğrencilerinin demografik özellikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

Siirt ili özelinde yapmış olduğumuz ve bir kısmını da yukarıda aktardığımız gözlemlerden hareketle diyebiliriz ki Siirt'te halen geleneksel aile yapısının muhafaza edildiği ve ailede yegâne otoritenin baba veya dede olduğu ataerkil toplum özellikleri görülmektedir. Bu sebeple öğrencilerin alacakları eğitimin üzerinde en önemli etkenlerden biri aileleridir. Birçok öğrencinin lise ve üniversite tercihlerini ailelerinin istekleri doğrultusunda yaptığı bilinmektedir. Öğrencilerin medrese eğitimini almalarında da yine en önemli unsur onların aileleridir. Ailesi dışında ikamet eden dolayısıyla da aile otoritesinden görece daha uzak olan öğrencilerin oranının medreselerde imam hatiplere göre %50 daha az olması bu durumun önemli bir göstergesidir. Ayrıca medrese öğrencilerinin birden çok otorite unsuru olan geniş aile yapısından değil de tek otoritenin baba olduğu çekirdek aileden gelmiş olmaları da bahsi geçen durumun bir diğer göstergesidir.

Medrese öğrencilerinin Tillo'ya eğitim almak için gelmeden önce yaşadıkları yerlere baktığımız zaman yarısının köy ve kasaba gibi küçük yerleşim yerlerinden

geldiğini görmekteyiz. Bu durum öğrencilerin medrese eğitimi almalarında yine geleneksel ve otoriter aile yapısının etkili olduğunu göstermektedir.

2.3.2. Medrese ve okul öğrencilerinin popüler dindarlık düzeyleri arasındaki farklar

Araştırmanın ikinci hipotezi, Medrese ve okul öğrencilerinin popüler dindarlık düzeyleri arasındaki fark için aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H2: Medrese ve okul öğrencilerinin popüler dindarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Hipotezin Testi için yapılan analiz sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Medrese ve Okul Öğrencilerinin Popüler Dindarlık Düzeyleri Arasındaki Farklar

Öğrenci Grubu	Ortalama	SS	U	p
Medrese	2,12	0,41	1300,000	0,000
Okul	1,66	0,16		

Medrese öğrencilerinin popüler dindarlık ortalaması ($2,12 \pm 0,41$), okul öğrencilerinin popüler dindarlık ortalamasından ($1,66 \pm 0,16$) daha yüksektir. Fark analizi sonuçlarına göre gruplar arasındaki bu farklar istatistiksel olarak anlamlıdır ($U=1300,000$; $p<0,05$). Dolayısıyla araştırmanın H2 hipotezi kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, medrese ve okul öğrencilerinin popüler dindarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Tabloda görüldüğü üzere medrese öğrencilerinin popüler dindarlık düzeylerinin ortalamaları imam hatip öğrencilerinin ortalamalarından çok daha yüksektir. İki grupta yer alan öğrencilerde birbiriyle hemen hemen aynı dini dersleri okumaktadırlar. Aynı dini dersleri okumalarına rağmen medrese öğrencilerinin popüler dindarlık düzeylerinin yüksek olmasında öne çıkan bir takım nedenler vardır. Medrese öğrencileri eğitim süreleri boyunca sadece dini dersleri görmektedirler. İmam hatip öğrencileri ise dört yıl süren eğitimleri boyunca sadece dini dersleri değil lise müfredatında yer alan kültür, sanat ve bilim derslerini de görmektedirler. İki grubun görmüş olduğu dersler arasındaki bu fark imam hatip öğrencilerinin hayata bakışlarına ve entelektüel seviyelerine katkı sağlamıştır. Aynı zamanda görmüş oldukları felsefe, psikoloji ve sosyoloji gibi dersler sayesinde de eleştirel düşünme

becerileri gelişmiştir. Dolayısıyla medrese öğrencileri, imam hatip öğrencilerinden okudukları dersler bakımından farklılaşmaktalar ve bu farklılaşma onların popüler dindarlık düzeylerinin daha yüksek olmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

İmam hatip öğrencileri, teknolojik ekipmanlarla donatılmış interaktif sınıflarda modern tarzda bir eğitim alırken medrese öğrencileri katı disipline ve ezbere dayalı ve medreselerin ilk kurulduğu dönemlerden beri değişmemiş bir sistemle eğitim almaktalar. Bu eğitim sistemine alışmış medrese öğrencilerinin gözlemlerim esnasında hemen hiç soru sormamaları hatta yanlış aktarılan bir bilgiye doğrusunu bilseler dahi itiraz etmemeleri aldıkları eğitimin onlar üzerinde oldukça derin bir etki bıraktığının bir göstergesidir.

Medrese ve imam hatip öğrencileri arasındaki bir diğer önemli fark da eğitim faaliyetlerini yürüten görevlilerin formasyon yeterlilikleridir. İmam hatip öğrencileri dini derslerini, ilahiyat fakültelerinden mezun ve formasyon eğitimi almış öğretmenlerden alırken medrese öğrencileri, kendileri gibi küçük yaşta medrese eğitimi almaya başlamış ve formal eğitimin içinde yetişmemiş öğreticilerden almaktadırlar. Bu öğreticiler dini bilgi olarak ne kadar yetkin olurlarsa olsunlar formasyon eğitimleri olmadıkları için ezbere dayalı bir öğretim metoduyla öğrencileri yetiştirmektedirler.

Bütün bu değindiğimiz sebepler medrese öğrencilerinin popüler dindarlık düzeylerinin imam hatip öğrencilerine göre daha yüksek çıkmasında etkili olan faktörlerdir. Bu tespitlerimizin sonucunda diyebiliriz ki geçmişte dinin asıl kaynaklarına dayalı kitabi bir eğitim veren ve kurumsal dindarlığın merkezi konumunda olan medreseler günümüzde bulundukları nokta itibarıyla kurumsal dindarlığın aksine popüler dindarlık eğilimlerinin görüldüğü kurumlar haline gelmişlerdir. Durumun bu şekilde değişiklik göstermesi bir anda olmuş bir şey değil önceki bölümde belirttiğimiz üzere XVIII. yüzyıldan buyana medrese eğitiminin gerilemesiyle ortaya çıkan bir sürecin sonucudur.

2.3.3. Tillo'da oturma yılına göre popüler dindarlık düzeyleri arasındaki farklar

Araştırmanın üçüncü hipotezi, popüler dindarlık düzeyinin Tillo'da oturma yılına göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik olarak aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H3: Öğrencilerin dindarlık düzeyleri Tillo'da oturma yılına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

Hipotezin testi için yapılan analiz sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: Tillo'da Oturma Yılına Göre Popüler Dindarlık Düzeyleri Arasındaki Farklar

<i>Tillo'da yaşama süresi</i>	Ortalama	SS	X²	p
Doğduğumdan beri	1,76	0,22	64,760	0,000
10 yıldan çok	2,28	0,001		
6-10 yıl	1,93	0,001		
3-5 yıl	2,45	0,40		

Popüler dindarlık puanının en yüksek değeri 3-5 yıl Tillo'da yaşayanlarda olup ($2,45 \pm 0,40$), bunu sırasıyla 10 yıldan çok ($2,28 \pm 0,01$) ve 6-10 yıl süreyle ($1,93 \pm 0,01$) ve doğduğundan beri ($1,76 \pm 0,22$) Tillo'da ikamet edenler izlemektedir. Fark analizi sonuçlarına göre gruplar arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlıdır ($X^2=64,760$; $p<0,05$). Bu nedenle araştırmanın H3 hipotezi kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, öğrencilerin dindarlık düzeyleri Tillo'da oturma yılına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

2.3.4. Tillo'ya gelmeden önce yaşanan yere göre popüler dindarlık düzeyleri arasındaki farklar

Araştırmanın dördüncü hipotezi, popüler dindarlık düzeyinin Tillo'ya gelmeden önce yaşanan yere göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik olarak aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H4: Öğrencilerin dindarlık düzeyleri Tillo'ya gelmeden önce yaşanan yere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Hipotezin testi için yapılan analiz sonuçları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11: Tillo'ya Gelmeden Önce Yaşanan Yere Göre Popüler Dindarlık Düzeyleri Arasındaki Farklar

<i>Tillo'ya sonradan gelenlerin geldikleri yer</i>	Ortalama	SS	X²	p
Köy	1,67	0,09	38,446	0,000
Kasaba-İlçe	1,71	0,07		
Şehir	1,93	0,01		
Metropol	1,78	0,01		

Tillo'ya gelmeden önce şehirde yaşadıklarını ifade edenlerin popüler dindarlık ortalaması (1,93±0,01) en yüksek değere sahip olup, bunu sırasıyla metropol (1,78±0,01), kasaba-ilçe (1,71±0,07) ve köyde (1,67±0,09) ikamet edenler izlemektedir. Fark analizi sonuçlarına göre gruplar arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlıdır ($X^2=38,446$; $p<0,05$). Dolayısıyla araştırmanın H4 hipotezi kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, öğrencilerin dindarlık düzeyleri Tillo'ya gelmeden önce yaşanan yere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

Analiz sonuçları gösteriyor ki popüler dindarlık seviyeleri bilinenin aksine kırsal kesimlerde değil şehir ve metropolden gelen öğrencilerde daha yüksek görülmektedir. Bu durum popüler dindarlığın modern yaşam tarzıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Böylece diyebiliriz ki popüler dindarlık mevcut dini anlayışın kaba ve kırsal bir yorumundan ziyade gündelik hayat pratikleriyle de ilişki içerisinde olan çok daha kompleks bir kavramdır.

2.3.5. Evde beraber yaşanan kişilere göre popüler dindarlık düzeyleri arasındaki farklar

Araştırmanın beşinci hipotezi, popüler dindarlık düzeyinin evde beraber yaşanan kişilere göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik olarak aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H5: Öğrencilerin dindarlık düzeyleri evde beraber yaşanan kişilere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Hipotezin testi için yapılan analiz sonuçları Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12: Evde Beraber Yaşanan Kişilere Göre Popüler Dindarlık Düzeyleri Arasındaki Farklar

<i>Birlikte yaşadıkları kişilere göre dağılımı</i>	Ortalama	SS	X ²	p
<i>Medrese</i>				
Çekirdek aile	2.24	0.46	33.759	0.000
Geniş aile	1.83	0.14		
Başka	2.28	0.01		
<i>Okul</i>				
Çekirdek aile	1.61	0.19	6.771	0.034
Geniş aile	1.66	0.08		
Başka	1.75	0.18		

Hem medrese öğrencilerinde, hem de okul öğrencilerinde çekirdek aile ve geniş aile dışındaki ikamet yapısına sahip kişilerde popüler dindarlık düzeyi daha yüksektir. Yine hem medrese öğrencilerinde, hem de okul öğrencilerinde popüler dindarlık düzeyi birlikte yaşanan kişilere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0.05$). Bu nedenle araştırmanın H5 hipotezi kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, öğrencilerin dindarlık düzeyleri evde beraber yaşanan kişilere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

Popüler dindarlığı ilk bölümde halk arasında yaygın olarak bulunan ve kitabi bilgi boyutundan çok kültürel boyutu ağır basan dindarlık türü olarak açıklamıştık. Yukarıdaki veriler bize gösteriyor ki her iki öğrenci grubunda da aile dışında farklı yerlerde ikamet eden öğrencilerin popüler dindarlık düzeyleri daha yüksek çıkmıştır. Çekirdek ve geniş aile yapısına göre farklılık görünse de netice itibarıyla ailesi ile beraber kalan her iki öğrenci grubunun ailesi dışında başka yerde ikamet eden öğrencilere göre popüler dindarlık seviyeleri daha düşük seviyededir. Bu durumun oluşmasında çekirdek veya geniş ailesi ile ikamet eden öğrencilerin dini eğitim almadan önce ilk dini bilgilerini aile büyükleri yoluyla öğrenmeleri, ailesi dışında başka yerde ikamet eden öğrencilerin ise dini bilgi öğrenmek amacıyla toplumla daha çok iletişim kurmuş olmaları etkili olmuştur. Ancak popüler dindarlığın en yüksek olduğu ailesi dışında başka şekilde ikamet eden öğrenciler arasında da yine medrese öğrencileri, imam hatiplilere göre daha yüksek popüler dindarlık seviyesine sahiptir. Bu da gösteriyor ki her iki grupta yer alan öğrenciler dini eğitim almazdan evvel

benzer bir ortama ve dini bilgiye sahip oldukları halde medrese öğrencilerinin popüler dindarlık düzeylerinin almış oldukları eğitimin etkisiyle imam hatip öğrencilerine kıyasla daha yüksek düzeydedir.

2.3.6. Gelir düzeyine göre popüler dindarlık düzeyleri arasındaki farklar

Araştırmanın altıncı hipotezi, popüler dindarlık düzeyinin gelir düzeyine göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik olarak aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H6: Öğrencilerin dindarlık düzeyleri aylık gelire göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

Hipotezin testi için yapılan analiz sonuçları Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13: Gelir Düzeyine Göre Popüler Dindarlık Düzeyleri Arasındaki Farklar

<i>Gelir düzeyi</i>	Ortalama	SS	X²	p
Üst tabakaya gireriz (zengin)	1,96	0,48		
Orta tabakanın üzerindeyiz	1,90	0,40		
Orta tabakadayız (orta halli)	2,00	0,50	6,875	0,143
Orta tabakanın altındayız	1,77	0,18		
Alt tabakaya gireriz (fakir)	1,82	0,28		

Orta düzeyde gelire sahip olan öğrencilerin popüler dindarlık düzeyi ($2,00 \pm 0,50$) en yüksek düzeyde olup bunu sırasıyla üst tabakada ($1,96 \pm 0,48$), orta tabakanın üzerinde ($1,90 \pm 0,40$), alt tabakada ($1,82 \pm 0,28$) ve orta tabakanın altında ($1,77 \pm 0,18$) gelire sahip olan öğrenciler izlemektedir. Fark analizi sonuçlarına göre gruplar arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlı değildir ($X^2=6,875$; $p>0,05$). Bu nedenle araştırmanın H6 hipotezi reddedilmiştir. Diğer bir ifadeyle, öğrencilerin dindarlık düzeyleri aylık gelire göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

Bu hipotezimizin kabul edilmemesinde tahminimize göre Siirt’in sosyo-kültürel yapısı etkili olmuştur. Siirt sanayileşme oranının oldukça az olduğu ve sürekli göç veren bir il konumundadır. Bölgede temel geçim kaynağı hayvancılık ve tarımdır. Tarımla ilgilenen köylüler yerleşik olarak yaşarlar ancak hayvancılık daha çok bölgede “koçer” adı verilen göçebe Kürt aşiretleri tarafından yapılmaktadır. Bu kimseler oldukça yakın bir zamanda hayvanlarını satıp şehre yerleşmişler

sermayelerini de karlı yatırımlarla değerlendirip ekonomik olarak üst tabakada bir gelir seviyesine ulaşmışlardır. Fakat bu aşiretler şehir hayatına adapte olmada zorluklar çekmişler ve kırsal yaşantıyı şehre taşımışlardır. Gelişmiş bir sanayisi olan bölgelerde yüksek gelir seviyesine sahip kimseler toplumdan farklılaşırken Siirt özelinde yüksek gelir sahibi kimseler tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları için bu kimselerin oluşturduğu bir tabakadan söz etmek zor görünmektedir. Toplumsal tabakalar Siirt özelinde net bir şekilde ayrılmadıkları için tezimizin son hipotezi reddedilmiştir. Ancak toplumsal tabakaların daha sarıh bir şekilde belli oldukları sanayileşmiş yerlerde farklı bir sonuç elde edilmesi de muhtemeldir.

SONUÇ

“Medrese Öğrencilerinin Popüler Dindarlık Düzeyleri: Tillo Örneği” adlı çalışmamızda, tarihi süreç içerisinde din eğitimi alanında önemli bir rolü olan medreselerde eğitim alan öğrencileri, popüler dindarlık düzeyleri açısından resmi bir dini eğitimi alan öğrencilere kıyas ederek araştırmaya tabi tuttuk. Araştırmamızda temel veri toplama yöntemi olarak anket tekniğini kullandık. Bunun dışında yaklaşık üç yıllık bir süre zarfında öğrencileri doğal ortamlarında gözlemleme fırsatı bulduk.

Araştırma konusuyla alakalı olarak ilk etapta din ve toplum arasındaki ilişki toplumsal ve sosyal tabakalaşma ile ilişkilendirilerek ortaya konulmuştur. Sonrasındaysa dindarlığın boyutları ve dindarlık tipolojileri kapsamında kurumsal ve popüler dindarlık kavramları ele alınmış ve bunlarla ilintili olarak sosyal yaşam içerisindeki davranış kalıplarıyla ilgili kavramsal bir açıklama yapılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için araştırma alanı olarak seçilen Siirt ili ve Tillo ilçesinin coğrafi konumu, tarihi özellikleri ve sosyo ekonomik yapısı hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Araştırma için Tillo ilçesinde bulunan iki medresede en az bir yıl eğitim almış öğrencilerden tesadüfi örneklem seçim yöntemiyle 100 öğrenci belirlenerek anket çalışması yapılmıştır. Araştırmamızın sonuçlarına göre medrese öğrencilerinin popüler dindarlık düzeyi ortalamaları imam hatip öğrencilerine göre daha yüksektir. Bu da gösteriyor ki öğrencilerin almış oldukları eğitim onların dindarlık şekilleri üzerinde etkili olmuştur. Bu sonucun ortaya çıkmasında medrese öğrencilerinin sadece dini dersler üzerine bir eğitim alıp imam hatip öğrencilerinin lise müfredatındaki diğer dersleri de görmeleri etkili olmuştur. Ayrıca medreselerdeki katı disipline dayalı eğitim ve eski yöntemlerin kullanılması da bir başka önemli husustur. Tüm bu sebepler gösteriyor ki kuruldukları ilk dönemden itibaren hem pozitif ilimlerin hem de dini alandaki bilgilerin temel kaynaklara dayanılarak öğretildiği medreseler tarihi süreç içerisinde belli bir takım değişikliklere uğramışlardır. Özellikle Osmanlı Devleti’nin güç kaybetmesine paralel olarak medreseler de güç kaybetmiş ve Tevhid-i Tedrisat kanunu kapsamında resmi olarak

kapansalar da gayri resmi bir şekilde faaliyet göstermeye devam etmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak da kurumsal dini yapıyı temsil eden medreseler artık bu konumlarını kaybetmişler ve vermiş oldukları eğitim neticesinde öğrencilerde geçmişte olan durumun aksine popüler dindarlık özellikleri görülmektedir.

Medrese öğrencileri demografik yönden de imam hatip öğrencilerinden farklılaşmaktadır. Medrese öğrencileri yaşadıkları bölge, ev içerisinde yaşadıkları aile modeli, şeklindeki demografik özellikler bakımından imam hatip öğrencilerinden anlamlı farklılıklar göstermektedirler.

Öğrencilerin popüler dindarlık düzeyleri evde yaşanan aile bireylerine göre anlamlı bir farklılık içermektedir. Ailesi dışında başka yerde ikamet eden öğrenciler her iki grupta da popüler dindarlık seviyeleri en yüksek olan öğrenciler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Aileleriyle birlikte ikamet edenler ise aile dışında ikamet edenlere göre daha düşük seviyede popüler dindarlık seviyelerine sahiptirler. Ancak her üç grupta da medrese öğrencilerinin popüler dindarlık seviyeleri imam hatip öğrencilerine göre daha yüksek değerlere sahiptir. Bu durumun oluşmasında yaşanan aile modeliyle birlikte alınan dini eğitimin niteliğinin de oldukça önemli olduğunu görmekteyiz.

Öğrencilerin gelir düzeyleri ile popüler dindarlık arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Popüler dindarlık ortalaması en yüksek olan öğrenciler orta gelir düzeyine sahip olan öğrencilerdir. Bu öğrencileri sırasıyla üst tabaka, orta tabakanın üzerinde, alt tabaka ve orta tabakanın altında olan öğrenciler takip etmekte bu sonuçlar itibariyle altıncı hipotezimiz doğrulanmamıştır. Bu hipotezin doğrulanamamasında kanaatimize göre Siirt ilinin sosyo ekonomik yapısı etkili olmuştur. Siirt ili daha çok yakın biri zamana kadar göçebe olarak yaşayan ve “koçer” adı verilen yerel grupların ağırlıkta olduğu bir yerleşim yeridir. Bu gruplar yakın zaman içerisinde hayvanlarını satıp şehre yerleşmiş, buna bağlı olarak yüksek bir gelir seviyesine sahip olmalarına karşın hala sahip oldukları göçebe kültürünü devam ettirmektedirler.

Medrese öğrencilerin popüler dindarlık düzeyleri üzerinde almış oldukları dini eğitimin önemli bir etkisi olmuştur. Bunun dışında hem medrese hem de imam

hatip öğrencilerinin popüler dindarlık seviyelerine yaşadıkları bölgenin sosyo-ekonomik yapısı, yaşadıkları aile tipleri, gelir düzeylerine göre dâhil oldukları sosyal tabaka gibi faktörler etki etmektedir. Ancak bu faktörlerin etkisiyle oluşan popüler dindarlık düzeyleri alınan dini eğitimin etkisiyle artmakta veya azalmaktadır. Netice itibariyle çalışmamız bize göstermiştir ki medrese öğrencilerinin dini algılayış ve yaşayışında popüler dindarlığın önemli bir yeri vardır.

KAYNAKÇA

- Acar, Abdurrahman (Ed.), *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*, Isparta, Fakülte Kitabevi , 2007.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara : Pegem Akademi, 2016.
- Akyüz, Niyazi ve Çapcıoğlu, İhsan. *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Altıntaş, Hayrani. Fakîrullah, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Ankara, 1995.
- Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslam Tarihi*. Cilt 1. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Arabacı, Fazlı, Türkiye' de Dini Sosyalleşmenin Temel Etkenleri, *Dini Araştırmalar* C. 6, S.16, 2003, ss. 39-54.
- Arslan, Hasan, “Dindarlık Boyutları, Algıları ve Uygulamaları”, *Hikmet Yurdu*, C:6, S:4, 2011, ss. 39-61
- Arslan, Mustafa, Dinsel Boyutluluğun Sosyolojik Bağlamı, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* C. II, 2002, ss. 161-186.
- Arslan, Mustafa. Popüler Dindarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* C. 3, S. 1, 2003, ss. 97-116.
- Arslan, Mustafa. *Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: Mana Yayınları, 2004.
- Arslan, Mustafa. Toplumsal Farklılaşmanın Dini Anlayış ve Yaşayışa Etkisi. *İslam ve Yorum*, C. 3, 2017, ss. 11-25.
- Aşkın, Deniz, Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6, S. 2, 2017, ss. 977-995.
- Aydın, Mehmet, Din ve Toplum İlişkisi, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, 1986, ss. 47-59.
- Aydınlar İlçesi Kaymakamlığı, *Aydınlar (Tillo)*. Ankara, 1997.
- Baydaş, Özden Gökhan, *Tillo'daki Mimari Eserler*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Kayhan, Bayram, *Klasik Medreselerin Kurumsal Yapısı Tillo Medresesi Örneği*. Isparta: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.

- Yaşar, Bedirhan “Selçuklular Devrinde Kafkaslarda Yetişen Bilim Adamları ve İlme Hizmetleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 15, 2000, 293-304.
- Berger, Peter Ludwig, “Dini Kurumlar”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1995, ss. 425-465.
- Binbaşioğlu, Cavit, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul, Mili Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Cebeci, Suat, “Din Eğitiminde Medreseden Mektebe, Mektep’ten” Nereye?” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, 2004, 197-202.
- Chevalier, Jean, “Din Fenomeni”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 28, 1986, ss. 79-125.
- Coştu, Yakup, “Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım: Bir Dini Yönelim Ölçeği Denemesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 15, 2009, ss. 119-139.
- Çağrı, Mustafa, İbrahim Hakkı Erzurûmî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, ss. 305-311.
- Çekin, Abdulkadir, “Kuan Kurslarına Giden Kadınların Dindarlık Algıları: Normatif ve Popüler Dindarlık Üzerine Nicel Bir Çalışma”, *EKEV Akademi Dergisi*, C. 18, S. 58, 2014, ss. 523-5366.
- Çelik, İmran, “Geleneği Olan Medreseler ve Tarihî Kökenleri (Tillo ve Nurşin Örnekleri)”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyumu*, Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 105-125.
- Çiftçi, Adil, *Din Sosyolojisi ve Modernlik -Toplum Bilim Yazıları I-*. Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Demir, Şerif, *Cumhuriyet Döneminde Siirt*, Bursa, Düzey Yayınevi, 2016.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 1978.
- Şeyhi Muhammed Efendi, *Şakâyyık-ı Nu'mâniyye*. C. 3, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989.
- Ege, Süleyman Cengiz. *Toplumsal Bellek ve Mekansal Temsiller: Tillo (Siirt) Örneği*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2019.

- Ekinci, Muhammed İkbâl, “Tillo Mücahidiyye Medresesi’nde İcâzet ve İcâzetnâme”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 2, 2017, ss. 241-260.
- Erkol, Mehmet, “Türkiye’de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 17, S. 2, 2017, ss. 131-161.
- Eyüpoğlu, Osman, ve Batuk, Cengiz, “Özsel ve İşlevsel Din Tanımları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 38, 2015, ss. 95-122.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, *Kar Marx ve Sistem*, İstanbul, Ötüken Yayıncılık, 1975.
- Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964.
- Gellner, Ernest, *Postmodernizm, İslam ve Us*, Ankara, Ümit Yayınları, 1994.
- Giddens, Anthony ve Sutton, Philip, *Toplum*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2014.
- Gözütok, Şakir, “Medreselerin Ortaya Çıkışı ve İlk Medreseler”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, Muş, Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 199-216.
- Günay, Ünver, “Din ve Toplumsal Farklılaşma”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, 1982, ss. 71-86.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*. İstanbul, İnsan Yayınları, 1998.
- Günay Ünver, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul, Erzurum Kitaplığı Yayınları, 1999.
- Güney, Emrullah, *Antik Çağ Türkiye Tarihi Coğrafya Bölgeleri*, İstanbul: Bilgili Yayın & Yapım, 2000.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1995.
- Hızlı, Mefail, “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C. 2, S. 2 , 1987, ss. 273-281.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları, 1982.
- Kayapınar, Hasan, ve Korkmaz Ömer, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Fıkıh Eğitimi (Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Örneği)” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* C. 10, S. 54, 2017, ss. 1010-1021.
- Kaymakcan, Recep, “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 27, 2006, ss. 21-36.

- Kazıcı, Ziya, *İslam Müesseseleri Tarih*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.
- Kehrer, Günter, *Din Sosyolojisi*, Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Keleş, Bahattin, “Selçuklu Medreseleri ile Memlûk Medreselerine Genel Bir Bakış” *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 190, 2011, ss. 195-207.
- Keser, İnan, ve Seyidoğlu, Sadullah, “Medrese ve Otorite: Siirt Tillo Medreseleri Örneği”, *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017: ss. 8-17.
- Keskin, Yahya Mustafa, “Toplumsal Tabakalaşma ve Din”, Ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi El Kitabı* (ss.491- 504), Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Kılıç, Remzi, Osmanlı Devleti'nde Medreseler, *Türk Kültürü*, C. 39, S. 45, 2001, ss. 205-216.
- Kılıçcıoğlu, Cumhur, *Her Yönüyle Siir*, Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1992.
- Kirman, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*. Adana, Karahan Kitabevi, 2016.
- Köktaş, Mehmet Emin, *Türkiye 'de Dini Hayat*, İstanbul, İşaret Yayınları, 1993.
- Köymen, Mehmet Altay, *Alp Arslan ve Zamanı*, C. 2, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1983.
- Kurt, Abdurrahman, “Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2, 2008, ss. 73-93.
- Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*,. İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2004.
- Memduhoğlu, Adnan, “Geçmişten Günümüze Tillo Medreseleri”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler* (ss. 135-149), Ed. Fikret Gedikli, Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Menekşe, Ömer, “Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizamiye Medreseleri”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. 39, S. 3, 2003, ss. 117-122.
- Mensching, Gustav, *Dini Sosyoloji*, Konya, Din Bilimleri Yayınları, 2004.
- Naci, Muallim, *Lugat-ı Naci*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1987.
- Okumuş, Ejder, “Gösterişçi Dindarlık” İstanbul, Ark Kitapları, 2005

- Özgen, Nurettin, Siirt'in İnanç Turizmi Mekanları: Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydınlar) Örnekleri, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2013, ss.251-272.
- Özgen, Nurettin, ve Sabri Karadoğan, “Siirt Şehrinin Kuruluşu ve Gelişimi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 2, 2009, ss. 61-81.
- Özlem, Doğan, *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2001.
- Özodaşık, Mustafa, *Yeni Nesil*, Konya, Tablet Yayınları, 2006.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. 2, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Polat, Fazlı, “Toplumsal Farklılaşma ve Din”, Ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi El Kitabı* (ss.477- 489), Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Sancar, Muhammed Nureddin, *Tillo Evliyalari*, İstanbul, Fatih Kitabevi, 1993.
- Sarıçam İbrahim, ve Erşahin Seyfettin, *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Say, Yağmur. “Anadolu İnanç Yapılanmaları Temelinde Gazi-Veli Kültü”, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, 2004, ss. 213-227.
- Seçkin, Bekir Sami, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, İstanbul, İstanbul Siirtliler Derneği, 2005.
- Siirt - Türkiye'de Turizm Beldeler*, İstanbul, 1985.
- Siirt İl Yıllığı*, 1995.
- Sönmez, Selami, “Toplumsal Değişme ve Öğretmen”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 13, 2006, ss. 301-310.
- Subaşı, Necdet, *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İstanbul, İz Yayınları, 2004
- Şakar, Fatma, *Malatya'da Yaşayan Kadın Çalışanların İş-Aile Yaşam Çatışmasının Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Talu, Mehmet, *Sarf ve Nahve Giriş*, İstanbul, Tereke Yayınevi, 2008.
- Taplamacıoğlu, Mehmet, “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 10, 1962, ss. 141-151.
- Taş, Kemaleddin, “Dinin Sosyolojik Tanımı Problemi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 16, 2003, 199-206.

- Taş, Kemaleddin, “*Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri*” Ankara, Alter Yayınları, 2005.
- Taş, Kemaleddin, “Sosyolojik Din Tanımları”, Ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi El Kitabı* (ss.37- 42), Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Taşçı, Ahmet, *Tillo'da Tasavvuf Kültürü ve Yetişen Mutasavvıflar*, Van, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Tekin, Mustafa, “Aristokratik İslam ve Halk İslamı Arasında Mevlana”, *İSTEM*, S. 11, 2008, ss. 175-188.
- Tillo Kaymakamlığı, 2019, <http://www.tillo.gov.tr/tillo-isminin-tarihcesi>.
- Topal, Şevket, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş Dönemi Sonrası Kurulan İmam Hatip Liseleri Medreselerin Devamı Sayılabilir mi?”, *100. Yılında İmam Hatip Liseleri Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, Dem Yayınları, 2015.
- Uysal, Veysel, *Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Uysal, Veysel, *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, İstanbul, Dem Yayınları, 2006.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.
- Ülgener, Sabri, *Zihniyet ve Din*. İstanbul, Derin Yayınları, 1981.
- Wach, Joachim, *Din Sosyolojisine Giriş*. Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987.
- Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1990.
- Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.
- Yakıt, İsmail, “Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, 1999, ss. 19-48.
- Yakuboğlu, Kenan, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*. İstanbul, Gökkuşbe Yayınları, 2006.
- Yıldız, Murat, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir, DEÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006.
- Yüksel, Emrullah, *Din Fenomeni*. İstanbul Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi, 1999: 79.

Zengin, Zeki Salih, Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Cumhuriyet'in Başlarında Türkiye'de Medreseler ve Din Eğitimi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, ss. 277-313.

EKLER

Ek-1 Anket Formu Örneği

Elinizde bulunan bu anket formu öğrencilerin popüler dindarlık düzeylerinin din sosyolojisi açısından incelemesini amaçlayan bilimsel bir çalışmada kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Anketteki sorularla ayrı ayrı sizlerin değil genel anlamda öğrencilerin ne düşündüğünü araştırıyoruz. Bu sebeple sizin kimliğinizi belirleyecek sorularımız olmayacaktır. Vereceğiniz gerçek ve samimi cevaplar araştırmamızın doğruluğu açısından önemlidir. Hiçbir sorunun doğru ya da yanlış bir cevabı yoktur. İçinizden gelerek verdiğiniz her cevap bizce doğrudur. Bu nedenle her maddeyi dikkatli okumanızı ve size en uygun ya da en yakın cevabı işaretlemenizi talep ediyoruz. Anketin doldurulması konusunda göstereceğiniz ilgi, yardım ve işbirliğine şimdiden teşekkür ederim.

Hamza ÇAKIR

I. Bölüm

1-Kaç yıldır Tillo'da oturuyorsunuz?

- 1 () Doğduğumdan beri
- 2 () 10 yıldan çok
- 3 () 6-10 yıl
- 4 () 3-5 yıl
- 5 () 1-3 yıl

2. (Eğer bütün hayatınız boyunca Tillo'da oturmamışsanız)

Tillo'ya gelmeden önce nasıl bir yerde yaşıyordunuz?

- 1 () Köy
- 2 () Kasaba-ilçe
- 3 () Şehir
- 4 () Metropol (Ankara, İstanbul, İzmir)

3. Evinizde kimlerle beraber oturuyorsunuz?

- 1 () Ailemle
- 2 () aile büyüklerimizle
- 3 () akrabalarımın yanında
- 4 () Tek başına
- 5 () Başka

4.Size göre aileniz, yaşama tarzınız, geliriniz, evinizdeki eşyalar bakımından aşağıdaki tabakalardan hangisine girmektedir?

- 1 () Üst tabakaya gireriz. (Zengin)
- 2 () Orta tabakanın üstündeyiz.
- 3 () Orta tabakadayız. (Orta halli)
- 4 () Orta tabakanın altındayız.
- 5 () Alt tabakaya gireriz. (Fakir)

II. Bu bölümde sizden, her bir cümledeki ifadeye katılıp katılmadığınızı belirtmeniz istenmektedir. Lütfen her cümle için o cümlemin altında size en uygun olan seçeneği işaretleyin.

1. Ölümünden sonra hayat vardır.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

2. Bilim geliştikçe dinin önemi azalır.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

3. Allah gerçekten mevcuttur.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

4. İslam dini insanın hayatına bir gaye ve anlam kazandırır.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

5. Ölünün ruhunun huzurlu olması için ruhuna hatim veya mevlit okutmak gereklidir.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum. 105

6. Ölünün ardından kurban kesilirse ruhu huzurlu olur.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

7. Mezarlığa zembereği suyu dökülürse ölünün azabı hafifler.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

8. Ölülerin hayrı için çarşamba ve cuma günleri hayır yapmak lazımdır.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

9. Vücudunda alerji ve hastalık olanlar Tillo Kuyusunun suyu ile yıkanırse vücudu şifa bulur.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

10. Kandil gecelerini diğer günlerden biraz farklı olarak dini ağırlıklı geçiririm.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

11. Muharrem ayında aşure pişirilmelidir.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

12. Cuma günleri herhangi bir şey dikmek günahtır.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

13. Dışarıya sıcak su dökmek iyi değildir.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

14. Dini inançla dolu bir hayat insanın gerçek hayat tarzıdır.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

15. Ölünün devri, ıskatı (altı-üstü) mutlaka yapılmalıdır.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum. 106

C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

16. Dindar bir insanın dünyada her işinin rast gideceğine inanıyorum.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

17. Örf, adet ve geleneksel uygulamalara karşı olan bir fıkre sahibim.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

18. Kur'an okunmuş suyun şifa olacağına inanıyorum.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

19. Zemzem suyunun şifa verdiğiğine inanıyorum.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

20. İki içmek günahtır.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

21. Cennet ve cehennem diye bir Şey yoktur.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

22. Kem gözlü insanların nazarının dokunduğu bir gerçektir.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

23. Nazar değen kişiye kurşun dökülerek veya tuz çevrilerek nazar yok edilebilir.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

24. Yeni doğan bebeğin kulağının arkasına kömür karası sürülürse nazar değmez.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

25. Çocuğun göbek bağı cami avlusuna gömülürse ocuk dine bağlı olur.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

26. zerlik eve asılır veya yakılıp gezdirilirse o eve nazar değmez.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

27. Mezarlıktaki otları inek yerse delirir ve sütü kesilir.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

28. Gelin eve girerken Kur'an-ı Kerim'in altında geçirilirse doğacak çocuklar dindar olur.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

29. Dinin yasakladığı Őeyleri yapmaktan sakınırım.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

30. Hızır uğrayan eve bereket yağar.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

31. Sünnet evlilik ve cenaze/ölüm ile alakalı merasimlerdeki dinî vecibeler yerine getirilmelidir.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

32. Evliya, şeyh, ermiş gibi sıfatlarla anılan insanlara iyi gözle bakmam.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

33. Bir evliyanın türbesinde olmak bende manevi bir huzur hissi uyandırır.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

34. Çocuğu olmayanlar türbelere giderse çocuğu olur.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

35. Çocuk doğar doğmaz tuz ile yıkanırsa kokmaz.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

36. İsmail Fakirullah Türbesine Götürülen kişiler psikolojik olarak düzelirler.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

37. Kur'an-ı Kerim'in haber verdiği her şey doğrudur.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

38. Allah'a inanırsan ve bir evliyanın türbesinde dua ve dilekte bulunursan dileklerin sonunda gerçekleşir.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

39. Ölünün canı için yemek yedirmek güzel bir adettir.

A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

40. Hayatımı dine göre yönlendiririm.

- A () Kesinlikle katılıyorum. B () Katılıyorum.
C () Katılmıyorum. D () Hiç katılmıyorum.

III. Toplumumuzda insanları kimi zaman tedirgin eden, endişeye sevk eden birtakım inanışlar vardır. Aşağıda bunlardan bazıları var. Bu inanışlar sizi endişelendirir mi? Lütfen her cümle ile ilgili endişenizi, o cümlenin altındaki seçeneklerden uygun olanı işaretleyerek belirtiniz.

41. Uğursuz, kötü bir rüya görmek, beni;

- 1 () Son derece endişelendirir.
2 () Endişelendirir.
3 () Hiç endişelendirmez.

42. Evin damında baykuşun ötmesi beni;

- 1 () Son derece endişelendirir.
2 () Endişelendirir.
3 () Hiç endişelendirmez.

43. Kem gözlü birisinin bana dikkatlice bakması beni;

- 1 () Son derece endişelendirir.
2 () Endişelendirir.
3 () Hiç endişelendirmez.

44. Giyinik halde iken elbisenin herhangi bir yerini (düğme, sökük vb.) dikme beni;

- 1 () Son derece endişelendirir.
2 () Endişelendirir.
3 () Hiç endişelendirmez.

45. Besmelesiz yere (küle, çöpe) basma veya küçük abdesti (idrarını) yapma beni;

- 1 () Son derece endişelendirir.
2 () Endişelendirir.
3 () Hiç endişelendirmez.

46. Soğan sarımsak kabuğuna basma veya onları yakma beni;

- 1 () Son derece endişelendirir.
2 () Endişelendirir.
3 () Hiç endişelendirmez.

47. Mezarlıkta mezar taşlarını parmakla gösterme, yazılarını okuma beni;

- 1 () Son derece endişelendirir.
2 () Endişelendirir.
3 () Hiç endişelendirmez.

48. (Benim ya da bir yakınımın) Düğünün iki bayram arası yapılması beni;

- 1 () Son derece endişelendirir.
- 2 () Endişelendirir.
- 3 () Hiç endişelendirmez.

IV. bu bölümde insanların genelde neler düşündüğü hakkında bazı cümleler sunuluyor. Lütfen size en uygun şıkkı işaretleyiniz.

49. Namaz kılma ile ilgili tutum ve davranışınız aşağıdaki ifadelerden hangisine uymaktadır.

- 1 () Bütün namazlarımı kılıyorum.
- 2 () Cuma Namazını ve Bayram namazlarını kılıyorum.
- 3 () Sadece Bayram Namazlarını kılıyorum.
- 4 () Hiç namaz kılmam.

50. Oruç ile ilgili tutum ve davranışınız aşağıdaki ifadelerden hangisine uygundur.

- 1 () Ramazan Ayının tamamında ve bazı mübarek günlerde oruç tutarım.
- 2 () Ramazan Ayının tamamında (engelleyici bir durum olmadıkça) oruç tutarım.
- 3 () Ramazan Ayında ara sıra oruç tutarım.
- 4 () Hiç oruç tutmam.

51. Adak adar mısınız?

- 1 () Her yıl adak adarım.
- 2 () Bazı yıllar adarım.
- 3 () Hiç adak adamadım.

52. Kur'an-ı Kerim'i Arapça yazısından okumasını biliyor musunuz?

(Ne ölçüde bildiğinizi işaretleyiniz.)

- 1 () Çok iyi.
- 2 () İyi.
- 3 () Orta.
- 4 () Zayıf.
- 5 () Hiç bilmiyorum.

53. Şimdiye kadar hiç türbe/yatır ziyaretinde bulundunuz mu?

- 1 () Evet.
- 2 () Hayır.

54. Cevabınız evetse bu ziyaret ya da ziyaretleri hangi niyetle/amaçla yaptınız? Aşağıdakilerden uyanları işaretleyiniz. (ne kadarı size uyuyorsa hepsinin işaretleyiniz.)

- 1 () Hastalıktan kurtulmak, şifa bulmak,
- 2 () Okul Giriş imtihanlarında başarı (kendiniz veya bir yakınınız için)
- 3 () Çocuk sahibi olmak.
- 4 () Aile fertlerinin selameti, güvenliği için.
- 5 () İçki, kumar gibi kötü alışkanlıklardan kurtulmak.

- 6 () Kaza ve belalardan korunmak.
7 () Rızkın artması ve geçim sıkıntısından kurtulma, iş bulma.
8 () Karı-koca arasındaki ilişkiyi düzeltme, muhabbeti artırma.
9 () Kısmet açılması münasip eş bulma.
10 () Ticarete veya işinde başarılı olma, mevki elde etme.
11 () Yerine gelen bir dilek için şükretmek.
12 () Günahlardan, manevi kirlerden arınmak.
13 () Sihir-büyüden korunma, kurtulma.
14 () Başka (Yazınız.....)

55. Kendinizi dindarlık bakımından aşağıdaki hangi seçenekte görüyorsunuz?

- 1 () Çok dindar. 2 () Dindar.
3 () Biraz Dindar. 4 () Dindar değilim.

56. Şu andaki dini inanç ve davranışlarınıza sahip olmanızda aşağıda yazılı olan faktörlerin etki derecelerini lütfen işaretleyiniz. (Lütfen yedi maddenin hepsini birer birer işaretleyiniz.)

Çok Fazla, Fazla, Normal, Az, Çok Az

- 1 Ailem () () () () ()
2 Eş, dost, arkadaş çevrem. () () () () ()
3 Basın-yayın araçları. () () () () ()
4 Camiler (Vaaz, hutbe) () () () () ()
5 Ev, yurt vb. deki dini sohbetler () () () () ()
6 Okuduğum kitaplar () () () () ()

Anket Bitti.
Teşekkür Ederim.

Ek-2 Örnek Fotoğraflar

Şekil 5: Mücahidiye Medresesi

Şekil 6: Memduhiye Medresesi

Şekil 7: İsmail Fakirullah İmam Hatip Lisesi